

PHOLISI

PHOLISI YA NAGA YA KELELATŠHILA (2016)

WATER IS LIFE - SANITATION IS DIGNITY

water & sanitation

Department:
Water and Sanitation
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

KETAPELE

Ka kaonafatšo ya lefapha la kelatšhila go tloga mola Letlakala le le Šweu mabapi le Kabo le Kelatšhila di dumelelwago ka (1994); Letlakala le le šweu ka ga Molawana wa Meetse wa Setšhaba wa Afrika Borwa (1997); Letlakala le le Šweu ka ga Motheo wa Kelatšhila ya Malapa (2001); Leano la Tlhako ya Dirirelo tša Meetse (2003) le go ba mabapi le mengwaga ye mmalwa ya tšwetšopele, go tšweleditšwe palo ya ditlhotlo le ditlamorago tšeo di sa letelwago tšeo di tlhokago tebelelo ya molawana wa kelatšhila le phetolo ya tatelo ya molaotheo. Go molaleng gore go na le tlhokego ya go boeletša molawana wa bjalo wa kelatšhila go sepedišana le dintlha tša tva kabo yeo e fetogilego ya tikologo le dilo tše bohlokwa, le go boledišana ka dikgoba tšeo di lemogilwego ke lefapha.

Tebelelo ye ya Molawana wa Kelatšhila wa Setšhaba o aba maemo a molawana go boledišana ka ditlhotlo le dikgoba tša molawana tšeo di bontšhitšwego, le go boledišana ka tšwetšopele ya dinyakwa tše diswa tša setšhaba le bosetšhatšhaba.

Maemo ka moka a molawana ka gare ga molawana wa bjale wa kelatšhila (1994; 1997 le 2001) ao a sego a bontšhwa ka gare ga tokomane ye go ka fetolwa a sa le bohlokwa.

Tebelelo ya molawana wo e bontšha maemo a mantšhi a leano la molawana leo le bontšhitšwego ke Tlhako ya Ditirelo tša Meetse (Leano la Tlhako ya for Ditirelo tša meetse (SFWS) ya 2003. Go bonetšwepele gore SFWS e tla bewa sekeng ke leano la meetse le kelatšhila. Tebelelo ya molawana ka gona e akaretša maemo a molawana a SFWS ao a swanetšego go tšwetšwapele go netefaletša lefapha la kelatšhila leo le swarelellago ka mo nageng.

Lefapha la kelatšhila ke lefapha le le nago le dikarolo tše dintšhi tšeo di dirilwego ka palo ya bakgathatema le mekgatlo. Mekgatlo ye bohlokwa yeo e amago ke tebelelo ya molawana e akaretša lefapha la mmušo la selegae, lefapha la setšhaba, nyakišišo le lefapha la tšha phetogo, lefapha la mmušo le leo e sego la mmušo.

Molawana o dumelela ditebanyo tša kelatšhila tša setšhaba, bjalo ka ge go bontšhitšwe go Leano la Tšwetšopele ya Setšhaba (National Tšwetšopele Plan (NDP) le Leano la Tlhako ya Nako ya Lebaka la Magareng (MTSF).

Go oketša se, go diragatša Ditebanyo tša Tšwetšopele yeo e Swarelelga ya Bosetšhabatšhaba (International Sustainable Tšwetšopele Goals, 2015 (SDG).

Mrs NP Mokonyane
Tona ya Meetse le Kelatšhila

MATSENO

Afrika Borwa e lebedišiša phokotšo ya poelomorago ya kelatšhila ka go netefatša phitlhelelo ya kelatšhila go tloga mathomong a tokologo. Se se tlhotše gore rena re le naga re boledišane ka poelomorago ya kelatšhila. Le ge go le bjalo go sa dutše go e na le ditlhotlo ya go aba ditirelo tša kelatšhila tše di swarelelago tše go swanetšego go boledišanwa ka tšona. Tše tlhotleleditše tebelelo ya melawana ya kelatšhila yeo elego gona ka kgopolo ya go tsitsinkela dikgoba ka moka tše di bontšhitšwego mengwageng ye 22 ya go feta ya tšwetšopele le go rarabolla ditlhotlo go netefatša kabo ye e feletšego ya ditirelo tša kelatšhila yeo e swarelelago.

Molawana wa Kelatšhila wa Setšhaba wa 2016 ga se wa lemoga dithuto tše mmalwa tše di itemogetšwego mengwageng ye 20 ya tšwetšopele le go boledišanwa ka diphetogo tše di tlhokegago go tšwalela dikgoba le ditlhotlo ka gare ga melawana ya bjale ya kelatšhila. Maemo a molawana wa kelatšhila wo o fetilego, ao a se a bontšhwago go phetolo, a sa le bohlokwa.

Ponelopele y arena ke go bona ditirelo tša meetse ka mo Afrika Borwa di tliša ikonomi ye e tiilego le tikologo ye botse ka go netefatša bophelo bjo bo botse bja setšhaba, ditirelo tše dibotse tša bohleweki, tekanyo, tswarelelo le go lekana batho ka moka. Bjalo ka ge re ikemešeditše go boeletša tokelo ya maemo go batlhoki le meetse yeo e sa abelwego ka go aba phitlhelelo ya motheo wa ditirelo tša kelatšhila go bothle, go akaretša le meetse yeo e tlhokago le batho bao ba dulago lefelong leo le ikemetšego. Kabo ya Kelatšhila la go se lefswa e tla fiwa bao ba tlhokago.

Tšwetšopele ye mpsha ya setšhaba le bosetšhabatšhaba e etšwe tlhoko le go akaretva le polane ya rena ya tšwetšopele ya Setšhaba (National Tšwetšopele Plan (NDP) yeo e lebantšego MaAfrika Borwa ka moka ao a hwetšago kelatšhila yeo e tlhwekilego pele 2030, gotee le diponelopele tša Tšwetšopele yeo e Swarelelago ya bosetšhabatšhaba ya 2015 (international Sustainable Tšwetšopele Goals (SDGS) yeo e ikemišeditšego go fihlelela kelatšhila yeo e lekantšwego le botlhweki go batho ka moka le palomoka ya mananeo a kelatšhila yeo e lebedišišago dinyakwa tša basadi le basetsana le bao ba lego maamong a go tlhoka sa bona 2030.

Molawana o tšwelapele go ba dipelo tša tshepedišo ye kgolo yeo e tlhotšego go boledišana ka moalwana wo o šomago ka gare gammogo le bontšhi bja bakgathatema le dikgoro tše dingwe tša mmušo nageng ka bophara. Re tšwelapele go lemoga gore go tsitsinkela kabo ya ditirelo tša kelatšhila e tlhoka tirišano ya palo ya dietšensi le digoro tša mmušo le go bontšha se gabotse ka gare ga molawana ka boitshepo bja gore ditirelo tša kelatšhila yeo e swarelelago di tla fetoga nnete ya batho botlhe.

MRS N P MOKONYANE,
TONA YA MEETSE LE KELATŠHILA

Mrs P Tshwete, MP
Motlatšatona Wa Meetse Le Kelatšhila

MATSENO

Lefapha la Afrika Borwa la meetse le kelatšhila le akareditšwe ka gare ga mananeo le diphetolo tšeo di ka tlhokago go kaonafalešwa maphelo a btho le tikolog. Tona ya Meetse le Kelatšhila ke motlhokomedi wa mothopo wa meetse ka mo nageng le mothekgi wa go tlošwa ga lenaneo la tshepetšo ya kelatšhila mafapheng ka moka a setšhaba s arena, go akaretša le tulo yeo esego ya semmušo. Go thekga se selego ka mo godimo Kgoro ya Meetse le Kelatšhila e na le Lenaneo la Lenaneo la Kelatšhila (Bucket Eradication Programme (BEP) leo le eteletšwego pele ke Motlatšatona wa Profense ya North West, Eastern Cape, Northern Cape le Free State.

Ka poeleomorago ya ditlhotlo tše di swarelelago ka gare ga kabo ya ditirelo tša meetse, tebelelo ya melawana ya meetse e bonwe e le bohlokwa go lebedišiša ditlhotlo tše le dikgoba tša kelatšhila ka mo Afrika Borwa.

ka gona molawana wa Kelatšhila ya Setšhaba wa 2016 o tlhoka go rarabolla ditlhotlo ka moka tveo di bontšhitšwego tša kelatšhila, dikgoba le lenaneo la tšhoganetšo la go ka fihlelela khwetšo ya lefase ka bophara ka 2030. Se se tlemagantšha boitlamo bja mmušo bja go dira molawana wo o ka thušago, tlhako ya molatheo le ikonomi yeo e netefatšago maikemišetšo a sepolitiki le tsebišo ya phetogo ye kgolo yeo e fapanago le tsela ya kgale ya go lebeledišiša kelatšhila.

Re dumela gore tebelelo ye ya molawana ke mathomo a phetogo ye kgolo ya kelatšhila yeo e tla re kgontšhago go fihlelela phetogo ye kgolo lefapheng la kelatšhila mafelong ao phetogo e tlhokegago go netefatša gore ga go fihlelelwe phitlhelelo ya lefase fela ka mo nageng, efela le tshwarelelo ya ditirelo. Bjalo ka mo go, ke mošomo wa lefapha ka Lenaneo la Tšwetšopele ya Setšhaba (NDP 2030) gore go fihlelelwe ka mokgwa wa lenaneo le wo mobotse wa kopanyo. Phetogo ye e na le dikarolo tše dintšhi bjalo ka ge di le gona go dikokotlelo tša molawana, bjalo ka ge go le diatleng tša rena go netefatša gore re raloka karolo ya rena gabotse go netefatša maemo a mabotse a naga ya rena.

MRS P TSHWETE, MP
MOTLATŠATONA WA MEETSE LE KELATŠHILA

Dan Mashitsho
Molaodi Pharephare **Wa Meetse Le Kelatšhila**

KETAPELE

Tshepedišo ya Molawana wa Kelatšhila wa Setšhaba e tlhomilwe ka Febereware 2016. Ka di 7 Desemere 2016, Kabinete e dumeletše Molawana wa Kelatšhila wa Setšhaba wo moswa. Molawana wo o tšweleditšwe ka kopanyo le maiteko a maikemišetšo a bašomi ba Kgoro, le tirišano go tšwa go bakgathatema ka moka ka gare ga lefapha la meetse le kelatšhila.

Tebelelo ya Molawana wa Kelatšhila wa Setšhaba wa 2016 ke go netefatša le go matlafatša:

- Kopanyo ya ditirelo tša kelatšhila.
- Dipeakanyo tša mokgatlo tša ditirelo tša kelatšhila.
- Go kgatha tem aka gare ga ditirelo tša kelatšhila.
- Bokgoni le methopo yak abo ya ditirelo tša kelatšhila.
- Tšhelete yeo e šomago gabotse le ditirelo tša kerlatšhila tšeo di lekanego.
- Tshwarelelo ya kabo ya kelatšhila ka mo nageng.
- Molawana wa ditirelo tša kelatšhila.

Molawana wa Kelatšhila wa Setšhaba o bea maemong a go šomana le dikgoba le ditlhotlo tša molawana tšeo di bontšhitšwego, gotee le go šomana le tšwetšopele ya molawana ye meswa ya setšhaba le bosetšhabatšhaba. Maemo ka moka molawana ka gare ga molawana wa bjale wa kelatšhila (1994; 1997 le 2001) ao a sego a bontšhwa ka gare ga tokomane ye gore a lokišwe, a sa le bohlokwa..

Molawana o dumelela ditebanyo tša Kelatšhila tša Setšhaba, bjalo ka ge go bontšhitšwe ka gare ga Polane ya Tšwetšopele ya Setšhaba (National Tšwetšopele Plan (NDP) le Tlhako ya Leano la Nakwana ya Magareng (Medium-Term Leano la Tlhako ya (MTSF) le go diragatša go Tšwetšopele ya Maikemišetšo ao a Swarelelago a 2015 (Sustainable Tšwetšopele Goals (SDGs) ya go fihlelela phitlhelelo ya setšhaba tlhwekišo le kelatšhila yeo e lekantšwego ka 2030.

Ke rata go leboga bao ba thušitšego ka gare ga tšwetšopele ya Molawana wa Kelatšhila wa Setšhaba. Ke dumela gore e tla aba Molawana wo o tiilego go iša go phitlhelelo ya lefase ka bophara. Go tšweletša molawana go tla tlhokega kopanyo ya maiteko go tšwa go mafapha ka moka le mogopoplo wa maano le phetolo.

MR DAN MASHITSHO
MOLAODI PHAREPHARE

CONTENTS

KETAPELE	I
MATSENO	II
DIAKRONIMI	VI
1 TLHAKO YA MOLAWANA WA KELATŠHILA	2
1.1 MATSENO	2
1.2 MOHOLA	4
1.3 NEPO.....	5
1.4 DIKOKOTLELO TŠA MOLAWANA WA KELATŠHILA	5
1.5 GO LENOGA MAEMO A KELATŠHILA YA DITŠWELETŠWA TŠEO DI DIRILWEGO KA GARE GA DITŠWELETŠO	7
1.6 DITLHALOŠO TŠA KELATŠHILA	7
2 KOPANYO YA POLANE YA DITIRELO TŠA KELATŠHILA	13
2.1 MAEMO A PELE: KHWETŠO YA SETŠHABA GO MAFELO A BODULO A BATHO	13
2.2 MAEMO A BOBEDI: MOTHEO WA KABO YEO E SA LEFSWEGO	16
2.3 MAEMO A BORARO: KELATŠHILA MEKGATLONG YA SETŠHABA LE YEO ESEGO YA SETŠHABA	17
2.4 MAEMO A BONE: KELATŠHILA YA TŠHOGANETŠO	18
2.5 MAEMO A BOHLANO: KELATŠHILA NAKONG YA DIKOTSI	19
3 DIPEAKANYO TŠA MOKGATLO TŠA DITIRELO TŠA DIKELATŠHILA	21
3.1 MAEMO A BOTSHELA: MEHOLA LE MAIKARABELO A KGORO YA MEETSE LE KELATŠHILA	21
3.2 MAEMO A BOŠUPA: MEHOLA LE MAIKARABELO A KGORO YA TIRIŠANO YA PUŠO LE MERERO YA SETŠO	23
3.3 MAEMO A SESWAI: MEHOLA LE MAIKARABELO A TAOLO YA DITIRELO TŠA MEETSE	24
3.4 MAEMO 9: MEŠOMO LE MAIKARABELO A MOABI WA DITIRELO TŠA MEETSE	26
3.5 MAEMO 10: BOIKARABELO BJA AFRIKA BORWA BJA KELATŠHILA YA BOSETŠHABATŠHABA	27
3.6 MAEMO 11: MEHOLA LE MAIKARABELO A DICBO/DINGO LE SETŠHABA	28

3.7	MAEMO 12: MOKGOBO WA KELATŠHILA YA INFRASTRAKTŠHARA LE TŠWELETŠO LE MEŠOMO YA MEETSE A TIKOLOGO LE DIDIRIŠWA TŠA KELATŠHILA	29
3.8	MAEMO 13: KOMITI YA DIKELETŠO LE MEETSE LE KELATŠHILA TŠA SETŠHABA	31
4	GO KGATHA TEMA GO DITIRELO TŠA DIKELATŠHILA	33
4.1	MAEMO 14: THUTO YA TLHWEKIŠO	33
4.2	MAEMO 15: THUTO YA MOŠOMIŠI	34
4.3	MAEMO 16: GO BA MONG WA DITIRELO TŠA DIKELATŠHILA	35
4.4	MAEMO 17: BONG, BASWA LE BAGOLOFADI KA GARE GA DITIRELO TŠA DIKELATŠHILA	36
5	BOKGONI LE METHOPO YA KABO YA DITIRELO TŠA KELATŠHILA	39
5.1	MAEMO 18: DIDIRIŠWA TŠA BATHO LE BOKGONI BJA DITIRELO TŠA DIKELATŠHILA	39
5.2	MAEMO 19: NYAKIŠIŠO LE PHETOLO YA DITIRELO TŠA DIKELATŠHILA	40
5.3	MAEMO 20: BOKGONI BJA SETŠHABA GO KGATHA TEM AKA GARE GA DITIRELO TŠA DIKELATŠHILA ..	41
6	DITIRELO TŠA DIKELATŠHILA TŠA TŠHELETE TŠEO DI LEKANEGO LE GO ŠOMA GABOTSE	43
6.1	MAEMO 21: DITIRELO TŠA KELATŠHILA YEO E SWARELELAGO TŠA TŠHELETE LE IKONOMI	43
6.2	MAEMO 22: GO ABA TŠHELETE YA DITIRELO TŠA DIKELATŠHILA	44
6.3	MAEMO 23: GO ABA TŠHELETE YA TSHEPEDIŠO LE TLHOKOMELO OF DITIRELO TŠA DIKELATŠHILA	45
7	DITIRELO TŠA KELATŠHILA YEO E SWARELELAGO	47
7.1	MAEMO 24: DITHEKNOLOTŠI TŠEO DI SWANELAGO TŠA KELATŠHILA	47
7.2	MAEMO 25: TAOLO YA MEETSE A DITŠHILA GO KABO YA DITIRELO TŠA KELATŠHILA	48
7.3	MAEMO 26: PHOKOTŠO, TŠHOMIŠO GAPE, MP SHAFATŠO LE GO BOETŠA SEKENG KA GARE GA LEFAPHA LA DIKELATŠHILA	49
7.5	MAEMO 28: TSHEPEDIŠO LE TLHOKOMELO	51
7.6	MAEMO 29: MOŠOMO WO O TLHOKAGO BAŠOMI BA BANTŠHI WA KABO YA DITIRELO TŠA DIKELATŠHILA	52
8	MELAWANA YA DITIRELO TŠA DIKELATŠHILA	55
8.1	MAEMO 30: MAEMO LE DITLWAEDI TŠA DITIRELO TŠA DIKELATŠHILA	55
8.2	MAEMO 31: MELAWANA YA DITIRELO TŠA DIKELATŠHILA YEO TLHOTLELETŠAGO	56

8.3	MAEMO 32: MOLAWANA KA TLHOKOMELO LE TSHEKATSHEKO LE MANANEO A TSHEDIMOŠO	58
8.4	MAEMO 33: MATLAFATŠO YA MELAWANA YA KELATŠHILA	59
9	GO TŠWELAPELE	61
9.1	MAEMO A MOLAWANA A BOKAMOSO:	61
10	DIREFERENCE	63
11	LEMETLETŠO LA PELE: MELAWANA YEO E NYALELANEGO, MELAWANA, MAANO LE DITLHATLO	65

DIAKRONIMI

AMCOW	Lekgotla la Ditona tša Afrika-Borwa go Meetse
CBO	Mokgatlo wa go thewa go Setšhaba
CoGTA	Kgoro ya Tirišano ya Makala a Pušo le Merero ya Setšo
DEWAT	Hlwekišo ya go Fetiša Meetse a Ditšhila
DWA	Kgoro ya Merero ya Meetse
DWAF	Kgoro ya Merero ya Meetse le Dithokgwa
DWS	Kgoro ya Meetse le Kelelatšhila
FBS	Ditirelo tša Motheo wa go se Lefelwe
FBsan	Kelelatšhila ya Motheo wa go se Lefelwe
IDP	Leano la Tšwetšopele ya go Tsenelelana
MDGs	Diphihlelelo tša Tšwetšopele ya Ngwaga-kete
MFA	Molao wa Matlotlo a Mmasepala (No.56 2 wa 2003)
MSA	Molao wa Ditsela tša Mmasepala (No.32 wa 2000)
NGO	Mokgatlo wo e sego wa Mmušo
NSTT	Sehlopha sa Tiro ya Kelelatšhila ya Bosetšhaba
SALGA	Mokgatlo wa Mmušo wa Selegae wa Afrika-Borwa
SDGs	Diphihlelelo tša Tšwetšopele ye e Swarelelago
SFWS	Leano la Tlhamo ya Ditirelo tša Meetse
TRA	Hudugo ya Lefelo ya Nakwana
TRU	Hudugo ya Uniti ya Nakwana
WASH	Meetse, Kelelatšhila, Hlwekišo
WSA	Bolaodi bja Ditirelo tša Meetse
WSDP	Leano la Tšwetšopele ya Ditirelo tša Meetse
WSP	Badiredi ba Ditirelo tša Meetse

TLHAKO YA PHOLISI YA KELELATŠHILA

1 TLHAKO YA MOLAWANA WA KELATŠHILA

1.1 Matseno

Ga se fela ka go hubala

“Re swanetše go tsebiša ditheknolotši tše di swa tšeo di dumelago gore meetse ke sedirišwa seo se tlhokegago ebile ka go aba ditharollo go tatlo ya ditšhila ka mekgwa ye e mengwe. Ga se fela ka go tshepedišo ya lenaneo la kelatšhila””
Re swanetše go thoma ka go lebedišiša lefapha la tšwetšopele ya phrophathi ka molaotheo le dinyakwa tša laesense go ipeeletša go tšweletša diphrophathi tšeo di sa ithekgago ka meetse go kelatšhila ya meetse go netefaletša go tsebiša ditharollo tše dingwe go tšhelete ya mafelo a fase, a gare le a godimo”

Tona ya Meetse le Kelatšhila, Ms. Nomvula Mokonyane, wa Indaba ya Meetse le Kelatšhila (DWS, 2015)

Kelatšhila e loketše setšhaba – mola kelatšhila e le lefapha leo le ikemetšego la setšhaba ya mokero wa boleng bja meetse, e loketše gape setšhaba ka tšhireletšo ye botse ya tikologo le setšhaba yeo e golago gabotse go fetiša tekanyetšo ya lelapaurbanu. Go swaragana le poelomorago ya khwetšo ya kelatšhila e swanetše go ba tsenogare yeo e feletšego.

Kelatšhila ke motheo wa dilo tše bohlokwa, yeo e thekgago seriti sa batho le boleng bja bophelo le dinyakwa tše bohlokwa tša katlego go lwantšha botlhoki, tlala, mahu a bana, go se lekanywe ga bong le matlafatšo. Afrika Borwa mo mengwageng ye 22 ya go feta ba lebedišiša go netefaletša khwetšo ya kelatšhila. Tšweleppelle ye bohlokwa e dirilwe, le ge go le bjalo, motheo wa ditirelo ga o hwetšagale le go ba gona go badudi ka moka, kudukudu bao ba tlhokago.

Afrika Borwa e letetšwe go itemogela go tliša kgolo go setoropo mo bokamosong, pgo tšweletša ditlhotlo tše dikgolo go maemo a kelatšhila ya sekgoweng. GO Fetola maemo a tulo ke go tsebiša ditlhotlo tše di swa go tlhwekišo ya meetse a ditšhila dinaga magaeng. Ditirelo tša kelatšhila di tla tlhoka go gatelelwa bokamosong go mananeo ao a lego maleba a kelatšhila tulong ya batho, mo dikelatlhoko tše bohlokwa tša methopo ye elego gona bjalo ka meetse a tšweletšago dikgetho tša lenaneo la kelatšhila.

Molaotheo wa Rephabliki ya Afrika Borwa (No. 108 ya 1996), kudukudu karolo ya bobedi 2: Letlakala la Ditokelo; le aba tokelo ya batho ka moka ka mo Afrika Borwa go maemo le tokelo ya go fihlelela tikologo yeo e sego kotsi maphelong a bona le go swarelela e go tšhireletšega go tšwa go tšhilafatšo le phuthamo. Tokelo ya kelatšhila e tšweleditšwe mo ditokelong tša ka godimo.

Lefapha la kelatšhila ka gare ga naga ga bjale le beilwe molaong ka ditokomane tše tharo tša molawana, elego:

Ditokomane tša molawana wo di aba kamora ya tšhomišo ye e itšego ya ditshepedišo, melao le mekgwa ya kabo ya kelatšhila ka mo nageng, yeo e tšweleditšwego ka molawana wa sedirišwa sa melao le molawana; magato a ikonomi, tshedimošo le mananeo a thuto; le taelo ya ditokelo le maikarabelo a go aba ditirelo. Tšwetšopele ya molawana wa kelatšhila wa Afrika Borwa e tlhahlilwe ke Tlhako ya Leano la Ditirelo tša Meetse (2003), yeo e abago mmepe wa tsela wa mengwaga ye lesome wa go bontšha ditaelo tša kabo ya ditirelo tša kelatšhila ka mo nageng.

Kgoro ya Mafelo a bodulo a batho, ka kopano le bakgathatema ba kelatšhila, yeo e bontšhitšwego ka godimo ga Letlakala le le šweu la Legae la Kelatšhila le go tšweletša Sethalwa sa Molawana wa Kelatšhila wa Setšhaba wa 2012 go tliša molaong kelatšhila ka mo nageng. Le ge e feditše go fihla maamong a poledišano yeo e bulegilego, Sethalwa sa Molawana wa Kelatšhila wa Setšhaba sa 2012 ga sa ka sa romelwa go dumelwa ke kabinete. Mo tshekatshekong ya molawana, Sethalwa sa Molawana sa 2012 se ile sa elwa tlhoko le maemo a molawana ao a lego bohlokwa a akareditšwe ka mo gare ga molawana. Tshekatsheko ye ya Molawana wa Kelatšhila wa Setšhaba ka go realo o emela legato sethalwa sefe goba sefe sa molawana wa kelatšhila wo o fetilego.

Letlakala le le šweu on Kabo ya Meetse le Kelatšhila (1994) le tlišitšwe molaong ka Molao wa Ditirelo tša Meetse (No. 108 wa 1997), sedirišwa seo se feletšego sa lefapha la molawana wa kabo ya meetse le kelatšhila. Mohola wa Molawana ke go tliša molaong, kelatšhila:

- tokelo ya khwetšo ya motheo wa kelatšhila;
- go beakanya maemo a setšhaba le maemo a kelatšhila;
- dipolane tša tšwetšopele ya ditirelo tša meetse;
- tlhako ya molawana wa mekgatlo ya kelatšhila le baemalegato ba ditirelo tša meetse;
- taolo ya kelatšhila le tsenogare ka Tona goba Profense yeo e swanelago;
- thušo ya tšhelete go mekgatlo ya ditirelo tša meetse;

- g) maatla a a itšego a Tona; kgobokantšho ya tshedimošo ka lenaneo la tshedimošo la setšhaba l phatlalatšo ya tshedimošo yeo; le
- h) go phomulwa ga melawana ye e itšego.

Molawana wa Ditirelo tša Meetse o latetšwe ke matseno a Molawana wa Meetse wa Setšhaba (No. 36 wa 1998) wo o nago le mohola wa go aba phetogo ye bohlokwa ya molao wo o nyalelanego le ditirelo tša meetse; go phomula melawana ye e itšego le go aba dinthla tše dingwe tša methopo ya meetse ka mo nageng. Methopo ye ya meetse e tloga e ama ebile e tutuetša ke ditirelo tva meetse ka mo nageng. Ditirelo tša kelatšhila di ithekgile ka methopo ya meetse go lebagana le dinyakwa tša botlhweki bjalo ka go hlapa diatla, tojišo ya dijo le go tlhwekiša malapa le mananeo a kelatšhila. Methopo ya meetse a raloka karolo ye bohlokwa tshapedišong yeo e swarelelago ya mananeo a mantšhi a kelatšhila ao a šomišwago ka mo nageng.

Go sa šetšwe tikologo ya molao yeo e tiilego, maikarabelo a melawana ya kgoro ya kelatšhila e be e sa kwešišegi mengwageng ya go feta, phetogo magareng ga dikgoro, mola maikarabelo a kabo ya ditirelo tša meetse a laeletšwe mmušo wa selegae, bjalo ka ge go thlokega go Molaotheo wa Afrika Borwa (Africa Borwa, 1996) se se tlotve diphetogo tve bohlokwa mo lefapheng.

Go tloga 2014, taelo ya kelatšhila ya Kgoro ya Meetse le Kelatšhila e dumeletšwe, ka taelo yeo e akaretšago molawana wa lefapha la kelatšhila ka mo nageng, gotee le kabo ya polane ye kgolo, mokgobo wa ditirelo tša tikologole taolo, go ya ka Molaotheo. Se se tlhoka bokgoni bja go tšweletša ditlhatlo tša molawana wa setšhaba, meetse a setšhaba le leano la kelatšhila, taolo ya meetse a ditšhila, tlhamo ya maemo a metšhelo ya mmušo, tšwetšopele le matlafatšo ya melawana, go beakanya maemo a ditirelo tšeo di lekanego gotee le taolo le go tliša molawong kabo ya ditirelo tša meetse. Mmušo ya setšhaba le seprofense, go ya ka Molaotheo, o na le taolo ya go diragatša mošomo wo o atlegago ka mebasepala ya mediro ya yona go ya ka dintlha tšeo di bontšhitšwego go Lenaneo la bone le la bohloano, ka go tliša molaong mediro ya mebasepala ya taolo ya go tšea sephetho yeo e bontšhitšwego go karolo 156(1).

Tsela ya tšwetšopele ya Afrika Borwa e sekasekilwe le go tšweletšwa mengwageng ye 22 ya go feta. Polane ya bjale ya tšwetšopele ya Afrika Borwa ke Polane ya Tšwetšopele ya Setšhaba (National Tšwetšopele Plan (NDP)), yeo e tšweleditšwego ka which is implemented through the Tlhako ya Leano la Lebaka la Magareng (MTSF). Ditokomane tše tša tšwetšapele di tla laola lefapha la kelatšhila mengwageng ye 14 ye e tlogo.

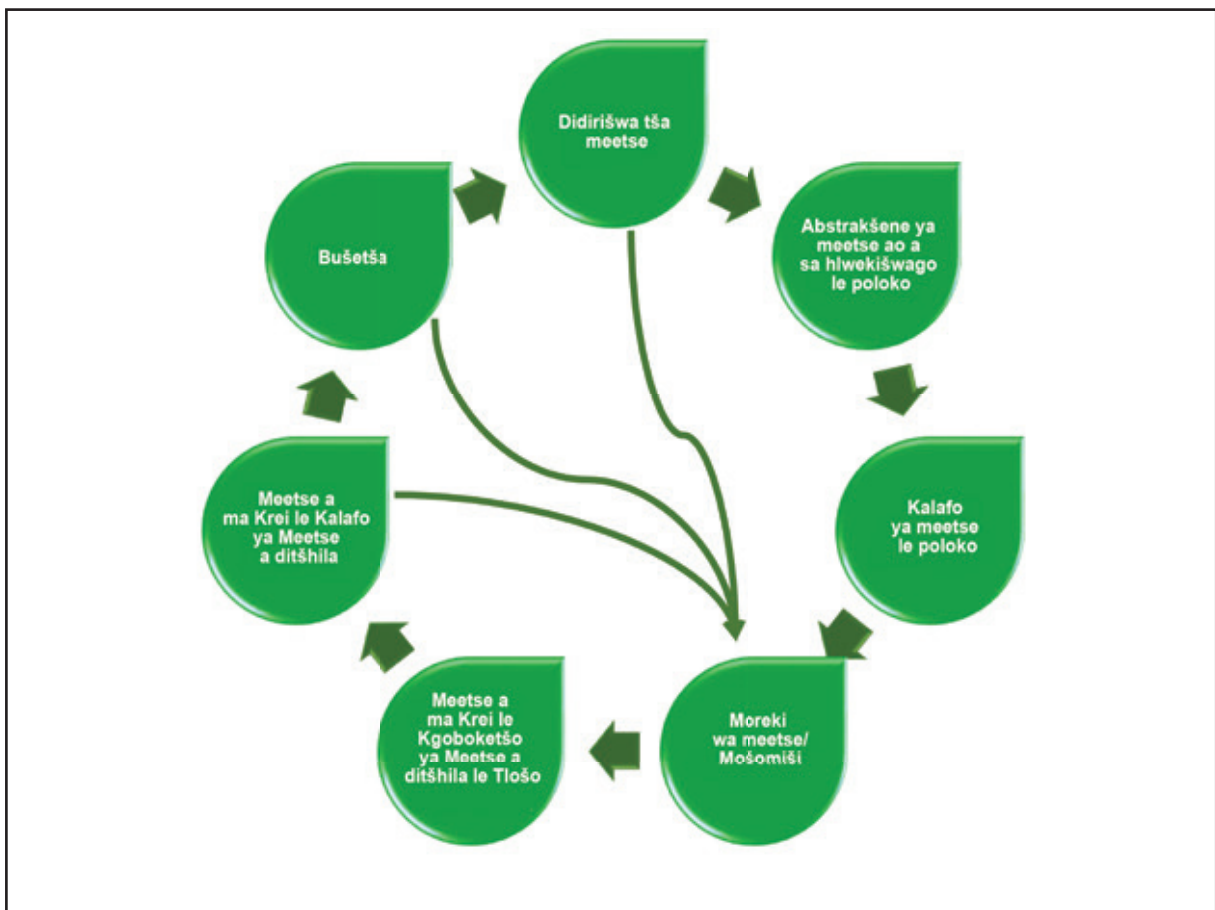
Ka mo go swanago, dipelo tše bohlokwa tša Khonferense ya Rio+20 (Khonferense ya united Nations Conference mabapi le Tšwetšopele ye e Swarelelago) e be ele tumelelano ka maloko a mmušo go tsebagatša tšwetšopele ya go tšweletša Dinepo tša Tšwetšopele ye e Swarelelago (Sustainable Tšwetšopele Goals (SDGs)), yeo e tla agago diMDG le go kopana le lenaneo la 2015 la poso. diSDG tše di tla tlhoka go fetola tebelelo go tloga go pego ya khwetšo go iva go kelatšhila yeo e kaonafaditšwego bjalo ka ge go begile diMDG, go bega khwetšo ya kelatšhila yeo e lekanego le go lekantšhwa le tlhwekišo le tšwelopele ka go lebedišiša dinyakwa tša basadi le banenyana. Go bega le gona go tla tlhoka go lebedišiša mediro ya lenaneo al meetse a ditšhila le mpshafatšo/ tšhomišogape go tšwa go bokgoni bja mananeo a. Gape go na le tlhokego ya go bega go bokgoni bja go aga maiteko le go kgatha tema ga meetse ya selegae go taolo ya kelatšhila. Maiteko a mantšhi a kelatšhila a tlhoka tshekatsheko ya melawana ya kelatšhila ya Afrika Borwa.

1.2 Mohola

Go tloga ka 1994 bobedi bja boemo bja kelatšhila le naga di fetogile ka mo Afrika Borwa le lefaseng ka bophara. Molawana wa Ditirelo tša Meetse (Molawana 108 wa 1997) le Molawana wa Meetse wa Setšhaba (Molawana 36 wa 1998) o dirile kaonafatšo ya molawana kudukudu mabapi le tlhako ya mokgatlo. Dikgetho tša mmušo wa selegae ka 2000 di emetše karolo ya mafelelo ka gare ga phetolo ya mmušo wa selegae wo o thomilego ka 1993. Ka tiragatšo ya Molawana wa Mananeo a Mmasepala (Molawana 32 wa 2000) go bile bonolo go mmušo wa selegae go akanya maikarabelo ka moka a go netefaletša ditirelo tša meetse le kelatšhila, bjalo ka ge go abilwe ka gare ga Molaotheo.

Ka dikaonafatšo tše, le mabapi le mengwaga ye mmalwa ya tšwetšopele, palo ya ditlhotlo le ditlamorago tšeo di sa letelwago di tšweleditšwe tšeo di tlhokago tshekatsheko ya molawana wa kelatšhila, le phetolo ye e latelanago ya molawana. Go molaleng gore go na le tlhokego ya go boeletša molawana wa bjale wa kelatšhila go sepedišana le dintlha tša kabo ya ditirelo ya tikologo le dilo tše bohlokwa go tloga ka 2001, le go lebedišiša dikgoba tšeo di bontšhitšwego ke lefapha. Tshekatsheko ya Molawanawa Kelatšhila wa Setšhaba e aba maemo a molawana go lebedišiša dikgoba tše le ditlhotlo, gammogo le go lebedišiša ditaelo tše di swa tša tšwetšopele ya setšhaba le bosetšhabatšhaba.

Tshekatsheko ya molawana wo e ela tlhoko maemo a molawana w aka gare ga boleng bja mokero wa kelatšhila- elego-kgobokanyo, go tlošwa, go latlhwaga goba tlhwekišwa ga mantle a batho le ditvhila tša meetse tša segae (Seswantšho sa pele).

Seswantšho sa pele : Mokero wa Meetse le Kelatšhila

Go bile le tlhokego ya koketšo go godiša le go matlafatša kelatšhila ka gare ga melawana ya bjale ya meetse ka mo nageng.

Maemo ka moka a molawana ka gare ga molawana wa bjale wa kelatšhila (1994; 1997 le 2001) ao a sego a bontšhwa ka gare ga tokomane ye a sa le a kgonthe.

Tshekatsheko ya molawana wo e diriša maemo a mantšhi a leano la molawana ao a bontšhitšwego ke Leano la Tlhako ya Ditirelo tša Meetse (2003). Go bonetšwepele gore SFWS e tla emelwa ke leano la meetse le kelatšhila. Tshekatsheko ya molawana ka gona e akaretša maemo a molawana a SFWS ao a swanetšego go tšwetšwapele go netefatša tshwarelelo ya lefapha la kelatšhila ka mo nageng.

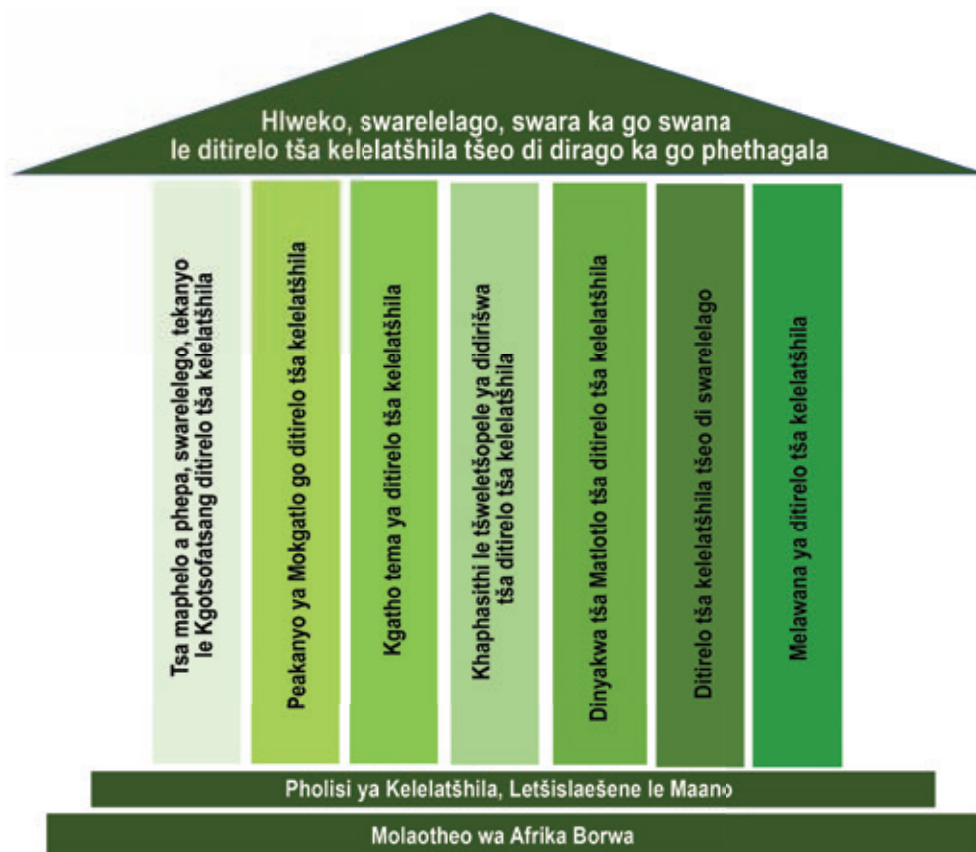
Molawana o dumelela ditebanyo tša kelatšhila tša setšhaba, bjalo ka ge go bontšhitšwe ka gare ga NDP le MTSF.

1.3 Nepo

Ditirelo tša kelatšhila ka mo Afrika Borwa di thekga bophelo bja setšhaba le gore se tlhwekile, lekantšwe le go lekanela batho ka moka.

1.4 Dikokotlelo tša Molawana wa Kelatšhila

Maemo a molawana ao a bontšhitšwego go tshekatsheko ye ke magoro a ka fase ga dikokotlelo tše šupa tša molawana wa ditirelo tša meetse:

Kabo ya ditirelo tša kelatšhila ka mo nageng go mabapi le melawana ya

- **Tokelo ya go hwetša motheo wa kelatšhila**

Go netefatša khwetšo ya motheo wa kelatšhila go lemogwa bjalo ka maikarabelo a Molaotheo a karolo ya mmušo wa setšhab, ka maikarabelo a Molaotheo a kabo ya ditirelo tša motheo wa kelatšhila karolong ya selegae ya mmušo. Mmušo wa selegae o swanetše go ba le maikarabelo a go lemoga tokelo ye.

• Go ela tlhoko tlhwekišo le Thuto ya Mošomiši go kabo ya ditirelo tša kelatšhila

Thuto ya botlhweki e bohlokwa go oketša kholego ya setšhaba yak abo ya ditirelo tša kelatšhila. Kaonafatšo ya kelatšhila e swanetše go bea pele Thuto ya Tlhwekišo ka go polana le go tšwetšapele. Thuto ya Mošomiši e bohlokwa go bareki go kwešiša ditokelo tša bona tša kelatšhila, maikarabelo le poloko ya meetse le nyakego ya taolo ya dinyakwa. Thuto ya mošomiši e swanetše go elwa tlhoko go kaonafatšo ya kelatšhila. Thuto ya mošomiši e bohlokwa gore moreki a kwešiše ditokelo tša gagwe tša kelatšhila, maikarabelo le poloko ya meetse le dinyakwa tša taolo ya nyakego. Tlhwekišo le Thuto ya Mošomiši e swanetše go tšwelapele, go ba le kgatelelo ye e fapafapanago go ya ka ditlhoko tša selegae le go lebedišiša mafelo ka moka a tulo a naga.

• Go ela tlhoko motheo wa ditirelo tša kelatšhila go batho bao ba tlhokago le malapa ao a sego a abelwa

Kabo ya motheo wa ditirelo tša kelatšhila e swanetše go elwa tlhoko le go thekgelwa batho bao ba tlhokago le meetse yeo e sego ya abelwa. Motheo wa kabo ya ditirelo tša kelatšhila go batho bao ba tlhokago o swanetše go akaretša dinyakwa tša khwetšo yeo elego bohlokwa tša batho le malapa.

• Kabo ya ditirelo tša kelatšhila yeo e tlhokomelago batho le go tlhotleletšwa ke nyako ya ikonomi

Kabo ya ditirelo tša kelatšhila e swanetše go tlhokomela batho le go tlhotleletšwa ke nyako ya ikonomi. Se se tlhoka gore ditirelo tša kelatšhila di lemoge kelatšhila bjalo ka tokelo, ela tlhoko dinyakwa tša bareki le go dira maano le go tšweletša ditirelo tša kelatšhila go godiša dipoelo go ikonomi ya selegae ka go dira mešomo ya selegae le go šomiša dikgwebo tša selegae. Go dira dipheko ya taolo di tla laelwa ka mo go ka kgonegago go dibopego tša selegae tšeo di tshepegago. Go na le kgapeletšo yeo e swanago go meetse go amogela maikarabelo a tšwetšopele le pušo ya yona.

• Molawana wa motšhilafatši o a lefa

Molawana wa “motšhilafatši o a lefa” o sawnetše go thekgwa. Phokotšo efe goba efe ya go hwetša boleng bja meetse e swanetše go ba le maemo ao a laeletšego go wona ebile o swanetše go lebedišišwa ka tshepedišo ya molao. Taolo ya boleng bja meetse e swanetše go akaretša tšhomišo ya ditlhotleletšo le dikotlo tša go fokotša tšhilafatšo; le kgonagalo ya phutlhamo efe goba efe ka lebaka la tšhilafatšo e swanetše go thibelwa.

• Molawana wa motšhilafatši o a lefa

Baholegi ba lenaneo la taolo ya meetse ba swanetše go thekga tefo ya tšwetšopele ya bona le tlhokomelo ya motheo wo o lekantšwego. Se ke molawana wo bohlokwa wa go netefatša tšwetšopele yeo e swarelelago le go lekanetšwa. Tšwetšopele, molawana le matlafatšo ya molawana wa mošomiši o a lefa ke dilo tše bohlokwa go kabo ya ditirelo tša kelatšhila. Mo mohlaleng wo ditirelo tša kelatšhila go bahloki, go fetiša Motheo wa Ditirelo tša Meetse wo o sa Lefswego, molawana wa mošomišo o a lefa le wona o a dirišwa.

• Kelatšhila e fetogile maemo a ikonomi

Ka tsela yeo ditirelo tša kelatšhila di abjwago e swanetše go bontšha kgolo ya tlhokego ya boleng bja meetse ao a lokilego ka mo Afrika Borwa ka tsela yeo e bontšhago maemo ebile ga e gateleli tshwarelelo ya lebaka le le telele le kgolo ya ikonomi. Go holwa ga setšhaba le ikonomi ga kelatšhila yeo e kaonafaditšwego e swanetše go lemogwa le go bonwa e le bohlokwa. Maemo a ikonomi ya kelatšhila a swanetše go lemogwa ke ditšweletšwa tšeo di dirilwego ka phošo le tšhomišo gape ya ditšweletšwa tše e swanetše go tlhohleletšwa, kudukudu bjalo ka mothopo go phatlalatšo ya enetši. Maemo a ikonomi a kelatšhila a lemogwa seletee le temogo ya maemo a setšhaba a kelatšhila.

• Tšwetšopele yeo e kopantšwego

Ditšwetšopele tša kelatšhila ga di kgonege go phapantšho go tšwa go tšwetšopele go mafapha a mangwe. Dikholego tšaa bophelo bja setšhaba tša kelatšhila yeo e kaonafaditšwego di okeditšwe ge kelatšhila e beakantšwe le go abjwa ka tsela yeo e kopantšhitšwego le metheo ye mengwe ya ditirelo. Tirišano e tlhokega le maemo ka moka a mmušo le mekgatlo ye mebgwe yeo e akareditšwego le kholego ya godimo yeo e lebantšwego le yeo esego ya lebaka yeo e swanetšego go tšwa go tšwetšopele go, mohlala, thuto le tlwaetšo, tlhoko ya mešomo le tlhatlošo ya tokologo ya selegae. Polane ya Tšwetšopele yeo e Kopantšwego ke maemo a bohlokwa ka fao tirišano e swanetšego go dirwa.

• Kabo yeo e lekantšwego ya tikologo ya methopo ya tšwetšopele

Methopo ya setšhaba yeo e lego gona go thekga kabo ya motheo wa ditirelo e swanetše go phatlalatšwa ka tekanyo mo ditikologong, ka go ela tlhoko setšhaba le maemo a tšwetšopele. Kabo yeo e lekantšwego go ditikologo e swanetše go akaretša dikarolo tša tlhokomelo le tšwetšopele ya infrastraktšhara.

1.5 Go lenoga maemo a kelatšhila ya ditšweletšwa tšeo di dirilwego ka gare ga ditšweletšo

Maemo a kelatšhila a ditšweletšwa tšeo di dirilwego ka gare ga ditšweletšo a tlhoka go lemogwa le go beeletšwa leswa ka gare ga lenaneo go thekga dipeeletšo tšeo di okeditšwego le go tšweletša dipoelo tšeo di lekanego. Nepo ye e tiilego e tlhokega go godiša poetšosekeng, tšhomišo, poeletšo ya tšhomišo le mpshafatšo ya kelatšhila ya ditšweletšwa tšeo di dirilwego ka gare ga ditšweletšo. Se se ka tliša dipoelo tšeo di lekanego go mokero ka moka wa kelatšhila, bjalo ka ge ditšweletšwa tšeo di dirilwego ka gare ga tšweletšo di tla ba sedirišwa se bohlokwa sebakeng sa theko yeo e swanetšego go fokotšwa goba go se šetšwe.

• Go etiša pele tshepedišo le tlhokomelo

Tšwetšopele ye nngwe le ye nngwe ya infrastraktšha e tlhoka polane ya tšwetšopele ya lebaka le le telele yeo e lebedišišago palomoka ya dinyakwa tša tshepedišo le tlhokomelo ya mokero wa bophelo. Methopo yeo e lekanego e swanetše go abelwa go tlhokomela infrastraktšharab ya ditirelo tša kelatšhila le mananeo ao a nyalelanago le seo gabotse. dikabo tša tshepedišo le tlhokomelo ya kelatšhila di swanetše go elwa tlhoko peeletšong ya tšhelete ya mmušo wa seprofense. Go dira dipolane tša ditshenyagalelo tša tšhelete go swanetše go kopantšhwa le tshepedišo le tlhokomelo yeo e nyalelanago le ditshenyagalelo.

• Taolo ya kopanyo ya ditšhila

Mantle a batho ke ye nngwe ya bontšhi bja ditšhila tšeo di tšwago malapeng, go akaretša le ditšhila tše dingwe, meetse a ditšhila le mantle a batho. Taolo, tšhomišo gape le mphsafatšo ya meela ya ditšhila tše tša ka malapeng e swanetše go kopantšhwa ka tsela yeo e netefaletšago polokego ya poloko, go tlošwa le taolo ya ditšhila ka moka tša ka lapeng (go akaretša le mphsafatšo le tlhwekišo ya meetse a ditšhila).

1.6 DITLHALOŠO TŠA KELATŠHILA

Dye nngwe ya dikgoba tše bohlokwa ka gare ga melawana ya bjale ya kelatšhila ke ditlhalošo tša kelatšhila tšeo di arolago tšeo di ngwadilwego. Ditšwelopele tše di swa tša setšhaba le bosetšhaba lefapheng la kelatšhila di tlhotše ditlhalošo tše di swa tšeo di fetogago tša kelatšhila tša dikarolo tšeo di fapafapanego tša lefapha.

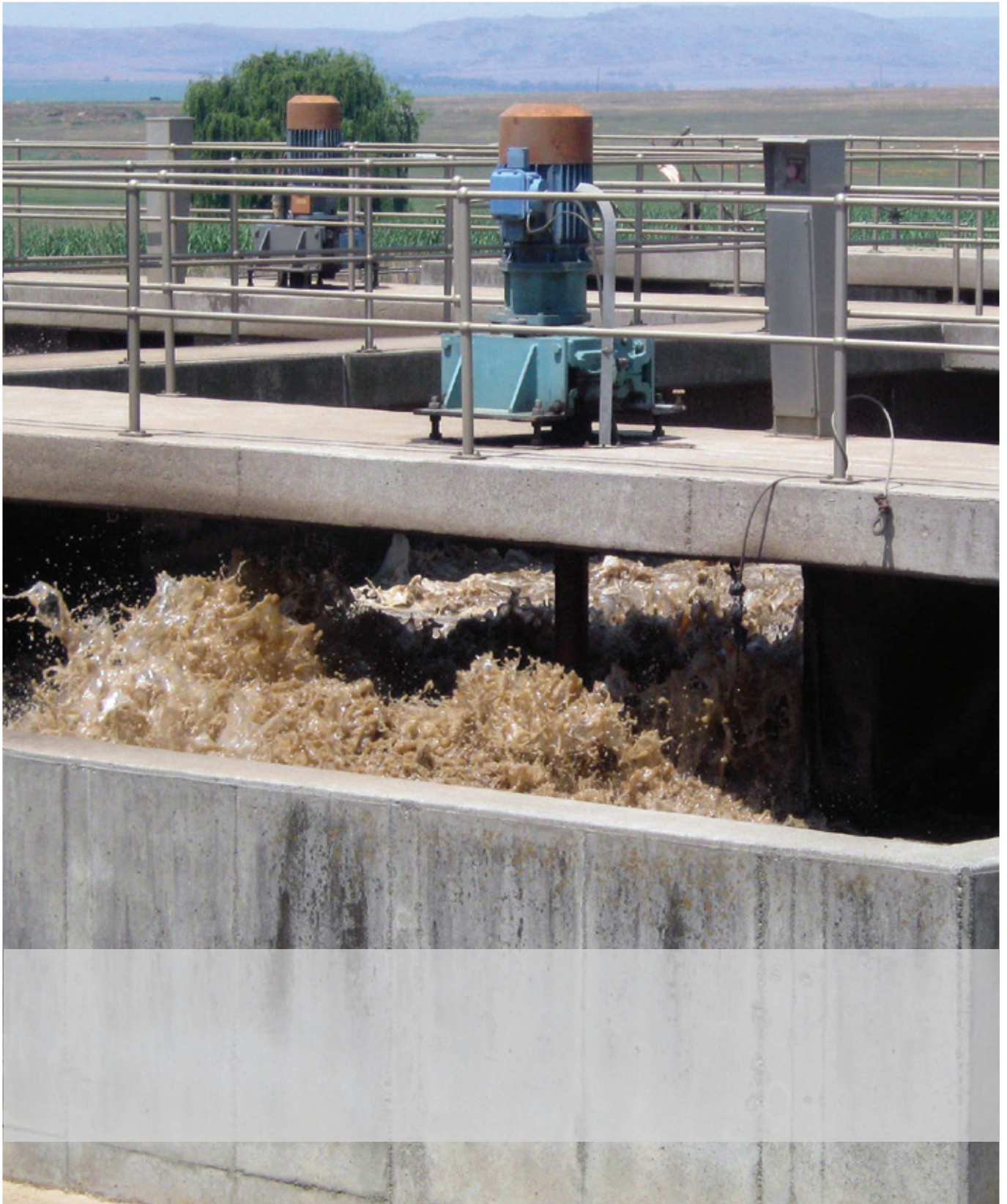
Polelwana	Boemo bja pholisi
Teknolotši ya Maleba (Appropriate Technology (AT))	Tirišo goba tšheoedišo yeo e swarelelago ya theknolotši (tshepedišo, le sedirišwa) sa go fitlhelela ditaelo tša setšhaba go mokgatlo wa selegae, tšhelete, setšhaba, setšo, semorafe, ikonomi le dinyakwa tša tikologo gammogo le ditekanyetšo tšeo di itemogetšwego ke balaodi goba moreki yo a nago le maikarabelo a theknolotši.
Tulo ya ka mafuri	Mehuta ye e fapafapanego ya diuniti tša tikologo, go akaretša le (SALGA, 2013) - go tlhakanela kamora, kudukudu go tulo ye bohlokwa, ka motse wo o lego kgakala; - mekhukhu(yeo e agilwego ka ditšweletšwa tša nakwana, bjalo ka sedirišwa seo se nago le ayone, kota, khapote, polasitiki, bjalo bjalo) le dikamora (tšeo di agilwego ka didirišwa tšeo di latelago maemo ao a dumeletšwego bjalo ka setena le motswako was anta le meetse, gammogo le ka tsela yeo e sego ya latela maemo ao a dumeletšwego bjalo ka diphanele tša khonkhoriti le mananeo a dikarolo tša tšweletšo), go kgona go hwetša mekgwa ya go hlatswa ya ka ntle le tšeo di tlhakanelwago; - uniti tše di feletšego (diyuniti tša motheo wa bophelo tšeo di nago le kabo yeo e ikemetšego ya motheo wa ditirelo bjalo ka mpshamare le peisene); - diyuniti tša bobedi tša tulo, bjalo ka “ntlwana ya ka teining” yeo e amantšhwago le meetse yeo e lego magareng le ya godimo ka tšhelete le “ntlwana yeo e tlhomeseditwago le ye kgolo” yeo gantšhi e amantšhwago le meetse ya kgauswi ya tšhelete ya godimo le ya fase, dikeratšhe tšeo di kaonafaditšwego; le

Polelwana	Boemo bja pholisi
Motheo wa Kelatšhila	a) Maemo a motheo wa kelatšhila wo o dumelelwago ke) temošo ya bophelo le tlhwekišo le maitshwaro; b) theko ya fasefase, lenaneo leo le swanelago la go lahlamantle a batho, meetse a ka malapeng a ditšhila, meetse a ditšhila, ao a tlhokomelago tekanyetšo ya mothopo, a a hwetšagala ebile a a rekela, a bolokegetše le bana, a tlhwekile ebile a hwetšagala bonolo ebile ga a kotsi tikologong; c) moago wa mpshamare le go tlhwatswetša; d) go netefatša tikologo yeo e tlhwekilego ka malapeng le maemong a setšhaba; le e) kelathoko ya setlwaedi sa go tšholla mantle a bana ba ba nnyane le bagolofadi le bao ba tlhokago tlhokomelo.
Moago wa motheo wa kelatšhila	Infrastraktšhara yeo e elago tlhoko hlago (meetse, naga, tikologo) tšhireletšo ya mothopo, e bolokegile (go akaretša le bana), e a tshepega, e ikemetše, e amogelešwe setšhaba, ke ya tsebo le bokgoni bjo bo lego gona magaeng go tshepedišo le tlhokomelo, tšhireletšo go tšwa go boemo bja legodimo le go tsentšha moya, go fokotša monkgo, e bonolo go tlhwekišwa, e fokotša kotsi ya phatlalatšo ya malwetši ao a amanago le kelatšhila ka go aba taolo ya maleba ya malwetši ao a rwelego ke dintšhi le dikhunkhwane, go aba fao go hlapelwago diatla le go dumelela polokego le tlhwekišo ya maleba le/goba go tlošwa ga meetse a ditšhila le mantle a batho ka tsela yeo e bolokegetšego tikologo.
Motheo wa Ditirelo tša Kelatšhila	Kabo ya moago wa motheo wa kelatšhila wo elego tikologo yeo e o swarelelago, yeo e hwetšagalago ga bonolo go malapa le bareki, tshepedišo yeo e swarelelago le tlhokomelo ya moago, go akaretša le go tlošwa go go bolokegilego ga mantle a batho, meetse a ditšhila go tšwa mafelong ao se selego bohlokwa le go tlhokega; le poledišano le taolo ya selegae ya kelatšhila ye botse, tlhwekišo le mekwa yeo e nyalelanego le seo.
Setšhaba	Batho bao ba nago le kgatlhegelo ya go swana goba go dula lefelong le tee ka fase ga melao ye e swanago.
Moreki	Mošomiši ofe goba ofe yo a hwetšago ditirelo tša kelatšhila go tšwa go meetse le/goba mokgatlo wa kelatšhila.
Kotsi	a) <i>Go tšwa go Molawana wa Taolo ya Dikotsi (2002) wa Afrika Borwa o tlhalošwa bjalo ka tiragalo ya ka lebelo, yeo e phatlaletšego yeo e tlholwago ke hlago ya selegae goba batho: a) e tlhola goba e bontšha go tlhola</i> i) <i>lehu, kgobalo goba malwetši;</i> ii) <i>tshenyo ya didirišwa, infrastraktšhara goba tikologo; goba</i> iii) <i>ditšhitišo tša bophelo bja setšhaba, le go lebagana le ditlamorago ka go šomiša didirišwa tša bona;</i> b) <i>ke selo se se golo gore di fete taolo ya bokgoni bja bao ba amilwego ke kotsi.</i>
Kelatšhila ya Tšhoganetšo	Seemo se tlhalošwa bjalo go ya molao le seo se ka tlholago kotsi goba lehu. Ditirelo tša kelatšhila tša tšhoganetšo di ka fapafapana go ya lefelo ka lebaka la maemo a tikologo ao a fapafapanago le maemo a mangwe. Magato a tšhoganetšo a go aba go ba noši go mošomiši, a bolokegile, a hwetšagala ebile a kgauswi ebile a abela polokego ya go latlha mantle a batho. Go akaretša le tlhwekišo le Thuto ya Mošomiši.
Thuto ya Mošomiši	Thuto yeo e tšwelago pele go ditokelo tša ditirelo tša meetse, maikarabelo, tshepedišo ya moago le ditlhokomelo; le poloko ya meetse le taolo ya nyakego go akaretša le phokotšo, tšhomišo gape, mpshafatšo le melao ya poetšo sekeng.
Taolo ya leraga la mantle	Taolo ya mantle a batho go tšwa go mananeo ao a lego lefelong la mošomo ka ntle le sephuthelwa sa dipolante, go tšwa go ditšhilafatši, kgoboketšo, dinamelwa, tlhwekišo le go lahla.
Motheo wa Kelatšhila wo o Lefswego	Go aba ditirelo tšeo di tšwelago pele tše di rekegago go maemo a motheo wa kelatšhila wa malapa ao a tlhokago.

Polelwana	Boemo bja pholisi
Meetse a Ditšhila	Meetse a ditšhila ao a tšwago go tšhomišo ya meetse ya selegae, efela ga e akaretši mantle a batho.
Tulo ya Batho	Palomoka ya setšhaba—e ka ba toropo, goba motse—ka dikarolo ka moka tša setšhaba, ditšweletšwa, mokgatlo, semoya le setšo seo se e tšwetšago pele.
Tlhwekišo	Ditlwaedi tša motho yo mengwe le yo mongwe le malapa tšeo di thibelago ditwatši le go tlhwekiša tikologo le batho. Maemo le ditlwaedi di ka thuša go tlhokomela bophelo le go thibela phetelo ya malwetši.
Thuto ya Tlhwekišo	E amana le mediro ka moka yeo e nepilego go oketša tsebo ya batho ka ga mathata ao a amanago le ditlwaedi tša motho le ditlwaedi tšeo di amago bophelo bja motho, kudukudu tšeo di amanago le meetse le ditirelo tša kelatšhila. Thuto ya Tlhwekišo e akaretša tlhwekišo ya motho ka noši, tlhwekišo ya meetse, tlhwekišo ya dijo le Thuto ya Tlhwekišo ya tikologo go netefaletša ditlwaedi tša maleba tša kelatšhila tša tšhireletšo ya mantle a batho.
Tlhatlošo ya tlhwekišo	Mekgwa ya lenaneo ya go tlhotletetša kgolo ya tirišo ya ditlwaedi tša tlhwekišo yeo e bolokegilego go fokotša letšhologo le malwetši ao a amanago le seo. Tlhatlošo ya tlhwekišo e lebedišiša dilo tšeo di tlholago phetogo, tšeo di ka se laelelwego go tsebo ya ditlamorago tša bophelo bja tlhwekišo ya maemo a fase.
Botlhoki	Botlhoki bo šupa “go tlhoka dinyakwa tša bophelo”. Tlhalošo ya botlhoki go tšwa go Tlhako ya Setšhaba ya Molawana wa Botlhoki wa Mmasepala e bontšha dikelatšhila bjalo kaselo seo selego bohlokwa mo bophelong. Tlalošo ya Tša Matlotlo tša setšhaba tša ‘botlhoki’ e amogetšwe go tšweletša botlhoki bjo bogolo.
Mokgatlo wa ditirelo tša kelatšhila	Motheo wa kabo ya ditirelo tša kelatšhila go mekgatlo ya setšhaba le yeo e ikemetšego go akaretša le (efela esego go lekanetšwa go) dikolo, diyunibesithi, dikliniki, dipetlele, dikheretšhe le mafelo a go tlhokomela bana, bokgobapuku, mafelo a tlhokomelo ya batšofadi, dikereke, dirapa, meago ya dipapadi, diteišene tša maphodisa, mafelo a setšhaba le mmušo.
Nako ya gotsenba gare ya ditirelo tša kelatšhila	Maemo a nako ya go tsena gare ya go aba sephiri go mošomiši, a bolokegile, a a hwetšagala ebile a kgauswi ebile a abela go latlwa go go bolokegilego gamantle a batho, go akaretša le Thuto ya Mošomiši.
Naga yeo esego ya Mmušo	Go ya ka DWS Ditirelo tša meetse go Naga yeo Esego ya MMušo (DWA, 2011) e akaretša, magareng ga tše dingwe n: • Dipolase tša Thekišo; • Naga yeo elego ya Mebaene; • naga yeo elego ya Kereke; • naga yeo elego ya Intasteri go akaretša le dikgwebo tšeo esego tša mmušo; • thaetlele ya karolo/ madulo a khomplekse le isteiti ; • naga yeo elego ya merafe le ya go tlhakanelwa; le • diphaka
Mošomi wa Tikologo ya Bophelo yo a Ngwadišitšwego	Se ra gore, go ya ka kabo ya Molawana wa Mešomo ya tša Maphelo, 1974 (Moloawana No. 56 Wa 1974) bjalo ka ge o fetotšwe, motho ofe goba ofe yo a ngwadišitšwego ka mokgwa wa Khansele ya Mešomo ya tša Maphelo ya Afrika Borwa, le go akaretša Mošomi ka Maphelo a Tikologo yo a diorago Ditirelo tša Kgapeletšo tša Setšhaba.

Polelwana	Boemo bja pholisi
Ditirelo tša Kelatšhila	Kgoboketš, go tlošwa, tlhwekišo le/ goba go latlhwa ga mantle a batho, le meetse a ditšhila a mokgatlo wa segae wa setšhaba, le kgoboketšo, tlhwekišo le/ goba go latlhwa ga meetse a ditšhila a mmasepala, temo, mebaene le intasteri. Se se akaretša dipeakanyo tša mokgatlo tšeo di tlhokegago go netefaletša kabo ya ditirelo tša kelatšhila go akaretša le, magareng ga tše dingwe, kelatlhoko ya didirišwa tša hlago, kamogelo ya setšhaba, bophelo bo bo swanelago, tlhwekišo le temošo ya kelatšhila gammogo le ditheknolotši, tekanyo ya boleng le bontšhi bja ditšhila mo go kgonegago, tšhomišo ya molawana wa motšhilafatši o swanetši go lefa, kamano ya tefišo, kgoboketšo ya motšhelo le tlhokomelo ya bareki. Taolo ya ditirelo tša meetse e na le ditokelo, efela kgapeletšo ya go amogela meetse a ditšhila a temo, intasteri le mebaene lefelong la yona la taolo.
Ditirelo tša meetse	Ditirelo tša kabo le / goba ditirelo tša kelatšhila goba karolo efe goba efe.
Taolo ya Ditirelo tša meetse	Ditirelo tša Mmasepala ofe goba ofe wo o nago le taolo ya go aba ditirelo tša meetse lefelong la wona la taolo go ya ka Molawana wa Diboepo tša Mmasepala 118 wa 1998 goba ditaolo tša Botona go ya ka Molawana wo.
Mmaditsela wa ditirelo tša meetse	Motho ofe goba ofe yo a gapeletšegago go aba ditirelo tša meetse go motho yo mongwe go ya ka kontraka fao kgapeletšo ya go aba ditirelo tša meetse e amanago le kontraka.
Moabi wa Ditirelo tša Meetse	Amoabi wa ditirelo tša meetse ke: • motho ofe goba ofe yo a nago le kontraka le taolo ya ditirelo tša meetse goba moabi yo mongwe wa ditirelo tša meetse yo a rekišago meetse go, le/goba go amogela meetse ditšhila gore a tle a tlhwekišwe go tšwa go , taolo yeo goba moabi (moabi wa ditirelo tša meetse a mokgobo) le/ goba motho ofe goba • motho ofe goba ofe yo a nago le kontraka le balaodi ba ditirelo tša meetse go akanya maikarabelo a tshepedišo ya ditirelo tša go aba meetse go moreki o tee goba ba bantšhi (bašomiši) mo lefelong le le itšego la tulo (moabi wa ditirelo tša meetse wa kgwebišano); goba • a taolo ya ditirelo tša meetse yeo e abago ye tee ya ditirelo tše di lego ka mo godimo ka noši goba bobedi ga tšona

MERERO YA KOPANYO YA DITIRELO TŠA KELELATŠHILA

2 KOPANYO YA POLANE YA DITIRELO TŠA KELATŠHILA

Kabo ya kelatšhila ka mo Afrika Borwa e aroganywa le go se kopanywe, kudu ka lebaka la kopanyo ya didirišwa tšeo di nyalelanego ya mekgatlo yeo e akareditšwego ka gare ga kabo ya tirelo ye. Maemo a a tšwelela go batho bao ba hlegago go khwetšo ya ditirelo tša motšhelo go tšwa go bobedi bja tšhelete ya mmasepala le ka theko ya fase ya mananeo a dintlo, kabo ya ditirelo go malapa le mekgatlo ka ntle le kelatlhoko ya ditutuetšo go kelatšhila ya mmasepala le mananeo a kelatšhila gammogo le kabo maemo ao a fapafapanego lefelong le tee la taolo.

Bophelo, dipelo tša setšhaba le tikologo tša kelatšhila yeo e okeditšwego ge kelatšhila e beakanywa le go abelwa ka mokgwa wo o kopantšwego le ditirelo tše dingwe tša mmasepala. Mekgwa yeo e kopantšwego ya go fihlelela polane le tšwetšopele go Polane ya Tšwetšopele yeo e Kopantšwego ya tshepedišo (Integrated Tšwetšopele Planning (IDP), ka fao Polane ya Tšwetšopele ya Ditirelo tša Meetse (WSDP) ke karolo.

Molawana wa tirišana ya mekgatlo ya setšhaba yeo e akareditšwego ka gare ga poloane le kabo ya ditirelo e bohlokwa. Go bohlokwa go ela tlhoko dintlha tše e ka bago tše nne tšeo di amanago le tšwetšopele yeo e tlhokegago:

- Infrastraktšhara yeo e bonagalago bjalo ka kabo ya meetse, kelatšhila, ditsela, mohlagase le dipoledišano.
- Infrastraktšhara ya setšhaba go akaretša le dikolo, dipetlele, dikliniki le mekgatlo ya welfare.
- Infrastraktšhara ya ikonomi yeo elego mešomo, tšweletšo le kgwebišano yeo e akaretšago khwetšo ya mebaraka le tšhelete.
- Infrastraktšhara yeo elego mekgatlo le taolo ya dibopego tša kago maamong ka moka. Se se swanetše go aba khwetšo go batho bao ba tlwaelegilego go tshepedišo ya temokrasi ya selegae, tikologo le mmušo wa setšhaba.

2.1 Maemo a pele: Khwetšo ya Setšhaba go Mafelo a bodulo a batho

2.1.1 Bothata

Afrika Borwa e na le maikemišetšo a go lebedišša “taolo ya lefase ka bophara ya ditirelo” yeo elego go netefatša kabo ye e ka bago ya maemo a motheo wa ditirelo tša kelatšhila go batho ka moka.

Mokgwa wo ditirelo tša kelatšhila di abilwego o ithekile godimo ga peakanyo yeo batho ba dutsego ka yona, ka phapaphapano go tloga godimo, madulo a batho ba bantšhi iša go tulo yeo e lego ka makata ya magaeng. Kgantši se se ra gore kelatšhila e swanetše go abelwa karolo ya mokgobo wa ditirelo tša mmasepala tšeo di amanago le dintlo, go akaretša le kabo ya meetse le ditsela.

Ditšhaba tšeo di dulago ditropong di itemogela karolo ya dikamora ya mathata ao a nyalelanego: ga ba kgoni go fihlelela— goba ban a le phitlhelelo yeo e lekantšwego fela — go motheo wa ditirelo, ebile ga ba na kgonthišišo ya madulo. Maemo a a kotsi ka ge gantšhi e le a karolo ya batlhoki setšhabeng sa toropong. Pego ya 2010 ka DWA e bontšha gore go a kgonega, gore se e be tlhotlo ye tee ye kgolo yeo e lebanego le lefapha la meetse le kelatšhila ka mo Afrika Borwa. Tshedimošo ya bjale e bontšha gore magareng ga meets ye dimilione tše pedi le wo mote go na le tulo yeo esego ya semmušo ka mo Afrika Borwa. Ka mo go swanago, go boima go mmušo wa selegae go aba motheo wa ditirelo go batho ba bjale ka ge netefaletšo ya naga e tlhaloša dinyakwa tša ditirelo tša kabo lefelong la taolo.

Palo ye e ka bago dimilione tše nne tša MaAfrika Borwa ba dula lefelong leo esego la bona (kudu lefelo la kgwebo ya temo) (DWA, 2011). Bontšhi bja batho ba ga ba fiwe dikgoba tša mošomo ke mong wa naga. Ga sešo go tšweletšwa gore ke batho ba ba kae bao se nago motheo wa ditirelo tša meets. Batho bao ba dulago lefelong leo le sego la mmušo leo le tlhokago ditirelo tša kelatšhila goba leo le šomišago ditirelo tša kelatšhila tšeo di sego maleba ba kotsing ye kgolo ya malwetši ao a nyalelanego le kelatšhila. Go na le tlhotlo ye kgolo mabapi le Taolo ya Ditirelo tša Meetse (Ditirelo tša meetse Authorities (WSAs) go polana le go aba ditirelo tša meets tšeo di swarelelelago go badudi go tloga mola mokgwa wa go ba dumelela le go ba thuša ka kabo ya ditirelo tša meetse o ka kgonega gore o sebe bohlokwa mo maamong a (DWA, 2011).

Ka mo go swanago, ye nngwe ya lefaphana le legolo la dintlo ka mo Afrika Borwa ke la badudi ba ka morago ga ntlo (SALGA, 2013). Lefapha le le aba madulo go bao ba se nago maswanedi a motšhelo wa dintlo, bakhudiši goba bao bašomi ba nakwana bao ba sa nyakego go ba le magae, le lelapa le lengwe le le lengwe leo le nyakago go hiriša efela le sa kgoni go lefa madulo a go hirišwa ao a lego gona (SALGA, 2013). Go akantšwe gore tekano ya seripa sa dibopego tša ka morago di ka ba di se semmušo ebile ga di na tumelelo go motheo wa kelatšhila.

Koketšo ya mathata go ditirelo tša kelatšhila go badudi ba ka morago ga dintlo ke tšhomišo ye e fetišago ya dineteweke tša infrastraktšhara yeo elego gona. Palo ya batho bao ba šomišago pshamare, dipompi, ditereini le meago ya go apeala lefelong le le itšego di ka oketša bokgoni bjo bo rwalago bja infrastraktšhara yeo elego gona. Go sa šetšwe maikarabelo ao a beilego molaong a ditirelo tša meetse, gantšhi, go molaleng gore Balaodi ba Ditirelo tša Meetse ga ba bone kabo ya ditirelo tša kelatšhila go lefelo leo le ikemetšego di le bohlokwa.

Go tlhoka kabo ya tlhwekišo, tekanyo, tšhomišo ye botse le ditirelo tša kelatšhila yeo e swarelelago go tulo ya batho ya naga e ka tliša dikotsi tše dikgolo tša bophelo bja setšhaba, kudukudu go maphelo a batho bao ba šomišago moela wa fase wa methopo ya meets. Go tlhoka kelatšhila go ba ba tutuetšo ye bohlokwa go didirišwa tša hlago tša naga. Go dira polane ya tulo ya batho yak abo ya tlhwekišo, tekanyo le tšhomišo ye botse le ditirelo tša kelatšhila yeo e swarelelago di bohlokwa.

2.1.2 Molawana wa bjale le maemo a molaotheo

Letlakala le le Šweu la 1994 le thekgwa ke melawana ye mebedi yeo e nyalelanego le khwetšo ya kelatšhila ya lefase ka bophara, elego:

- **Motho wa ditirelo ke tokelo ya batho.** Se se tlo tlholašwa, go ya ka Molaotheo, bjalo ka tokelo ya ditirelo tšeo di lekanego go aba tikologo yeo e phetšego gabotse. Ga di šupi tokelo ya motho o mo tee goba setšhaba go nyaka ditirelo tša batho ba bangwe.
- **“Tše dingwe tša Batho ka Moka”, ka ntle le “Dilo ka moka go batho ba Bangwe”.** Go fa tlhalošo go dinyakwa tša molaotheo, selo se bohlokwa go polana le go abjwa ga tšhelete ye thekgo ya setšhaba e tla fiwa bao ba sa abelwego ga maleba.

Letlakala le le Šweu la 1994 mabapi le Kabo ya Meetse le Kelatšhila e lebetše kudu go polane ya kelatšhila le go neela tšhelete go lefelo la sekgoweng, go kgetha gore kelatšhila e abelwa maamong a lapa, tšhepedišana le molawana wa dintlo wa segaeng le sekgoweng o bohlokwa, go netefatša tumelelano go maemo le maano le go se šetše metšhelo ye mebedi le gore tefo ya ditirelo tša ka gare le kgokaganyo ya diphaephe go ditekanyetšo tša lekheišeneng di elwa tlhoko gore e be karolo ya tšwetšopele ya ditheko tša phrophathi.

Letlakala le le Šweu le tšea maemo a gore ditirelo go ikoni ya mafelo a sekgoweng e swanetše go laolwa ka tsela yeo e kgonegago ya tšhelete le ka tsela yeo e swarelelago, mola le netefatša gore ditirelo tšeo di lekanego di abelwa setšhaba ka moka.

Molawana wa kelatšhila wa 2001 o lebedišiša kudu go mothoe wa ditirelo le kabo go malapa a lefelong la segaeng ka mo nageng. Kabo ya ditirelo tša kelatšhila go meetse yeo e nago le sa yona le setoropo/ yeo e nyakilego goba setoropo ka mo nageng ga se sa akaretšwa kudu ka gare molawana. Letlakala le le Šweu la Motheo wa Kelatšhila ya ka Malapeng (2001) ga le bontšhe batho bao ba holegago go tulo yeo e sego semmušo le tokelo ya phrophathi yeo e ka bago ya bona le yona e ka hwetša motšhelo.

Leano la Tlhalo ya Ditirelo tša meetse (2003) e bolela gore “Balaodi ba Ditirelo tša Meetse ba na le maikarabelo a go netefatša gore batho ka moka bao ba dulago lefelong la bona la taolo (go akaretša badudi bao ba dulago lefelong leo le ikemetšego) ba abelwa ditirelo tšeo di tšwelago pele tša meets le kelatšhila (kgato ya mathomo ya kgolo)”. Ka gona molawana wo o tlhaloša maikarabelo ka gare ga kabo ya ditirelo tša meets go badudi ba lefelo leo esego la mmušo.

Melawana ya kelatšhila ga bjale ga e abe tlhatlo ka ga kabo ya ditirelo tša kelatšhila go badudi ba ka morago ga dintlo ka mo nageng goba go tulo yeo esego ya semmušo go feta ditekanyetšo tša mmotlolo wa phrophathi yak abo ya dintlo.

Kaonafatšo ya Lenaneo la Tulo yeo esego ya Semmušo (upgrading of Tulo yeo esego ya semmušo Programme (uISP) e thomilwe go ya ka karolo 3(4) (g) ya Molawana wa Dintlo ebile e akareditšwe ka gare ga Khoutu ya Dintlo ya Setšhaba. uISP e ba tšhelete ya thušo go mebasepala go kaonafatša tulo yeo esego ya semmušo go situ, go aba netefatšo ya meago le phitlhelelo yeo e kaonafaditšwego go ditirelo ka kopanyo le setšhaba (Tissington, 2011). Setlwaedi le maemo ka gare ga uISP a bontšha gore mananeo a go kaonafatša tulo yeo esego ya semmušo a ka akaretša kabo ya:

- Ditirelo tša nakwana bjalo ka karolo ya mathomo ya go nolofatša tlhokego ya tšhoganetšo go phitlhelelo ya meetse ao a nwegago, ditirelo tša kelatšhila le dilo tše di itšego tša go thibela go fokotša tiragalo ya dikotsi.
- Kaonafatšo ya ditirelo tše di bjalo tša nakwana go ba ditirelo tša nako ka moka le/ goba kabo ya ditirelo tša nako ka moka go tloga mathomong a phrotšeke bjalo ka fao go tlhokago ke maemo a phrotšeke ya selegae.

2.1.3 Maemo a Molawana

Motheo wa ditirelo ke tokelo ya batho le “tše dingwe tša batho ka moka”, esego “ka moka tša bangwe”.

Phitlhelelo ya lefase ka bophara ya ditirelo tša kelatšhila yeo e swarelelago go mafelo a bodulo a batho. Batho ka moka ba gapeletšega go netefatša gore tlhwekišo le ditlwaedi tša kelatšhila di a tlhokomelwa go kgonagatša kabo. Mananeo kabo ya kelatšhila ao a fokotšago didirišwa tša tšhomišo ya meetse le ditutuetšo tše di mpe go mothopo wa meetse le tikologo ya hlago di a tlhokega.

Go kaonafatša bophelo bja setšhaba le go lekola maemo a tikologo e tla ba dipelo tše pedi tša gore mafelo a tulo ya batho a swanetše go netefatšwa setšhaba. Phitlhelelo ya kelatšhila ya lefase ka bophara mafelong a tulo ya batho e sawnetše go beakanywa le go tšweletšwa bjalo ka karolo ya leano le le kaone la tulo ye e phatlaletšego. Dipolano tša ditirelo tša kelatšhila di sawnetše go akaretšwa go dipolane tša tšwetšopele tša setšhaba, seprofense le selegae.

Polane ya sekgoba le Molawana wa Taolo ya Tšhomišo ya Naga, (Molawana No. 16 wa 2013) o bea maikarabelo go profense go netefatša gore dipolane tša sekgoba le tšhomišo ya naga di tšweleditšwe ke mabasepala. Dipolane tša kelatšhila ya infrastraktšhara di swanetše go ela tlhoko sekgoba le dipolane tše tša tšhomišo ya naga.

Selo se bohlokwa go polana le kabo ya tšhelete ya thušo ya setšhaba go tulo ya batho e tla fiwa bao ga bjale ba abelwago kelatšhila yeo e sego ya felela, go akaretša bao ba hwetšago mananeo ao a tlhokago koketšo; ao a nago le infrastraktšhara yeo e fetago ke nako goba infrastraktšhara yeo e tlhokago go legato le bao ba sego ba abelwa.

Kelatšhila e swanetše go kopanywa le mananeo a kelatšhila go motheo wa dinyakwa tše dingwe. Kopantšho ya mekgatlo yeo e fapafapanego ya setšhab le yeo esego ya setšhaba yeo e akareditšwego go polane le kabo ya mothoe wa ditirelo e bohlokwa kudu.

Go lemoga karolo ye bohlokwa ya gore mekgatlo ya setšhaba le yeo esego ya setšhaba e bapala ka gare ga kabo ya ditirelo tša kelatšhila. Polane yeo e kopantšwego ya ditirelo tša kelatšhila le tulo ya batho e bohlokwa.

Kabo ya ditirelo tša kelatšhila le melawana di swanetše go ba maiteko ao a kopantšwego a mmušo wa selegae, Kgoro ya Meetse le Kelatšhila, Kgoro ya tša Maphelo le mekgatlo ye mengwe yeo e nago le maikarabelo a Kabo ya kelatšhila (i.e. Kgoro ya Thuto, Kgoro ya Mafelo a bodulo a batho bjalobjalo.)

Taolo ya Ditirelo tša Meetse e na le maikarabelo a go netefatša gore ditirelo tša kelatšhila di abelwa go batho bao ba dulago mafelong ao esego a setšhaba.

Tšhomišo ya tšhelete ya mphiwafela ya go abela ditirelo tša kelatšhila go malapa ao a lego lefelong leo esego la mmušo e a thekgwa.

Go netefatša maemo a MIG a gore o kgone go lebedišiša dinyakwa tša badudi ba dipolaseng; tšhelete ya thekgo ya MIG e ka šomišwa go aba motheo wa ditirelo go malapa ao a tlhokago ao a dulago lefelong leo esego la setšhaba, ka ntle le šomišetšwa lefelo legato, go ya ka maemo ao a itšego. Ye nngwe ya maemo a ke gore mong wa lefelo o swanetše go neela ka tefo ya tšhelete yeo e swanelago.

Tshepedišo le tlhokomelo le tšwetšopele ya tšhelete ya ditirelo tša kelatšhila go lefelo leo esego la setšhaba ke maikarabelo a beng ba phrophathi.

Go ba le dilo tše bohlokwa tša kelatšhila tše di abjwago go naga di ka feta diatleng tša motho yo elego mong wa naga mo maamong a a itšego (1) moo bokgoni bja kelatšhila bjo bolelo “on-site” bo abelwago lelapa; le (2) moo dilo tše bohlokwa di tlhokegago go ditirelo tša kelatšhila go bareki tše di abjwago ke mmaditsela wa ditirelo tša meetse yo elego mong wa naaga yeo bareki ba dulago go yona le fao mmaditsela a neetšego tšhelete ya ditefo tša dilo tše bohlokwa.

Melawana yeo elego ya mmasepala e swanetše go lebedišiša ditirelo tša kelatšhila go batho bao ba hirišitšego lefelwana la ka morago ga ntlo. Go lemoga dinyakwa tša SALGA tša gore melawana ya mokgatlo e ka diriša molaong go hiriša, matlafatšo ya maemo a tlhokomelo le go dumelela mananeo a dikotlo ge beng ba motse ba se ba latela molao. Mebasepala e swanetše go ela tlhoko melawana yeo e lego ya tlhotleletšo. E bohlokwa go laola tšhomišo yeo e sego ya swanela ya dibopego tša ntlwana ya ka mafuri, bjalo ka diintasteri tše di tšhilafatšago tše dilego gona lefelong la tulo.

Dilo tše di itšego tša ditirelo tša kelatšhila tša ditšwetšopele tše di swa di tla akaretša dilo tše di itšego tša go lekola bokgoni bjo bo fetago ka lebaka la kgolo ya khirišo ya mafelo ao esego a semmušo, go polana ditirelo tš bahiri kgakala le go dira mebithara ya uniti ya khirišo le lelapa kgakala.

Beng ba diphrophathi bao ba hirišago badudi ba ka morago ga backyard ba tšewa bjalo ka mmaditsela go kabo ya ditirelo tša kelatšhila ebile ba na le maikarabelo a kabo le tlhokomelo ya tirelo ye.

Mong wa phrophathi o swanetše go tlhalaša koketšo efe goba efe ya mananeo a kelatšhila go WSA.

Motheo wa ditirelo tša nakwana tša dikelatšhila o swanetše go abjwa go tulo ya nakwana yeo esego ya semmušo. Ditirelo tše tša dikelatšhila di swanetše go ba maleba, go rekega, le go dirišwa go ya ka leano la tšwelopele leo le lebedišišago bobedi bja meago le motheo wa ditirelo.

Fao go lemogwago tulo ya sa ruri ya madulo ao a sego semmušong, mmušo wa selegae o gapeletšega go netefatša khwetšo go ditirelo tša dikelatšhila.

Ditirelo tša dikelatšhila di swanetše go abjwa go tulo yeo esego ya semmušo ka poledišano le go kgatha tema ga setšhaba.

Tshepedišo le mekgwa ya kgokagano ya setšhaba e swanetše go šomišwa go tlhatloša ditšwetšopele tša situ tša ditirelo tša dikelatšhila go tulo yeo esego ya semmušo.

Leano leo elego la setšhaba, tšwetšopele le tshepedišo le tlhokomelo ya nakwana ya tulo yeo esego ya semmušo le ditharollo tša kelatšhila di a tlhotletšwa.

Kabo ya kelatšhila ya Bašomi ba bantšhi ba mošomo wo montšhi go tulo yeo esego ya semmušo e tlhotleditšwe. Tshepedišano le Mešomo ya Setšhaba yeo e Okeditšwego le mananeo a Mešomo ya Setšhaba aswanetše go tšwetšwapele go thekga kabo ya kelatšhila ya bašomi ba bantšhi ba mošomo wo montšhi.

2.2 Maemo a bobedi: Motheo wa Kabo yeo e sa Lefswego

2.2.1 Mathata

Go aba ditirelo tša Motheo wa Kelatšhila wo o sa Lefwego (Motheo wa Ditirelo tšeo di sa Lefswego (FBSan) go MaAfrika Borwa ka moka ke morwalo wo mogolo go mmušo le go WSA, kudukudu mo batho ba kgonago go reka ditirelo tše. diWSA di na le methopo yeo e lekantšwego lefelong la tšona la taolo le setlwaedi sa go aba ditirelo tšeo di sa lefwego go malapa ao alego go lefelo la taolo la WSA ga di nke di swarelela. Ga go tlhokegi gore methopo yeo e lekantšwego e lebišwe go yeo e tlhokegago kudu, ka tsela yeo e lekantšwego le yeo e swarelelago.

Go ya ka Dipalopalo tša Afrika Borwa (Stats SA) ka 2011, go akantšwitšwe gore go be go e na le dimillione tše tharo tša malapa ao a tlhokago ao a ngwadišitšego ao a tšweleditšwego ke mmasepala, ka fao malapa a 1.7 million (57.9%) a hweditše Motheo wa Kelatšhila teo e sa Lefswego (FBSan) (Tissington, 2013).

2.2.2 Molawana wa bjale le maemo a molawana

Ka 2000, mmušo o tsebišitše gore o tlo tšweletša Molawana wa Motheo wa Ditirelo tšeo di sa Lefswego (FBS) go netefatša motheo wa ditirelo go malapa ao a sa kgonego go lefela (Tissington, 2013).

Molawana wa Mananeo a Mmasepala (No. 32 wa 2000) go aba ditshepedišo le metšhene ya go dumelela mmasepala go fa dilo tše bohlokwa go dinyakwa tša motheo wa setšhaba. Molawana o tlhalaša gape gore mebasepala e swanetše go tšweletša melawana ya yona batlhoki go lebanya FBS go malapa ao a tlhokago.

Letlakala le le Šweu go Motheo wa Kelatšhila ya ka Malapeng (2001) le bontšha gore molawana wa bjale wa mmušo o kgopetše gore batlhokitlhoki ba fiwe maemo a motheo wo o sa lefwego.

2.2.3 Maemo a Molawana

FBSan e šupa tefo yeo e nyalelanego le tshepedišo le tlhokomelo ya mohuta ofe goba ofe ya lenaneo la kelatšhila gotee le Thuto ya Kelatšhila yeo e tšwelago pele. Motheo wa Ditirelo tšeo di sa Lefswego o tla lebanywa le malapa ao a tlhokago. FBSan e aba thekgo ya meetse a tshepedišo ya lenaneo la kelatšhila ga mananeo ao a tlhotšego ke meetse le tshepedišo le tlhokomelo yeo e tšwelagopele ya mananeo lefelong la mošomo.

FBSan e swanetše go abjwa bjalo ka karolo ya thekgo ya ditirelo tša setšhaba tšeo di lego gona go thekga le go thuša malapa ao a tlhokago. Maikemešetšo a malapa ao a hlegago a swanetše go ya ka mekgwa ya ditebanyo ka WSA.

2.3 Maemo a boraro: Kelatšhila Mekgatlong ya Setšhaba le yeo esego ya Setšhaba

2.3.1 Mathata

Ka lebaka la tšwetšopele ya ditirelo tša dikelatšhila, ka kabo ya malapa yeo elego maikarabelo a Balaodi ba Ditirelo tša Meetse (WSAs) (go akretša le mešomo ya tlhwekišo ya meetse a ditšhila) le kabo go mekgatlo ya setšhaba elego maikarabelo a dikgoro tše di fapafapanego tša setšhaba le mekgatlo yeo e ikemetšego, maemo a diregile fao mokgatlo wa kelatšhila ya setšhaba o beakantšwe le go tšweletšwa ka ntle le poledišano le WSA. Tse se tlhotše gore ditirelo tša dikelatšhila di abelwe dikolo, dikliniki bjalo bjalo. Ka ntle le go ela tlhoko/ go beakanya dikoketšo tše go WSA yeo e laolago ke mediro ya tlhwekišo ya meetse a ditšhila.

Molawana le leano gabjale ga di lebediši kelatšhila ya lefelo leo le ikemetšego bjalo ka dikhretšhe le mafelo ao a tlhokomelago bana, dikereke le magae a batšofadi.

Maemo a molawana le wona ga se a tia ge a amantšhwa le kelatšhila ya mokgatlo wa setšhaba.

2.3.2 Molawana wa Bjale le maemo a molaotheo

Letlakala le le šweu ka ga Motheo wa Kelatšhila ya Malapa (2001) le bontšha gore molawana o tla lebediši go kaonafatša bophelo le kabo yeo e lekanego ya ditirelo tša malapa dikolo le dikliniki gammogo le kgoboketšo, go tlošwa le go latlwa ga ditšhila le ditlwaedi tšeo di nyalelanego le tlhwelišo le bophelo. Go tšwa go pono ya bophelo le tlhwelišo molawana o bontšha gore mananeo a thuto a tlhokega go maemo a seprofense, setšhaba le selegae ka tsebišo ya ditaba, phatlalatšo le tlhatlošo dikolong le dikliniking.

SFWS ya (2003) tlhaloša gore dikgoro tša mmušo (Kgoro ya Thuto; Kgoro ya tša Maphelo) (gotee le dikgoro tša seprofense) di na le maikarabelo a go netefatša gore dikolo ka moka, dikliniki, le dipetlele di abelwa ditirelo tša meetse le kelatšhila tšeo di lekanego le gore dilo tše di sepetšwa ka tsela yeo e swarelelago le go tlhokomelwa gabotse efela dikgoro tša mešomo ya setšhaba tša seprofense di ka dira (goba go laola) kago ya infrastraktšhara ya meetse le kelatšhila legatong la dikgoro tše dingwe ka mo gare ga profense. Gantšhi, se se tla akaretša bo beakantšha maemo a go tlhama a ditirelo tša meetse le kelatšhila dikolong, dipetlele le dikliniking.

Dikgoro tša go šoma ka batho tša seprofense di ka dira (goba go laola) kago ya infrastraktšhara ya metse le kelatšhila legatong la dikgoro tše dingwe ka gare ga profesense. Gantšhi, se se akaretša go bea maemo a tlhamo ya ditirelo tša meetse le kelatšhila dikolong, dipetlele le dikliniki. Le ge go le bjalo, dikgoro tša bareki di dula di e na le maikarabelo a ditirelo tša kabo ya meetse le kelatšhila ka gare ga ditirelo tša tšona, go akaretša le mokgobo wa ditefo tša infrastraktšhara ya meetse le kelatšhila mo go kgonegago.

2.3.3 Maemo a Molawana

Mekgatlo ka moka ya setšhaba le yeo e ikemetšego e na le maikarabelo a go aba ditirelo tša dikelatšhila. Ditirelo tša dikelatšhila mo mekgatlong ye di swanetše go akaretša meago ya go hlatswetša, tlhwekišo le Thuto ya Mošomiši gotee le kokotletšo, go tlošwa le go latlhaa ga meetse a ditšhila.

Mekgatlo ka moka ya setšhaba le yeo e ikemetšego e na le maikarabelo a tshepedišo, tlhokomelo le mpshafatšo ya mananeo a kelatšhila.

Kabo ya ditirelo tša kelatšhila mekgatlong ya setšhaba le yeo e ikemetšego e swanetše go lemoga mošomo wa mmušo wa selegae le go dira dipolane, kago le phetolo ya ditirelo tša dikelatšhila mekgatlo ya setšhaba le yeo e ikemetšego e swanetše go dirwa ka tumelanelano ya morago ya WSA (taolo ya selegae), bjalo ka ge go kgopetšwe ke dinyakwa tše dingwe tša taolo.

2.4 MAEMO A BONE: KELATŠHILA YA TŠHOGANETŠO

2.4.1 Mathata

Melawana ya bjale ya kelatšhila ga e lebedišiši taba ye. Mafelo a Khudugo a Nakwana (Temporary Relocation Areas (TRAs) – ka dinako tše dingwe a bitšwa tulo ya motšwaoswere – e tšweleditšwe ke mebasepala ye mengwe go thuša batho bao ba amilwego ke tvhoganetšo mohlala go tlošwa, go hudišwa.

Go taba ya go huduša ya Joe Slovo, Molaotheo wa Kgoro o o laetše khudugo go badudi ba tulo yeo e sego ya semmušo ya Joe Slovo go uniti ya Khudugo ya Nakwana (Temporary Relocation units (TRUs) go Delft, ka go laetša maemo a TRUs (Tissington, 2011) ao a hwetšagalago go bokgauswi bjo bo kwagalago bja moago wa motlhakanelwa; go dira dikabo tšeo di kwagalago tša meago ya dipshamare, yeo e ka bago motlhakanelwa, kelatšhila ya go tlholwa ke meetse; le go dira dikabo tšeo di kwagalago tša meetse ao a nwegago, tšeo di ka tlhakanelwago.

2.4.2 Molawana wa Bjale le maemo a molaotheo

Molawana wa ditirelo tša meetse (No. 108 wa 1997) o laela tona go aba ditirelo tša meetse maamong a tšhoganetšo, ao a tlhalošago bjalo ka maemo ao a tlhalošwago bjalo mabapi le molao le ka fao a ka tlholago kotsi goba go loba bophelo. Molawana wa WS wa 4 (3) (ii) o abela tshepedišo ya go lekanetša goba go kgaotša ditirelo tša meetse nakong ya tšhoganetšo.

2.4.3 Maemo a Molawana

Ditirelo tša dikelatšhila tša tšhoganetšo di swanetše go lekanetšwa go ditsenogare tša nakwana tšeo di tšeyago dibeke tše mmalwa, go ya ka hlago le nako ya maemo a tšhoganetšo.

Ditirelo tša dikelatšhila tša tšhoganetšo di swanetše go ba tša maleba go maemo a tšhoganetšo. Ditirelo tša dikelatšhila tša tšhoganetšo di tla abjwa go bontšha go ba le maatla, dinyakwa le dikgetho tša setšhaba seo se amegago.

Dikotsi tše bohlokwa go bophelo bja setšhaba di swanetše go bontšhwa go poledišano le setvhaba seo se amegilego. DiWSA di ka hwetša thušo ka mphiwafela go lokiša dikotsi tša kelatšhila ka lebelo.

Mo go kgonegago, bašomiši, meetse le baetapele ba ba yonaba swanetše go akaretšwa ka gare ga taolo le tlhokomelo ya tšhoganešo ya ditirelo tša kelatšhila. Kabo ya kelatšhila maamong a tšhoganetšo e swanetše go ba maiteko a kopantšho le go beeletšwa magareng ga mafapha ka moka a mmušo le mekgatlo yeo e ikemetšego.

2.5 MAEMO A BOHLANO: KELATŠHILA NAKONG YA DIKOTSI

2.5.1 Mathata

DiWSA ga di polaneli dikotsi. Nakong ya maemo ao a itšego a dikotsi (bjalo ka komelelo), WSA ga e na tsela ye e itšego ya sebopego sa go lebedišiša tsenogare ya kelatšhila mohlala. Ditirelo tša dikelatšhila mo bokamoragong bja ditekanyetšo tša meetse.

Dikotsi tša hlago bjalo ka mafula di letetšwe go oketšega kudu le gantšhi mo bokamosong tšeo di ka tlišago kotsi ya maphelo a bašomiši. Ka mo go swanago, ditiragalo tšeo di dirilwego ke batho go swana le go tšholla ditšhila le tšhilafatšo ya dipaktheria le yona e tlhola kotsi mo mapheleong a batho.

Meetse le Kelatšhila ke dintlha tše bohlokwa tša go phema nakong ya kotsi (Sphere, 2011). Pono ye kgolo ya ditirelo tša dikelatšhila mo dikotsing ke go fokotša phetelelo ya malwetši le go fihlelela ditsela tša go tlhola malwetši ka tlhatlošo ya:

- Ditlwaedi tše dibotse tša tlhwekišo
- Kabo ya meetse a gonwa ao a bolokegilego
- Phokotšo ya dikotsi tša maphelo mo tikologong
- Maemo ao a dumelelago batho go phela bophelo bjo bo botse, ka maemo, go lokologa, le
- Polokego

2.5.2 Molawana wa Bjale le maemo a melaotheo

Letlakala le le Šweu la 1994 le na le maemo a molawana a gore Kgoro ya Meetse le Kelatšhila le Kagodikgwa di thekga tšhišinyo ya go dira sebopego sa kamano ya ka gare ga dikgoro go tšea maikarabelo a taolo ya kotsi ya setšhaba ya lebaka le le teleel le maano a phokotšo.

Molawana wa ditirelo tša meetse (1997) go kgaolo 21(2) (e) (i) o laela gore taolo yenngwe le ye nngwe ya ditirelo tša meetse e swanetše go dira melao ya mokgatlo yeo e tlo abago tekanyetšo kakaretšo goba go kgaotšwa ga ditirelo tša meetse fao (i) dikotsi tša hlago di šitišago kabo ya ditirelo goba (ii) meetse ao a lekanego ga a hwetšwe ka lebaka lefe goba lefe.

Molawana wa Taolo ya Dikotsi (2002) o laela ka gare ga Karolo 56 (1) le(2) gore Dikarolo 16 le 25 tša Molawana wa Taolo ya Tšhelete ya Setšhaba, 1999, e abela tšhomišo ya tšhelete ya neelo maamong a tšhoganetšo le ge kotsi e direga melawana ye e itšego e a diragatšwa :

- a) Ditho tša mmušo tša setšhaba, seprofense le selegae di ka neela ka tšhelete go araba maiteko le poetšosekeng ya leano la go thuša setšhaba go aga ka morago ga kotsi le tsošološo.
- b) Tefo ya go lokiša le go bea sebakeng sa infrastraktšhara ya lefapha la setšhaba e swanetše go tlholwa ke setho sa mmušo seo se nago le maikarabelo a tlhokomelo ya infrastraktšhara ya mohuta woo.

2.5.3 Maemo a molawana

Meetse yeo e amegilego e swanetše go abelwa khwetšo ya ditirelo tša dikelatšhila tša nakwana nakong ya dikotsi.

Nakong ya kotsi meetse yeo e amegilwego e swanetše go etelwa le go boledišanwa le yona go polana le go tšweletšwa ga ditirelo tša dikelatšhila go bontšha ditsenogare tša setšo le tša setšhaba tšeo di amogelelegilego tšeo di tla šomago gabotse le go swarelela. Taolo ya kotsi ya hlago (kudukudu ditshekatsheko tša kotsi) di swanetše go ba karolo ye bohlokwa ya tšwetšopele yadipolane tša kelatšhila.

Polane ya kelatšhila yeo e tsebišitšwego ka dikotsi yeo e fokotšago koketšo ya go itemogela le go amega e swanetše go dirišwa. Dikotsi tše bohlokwa di swanetše go tšweletšwa poledišanong le setšhaba seo se amegilego.

Maikarabelo le mediro di swanetše go lebedišiša ditirelo tša dikelatšhila dikotsing a swanetše go sepedišana le go kwagala go bagathatema ka moka le mekgatlo. Go tlhama, aga le go tlhokomela mananeo a kelatšhila go swanetše go akaretša phetolo ye bonolo ya go lebedišiša dikotsi.

PEAKANYO YA MOKGATLO GO DITIRELO TŠA KELELATŠHILA

3 DIPEAKANYO TŠA MOKGATLO TŠA DITIRELO TŠA DIKELATŠHILA

3.1 Maemo a botshela: Mehola le Maikarabelo a Kgoro ya Meetse le Kelatšhila

3.1.1 Mathata

Ka ntle le tikologo ya molaotheo yeo e tilego, maikarabelo a molawana wa kgoro ya kelatšhila o be o sa kwagale mo mengwageng ye mmalwa ye e fetilego, go šuta magareng ga dikgoro, mola maikarabelo a ditirelo tša kabo ya kelatšhila di laeletšwe go mmušo wa selegae, bjalo ka ge go kgopetše Molaotheo wa Afrika Borwa (Afrika Borwa, 1996).

3.1.2 Molawana wa Bjale le maemo a melaotheo

Go tloga ka 2014, taelo ya kelatšhila ya Kgoro ya Meetse le Kelatšhila e dumeletšwe, ka taelo yeo e akaretšago melawana ya lefapha la kelatšhila ka mo nageng, gotee le kelatšhila ya polane ye kgoro, mokgobo wa ditirelo tša tikologo le taolo, go ya ka Molaotheo. Mmušo w asetšhaba le seprofense, go ya Molaotheo, o na le taolo yeo e bušago le ye kgolo go diragatša mediro ye mebotse ka mešomo ya mebasepala mabapi le dintlha tše di lego Lenaneong la bone le la bohloko, ka go tliša molaong mediro ya mebasepala ya taolo ye e phagamego yeo e bontšhitšwego ka gare ga karolo 156(1).

SFWS e bontšha maikarabelo a kgoro bjalo ka motlhokomedi wa mothopo wa meetse le palomoka ya moetapele wa lefapha la meetse. E ka se ikakaretše ka gare ga tshepedišo efe goba efe ya infrastraktšhara ya ditirelo tša meetse infrastraktšhara. DWAF e tla laola mediro ya mekgatlo ya lefapha la meetse le go tliša molaong methopo ya meetse le ditirelo tša meetse. DWAF e tla raloka karolo ye bohlokwa mo mafelong a mane mabapi le ditirelo tša meetse:

- Molawana. DWAF e na le palomoka ya maikarabelo a taolo ya mothopo wa meetse le molawana wa lefapha la (mothopo wa meetse le ditirelo tša meetse).
- Molawana o na le mešomo ye mebedi: go laola mediro ya lefapha (go akaretša le kgonthišišo go maemo le ditlwaedi tva setšhaba) le go dira ditsenogare tša molawana (go kaonafatša mošomo le/ goba go netefaletša tatelo).
- Thekgo go ditirelo tša meetse le mekgatlo yeo e nyalelanego di tla dirwa mabapi le Molaotheo le molawana wa tirišano ya mmušo.
- Taolo ya tshedimošo. DWAF e tla laola tshedimošo yeo e tla šomišwago go thekga, laola, molawana le go dira dipolane.

3.1.3 Maemo a molawana

Mehola le maikarabelo a kelatšhila a DWS ke:

- Taolo ya methopo ya meetse,
- Tšwetšopele le poeletšo ya melawana ya setšhaba ya ditirelo tša dikelatšhila ,
- Tšwetšopele le go palelwa ga melawana ka moka yeo e tutuetšago ditirelo tša dikelatšhila (go akaretša bo bea maemo le ditlwaedi tša setšhaba),
- Kopanyo le dikgoro tve dingwe tša setšhaba go molawana wo o amanago le kelatšhila, molawana le ditaba tše dingwe,
- Poledišano ya setšhaba yeo e nyalelanego le ditirelo tša dikelatšhila,
- Go tšweletša molawana mabapi le ditaba tva kelatšhila ya bosetšhabatšhaba,
- Go tšweletša ditlhatlo tša molawana,
- Go tšweletša maano a setšhaba a meetse le kelatšhila,
- Taolo ya ditšhila tša meetse,
- Tlhamo ya maemo a metšhelo ya Mmušo,
- Tšwetšopele le matlafatšo ya melawana, go akaretša le taolo ya mediro ya lefapha la kelatšhila (go akaretša kgonthišo go maemo le ditlwaedi tša kelatšhila) le go dira ditsenogare tša molawana (go kaonafatša mediro ya kelatšhila le / goba go netefatša tatelo)
- Go bea maemo ao a lekanetšego a ditirelo tša dikelatšhila,
- Go aba thekgo go mafapha a mangwe a mmušo To provide support to other spheres of government,
- Go tsena gare moo go se nago bokgoni bjao go aba ditirelo tša dikelatšhila tša tlhwekišo le tšeo di bolokegilego, le
- Go aba tlhatlo le thekgo go lefapha la kelatšhila.

Go latela Molawana wa Dikamano tša ka gare ga Mmušo (No. 13 wa 2005), DWS e tla phethagatša ditaelo tše dilego ka mo godimo ka:

- a) Go ela tlhoko ditlamorago, dikgatlhegelo tša didirišwa le peeletšo ya dikgoro tše dingwe le le ditho tša mmušo go dikgoro tše dingwe, ge go dirišwa maatla a molao wa ditirelo tša dikelatšhila goba go dira melao ya mešomo ya ditirelo tša dikelatšhila;
- b) go boledišana le mekgatlo yeo e amegilego go ya ka tshepedišo ya semmušo, bjalo ka ge go tšweleditšwe ke molawana ofe goba ofe wo olego gona wa kelatšhila, goba tumelelano yeo e amogetšwego goba go dumelelana le yona goba, ge go se na ditsepedišo tša semmušo, go boledišana le tšona ka tsela yeo e swanelago ditlamorago, go akaretša le tsela ya
 - i) kgokagano thwii;
 - ii) goba diboepo go dife goba dife tšeo di swanelago tša ka gare ga mmušo;
- c) go kopantšha mediro ya tšona kelatšhila ge di tšweletša molawana wa kelatšhila wo o amago dikgatlhegelo tša didirišwa tša dikgoro tše dingwe;
- d) go se šetše poeletšo yeo e sego bohlokwa goba ya tshenyo goba ditlotlo tša taolo lefapheng la kelatšhila;
- e) go tšea magato ka moka a bohlokwa go netefatša gore go na le bokgoni bjo bo lekanego bja ditshepedišo tša ditirelo tša dikelatšhila
 - i) go boledišana, go dirišana le go abelana tshedimošo ya ditirelo tša dikelatšhila le ditho tše dingwe tša; le
 - ii) go araba dikgopelo ka ditho tše dingwe tša kgokagano go ditirelo tša dikelatšhila,
- f) tirišana le go abelana tshedimošo; le go kgatha tema
 - i) ka gare ga diboepo tša ka gare ga dikgoro tša ditirelo tša dikelatšhila tšeo elego maoloko a tšona; le
 - ii) maiteko a go lokiša diphapano tša ditirelo tša dikelatšhila tša ka gre ga dikgoro.

3.2 MAEMO A BOŠUPA: MEHOLA LE MAIKARABELO A KGORO YA TIRIŠANO YA PUŠO LE MERERO YA SETŠO

3.2.1 Mathata

Go na le kgaoganyo ya mohola wa molao wa DWS le melawana ya mmušo wa selegae ya CoGTA, yeo e tlišitšego mathata go lefapha la molao maamong a selegae. Mmušo wa selegae o kwešišitše maikarabelo a wona go CoGTA esego go DWS. Ka mo go swanago, CoGTA e be e ena le maikarabelo a go tšweletša diWSA, mola DWS e be e ena le maikarabelo a go netefatša tatelo le mediro ya mekgatlo ye go phethagatša maikarabelo a Molaotheo wa ditirelo tša meetse . Se se thibetše molawana ka DWS maamong a selegae.

3.2.2 Molawana wa Bjale le maemo a melaotheo

Kgoro ya Tirišano ya Pušo le Merero ya Setšo ke molaodi wa Mmušo wa Selegae; Molawana wa Diboego tša Mmmasepala (Molawana 117 wa 1998).

SFWS (2003) e lemoga gore CoGTA e na le palomoka ya maikarabelo a merero ya mmušo wa selegae. Se se akaretša Molawana, kago ya bokgoni, kabo ya tšhelete le molawana bjalo ka ge se se dirišwa go dintlha tšeo di kopantšhitšwego tša kabo ya ditirelo tša mmasepala, go akaretša le pušo, taolo, tšhelete ya mmasepala le polane yeo e kopantšhitšwego. Bontšhi bja maikarabelo a a dirišwa go mmušo wa selegae

3.2.3 Maemo a molawana

CoGTA e na le maikarabelo a a latelago a bohlokwa ao a nyalelanego le ditirelo tša dikelatšhila:

- Go tliša molaong mmušo wa selegae: molawana wa mananeo a mmasepala (molawana 32 wa 2000) le mmušo wa selegae: molawana wa dibopego tša mmasepala (molawana 117 wa 1998).
- Go tlhoka balaodi ba ditirelo tša meetse go dira polane yeo e kopantšwego ya tšwetšopele. Ditirelo tša dipolane tša tšwetšopele ya meetse di swanetše go kopanywa ka tshepedišo ya polane ya tšwetšopele bjalo ka ge go bontšhitšwe go molawana wa mananeo a mmasepala.
- Go aba tšhelete ya thušo go mmušo wa selegae go akaretša le kabaganyo yeo e lekanego ya mmušo wa selegae, tšhelete ya infrastraktšhara ya mmasepala le tšhelete ya kago ya bokgoni.
- Go tliša molaong merero le ditsenogare tša mmasepala (gotee le mmušo wa seprofense le lefapha la dikgoro tšeo di swanelago) ge mebasepala e sa dire ditaelo tša yona tša ditirelo tša dikelatšhila.
- Go šomišana le dws, go tšweletša maemo ao a swanelago a tšhelete ya infrastraktšhara ya mmasepala le taolo ya tatelo ya maemo a.
- Go aba thekgo go mmušo wa selegae go lebedišiša taelo ya wona ya ditirelo tša dikelatšhila, yeo e kopantšwego DWS le mmušo wa seprofense.

CoGTA e tla thekga tšwetšopele le tšweletšo ya infrastraktšhara yeo e kwešišegago le tlhokomelo ya dipolane ka gare ga mebasepala, ka tekano ya 7% ya dipeakanyo tša tshepedišo ya kelatšhila tšeo di yago go tlhokomelo ya infrastraktšhara. Se se tla akaretša ditshekatsheko tša infrastraktšhara.

CoGTA e tla tšweletša mananeo a nako ya nnete go laola kabo ya ditšhitišo tša ditirelo tša kelatšhila.

CoGTA e tla aba thekgo ya mekgatlo go kaonafatša tshenyagalelo ya kelatšhila, go lebanya go se phethwe ga mošomo tša kelatšhila le go netefatša gore mebasepala e hwetša thuto ya melaba ya taolo ya infrastraktšhara kelatšhila.

3.3 Maemo a seswai: Mehola le Maikarabelo a Taolo ya Ditirelo tša meetse

3.3.1 Mathata

Tlhalošo le tšweletšo yeo e sa kwešišegago ya tshepedišo ya Karolo 78 ya Molawana wa Mananeo a Mmasepala (No. 32 wa 2000) e neetše go mebasepala ka go bea mošomo wa kabo ya kelatšhila yeo e dirwago ka gare ga mekgatlo, le ge bokgoni bja go dira seo gabotse bo be bo tlhokega.. ga e tšweletše dikabo tša Karolo 78 gabotse. diWSA ga di dire maikarabelo a bohlokwa ao a di laeletšwego go molaotheo le SFWS.

Fao WSA e filego WSP kontraka ya go aba ditirelo tša dikelatšhila, maikarabelo a mekgatlo ye e mebedi ga a tlhake ka gare ga dikotraka ka dinako ka moka. Go na le bohlokwa bja go tliša melao ya kontraka yeo e šomago gabotse.

3.3.2 Molawana wa Bjale le maemo a melaotheo

Karolo 152(1) ya Molaotheo e laela didirišwa tša mmušo wa selegae bjalo ka

a) go aba mmušo wa temokrasi le wo o tshepegago go meetse ka moka ya selegae; b) go netefatša kabo ya ditirelo mo meetseng ka tsela yeo e swarelelaga; c) go tlhatloša tšwetšopele ya setšhaba le ikonomi; d) go tlhatloša tikologo yeo e phedilego le go bolokega; le e) go tlhotleletša kamano ya meetse le mekgatlo ya setšhaba mo ditabeng tša mmušo wa selegae. Molawana wa

ditirelo tša meetse (1997) o tsebiša Taolo ya Ditirelo tša meetse go lefapha la ditirelo tša meetse, ka go tlhaloša WSA bjalo ka mmasepala ofe goba ofe, go akaretša le tikologo goba khansela ya segaeng bjalo ka ge e tlhalošetšwe ka gare ga Molawana wa Phetolo ya Mmušo wa selegae, 1993 (Molawana No. 209 wa 1993), wo o nago le maikarabelo a go netefatša khwetšo ya ditirelo tša meetse.

Molawana wo o bontšhitšego maikarabelo a molawana wa WSA ka go ba le mošomo go bareki ka moka goba ba tla rekago lefelong la wona la taolo go tšwelapele le go netefatša khwetšo yeo e swarelelago, ya go rekega le ya ikonomi go ditirelo tša meetse (Karolo 11 (1)).

SFWS e laeletše mohola wa Taolo ya Ditirelo tša Meetse (WSA) ka ge e ena le maikarabelo a molaotheo wa go netefatša khwetšo, go dira polane le go tliša molaong kabo ya ditirelo tša meetse lefelong la yona la taolo (DWAF, 2003).

3.3.3 Maemo a molawana

Taolo ya ditirelo tša meetse e na le maikarabelo a a latelago:

- Tšweletšo ya Molawana wa Mananeo a Mmasepala (Molawana 32 wa 2000) le Molawana wa dikabo tša Ditirelo tša Meetse (Molawana 108 wa 1997).
- Go lokiša dipolane tša kelatšhila bjalo ka WSDPs bjalobjalo. Go sepedišana le dipolane tša kelatšhila tša setšhaba.
- Go netefaletša temogo ya tokelo ya khwetšo ya ditirelo tša dikelatšhila, kudukudu motheo wa ditirelo tša dikelatšhila, mabapi le methopo yeo elego gona. Se se akaretša batho bao ba dulago lefelong leo esego la mmušo, go tulo yeo e lemogilwego yeo esego ya semmušo ya sa ruri le dihlopha tše di amegago le ba bangwe bao elego kabo ya ditirelo ka Bommaditsela ba Ditirelo tša Meetse. Mo go dirišwago le go swarelela, Balaodi ba Ditirelo tša Meetse ba letetšwe go polana goba go aba maemo a ditirelo a godimo.
- Go netefaletša kabo yeo e šonmago gabotse, yeo e lekanego ya ditirelo tša kelatšhila tše di swarelago. Kabo ya ditirelo tša kelatšhila e akaretša mediro ya poledišano yeo e amanago le, magareng ga dilo tše dingwe, Thuto ya Tlhwekišo, Thuto ya Mošomiši le tšhomišo ye botse ya meetse.
- Go tšweletša leano la go laola dilo tše bohlokwa, tlhokomelo le leano la tsošološo le go ngwadišwa ga dilo tše bohlokwa tša ditirelo tša dikelatšhila gammogo le go beakanya lenaneo la go laola dilo tše tše bohlokwa.
- Go aba tshedimošo mabapi le Kabo ya ditirelo tša kelatšhila ka fao go kgopetšego mebušo ya Seprofense goba Setšhaba, bašomiši le/ goba mekgatlo.
- Go tšweletša sebopego se se swanelago sa mokgatlo go fetola ka tshwanelo mešomo le maikarabelo a bohlokwa a WSA.
- Go rwala maikarabelo, bjalo ka Molawana wa Taolo ya Tšhelete ya Mmasepala (No. 56 wa 2003), go profense le Lefapha la Matlotlo la Setšhaba la kabo ya mothopo (tšhelete, batho bjalobjalo).
- Go aba tlhwekišo ya kelatšhila le thuto ya bašomiši.
- Balaodi ba Ditirelo tša Meetse ba na le tokelo efela esego taolo ya go dumelela meetse a ditšhila a intasteri, temo le mebaebe lefelong la bona la taolo.

Balaodi ba Ditirelo tša Meetse ba swanetše go latela dinyakwa tše di latelago ka mokgwa wo o bonagalago le tirišano ya kgauswi le bašomiši:

- Ditirelo tša dikelatšhila di swanetše go tlangwa, beakanywa le go tšweletšwa go elatlhoko tshepedišole tlhokomelo ya dinyakwa le go fokotša tutuetšpo ya tikologo ya meetse ao a sego a laolwa a ditšhila, mantle a batho le go latlwa ga meetse a ditšhila.
- Ditirelo tša dikelatšhila di swanetše go ba tša maleba le go fokotša tutuetšpo go le tšhomišo ya methopo ya meetse. Wsa e swanetše go lekela mananeo ao a šomišago methopo ya meetse yeo e lego ye mennyanane.
- Ditheknolotši tša Kelatšhila di tla elatlhoko mehuta ya madulo.
- Go tlhola ka lenaneo la tše haetrolotši pele ga tšhomišo ya methopo ya meetse yeo elego moo go šomelwago goba ditirelo tša dikelatšhila tše dilego moo go šomelwago. Maemo ao a lego bohlokwa a ka tlhoka tshekatsheko le keletšo yeo e ikemetšego.
- Dikgetho tša ditheknolotši di swanetše go ba tša maleba le go rekega.
- Mehola le maikarabelo a ditefo tša tshepedišo le tlhokomelo di swanetše go kwešišega.
- Go swanetše go dirišwa ditheknolotši tša kelatšhila tše di swanelago.
- Boleng bja didirišwa tša go aga tše di šomišitšwego go aga bo swanetše go matlafala le go latela dinyakwa, ditlwaedi le maemo
- Go ba gona ga dithuto le didirišwa tša selegae e swanetše go ba karolo ya kgetho ya theknolotši. Tlhamo ya meago ya ditirelo tša dikelatšhila e swanetše go oketša tšhomišo ya methopo ya selegae.
- Theknolotši ya kelatšhila e swanetše go akaretša methopo ya go tšweletša bokgoni bjo bo tlhokegago bja mokgatlo wa selegae go laola dinyakwa tša tshepedišo tša bokamoso le tša tšatši ka tšatši. Mo maamong a mangwe go ka ba le moputso ka gare ga kgokagano ya moabi wa ditirelo tša dikelatšhila go dira mešomo ye mengwe legatong la taolo ya selegae. Mmušo ga o tlhotletetši balaodi ba selegae go ela tlhoko mekgwa ye e fapafapanego mo tabeng ye.
- Ditlwaedi le dikgetho tša setšhaba le setvo di swanetše go elwa tlhoko go kgetho ya theknolotši yeo e swanelago ya kelatšhila.
- WSA e swanetše go ba le mananeo a go lefiša ao a lokišitšwego go kokotletša motšhelo wo o lekanego wa ditirelo tša dikelatšhila.

WSA e swanetše go netefatša gore tšhelete yeo e lekanego e romelwa gore WSP e dire mešomo yeo go dumelelwanego ka yona.

WSA e swanetše go tliša molaong dintlha ka moka tša kabo ya ditirelo tša dikelatšhila tikologong ya selegae.

WSA e na le maikarabelo a badudi ba yona.

Go dira di[polane tša ditirelo tša dikelatšhila ke diWSA go swanetše go kopanywa le mmasepala wa Bašomi ba tša Maphelo ba Tikologo, gotee le bakgathatema ba bangwe le dikgoro tše di akareditšwego ka mo gare ga lefapha.

3.4 Maemo 9: Mešomo le Maikarabelo a Moabi wa Ditirelo tša Meetse

3.4.1 Mathata

Fao mebasepala ya tikologo elego WSA, e na le merero yeo e e laeletšego go kabo ya kelatšhila go WSP. Ditaelelo tše mo mererong ye mengwe di tlhalošitšwe gampe, kudukudu go nyalelana le dipeakanyo tša ditirelo tša kabo ya kelatšhila. WSA ga e dule e e na le tšhelete yeo e lekanego ya kabo ya ditirelo tše di swarelelago tša diWSP, yeo e amago ditirelo tša dikelatšhila gampe kudukudu tshepedišo le tlhokomelo ya kelatšhila yeo e swarelelago.

DiWSA tše gantšhi di dirago mošomo wa WSP di tlhola ditlhotlo ka go se some mediro ye kgakala. Go laola bobedi bja kabo le molawana ka sebopego se tee (i.e. yuniti, motho, bolaodi), e ama kabo ya ditirelo tša dikelatšhila gampe. Mananeo a maikarabelo ga se a tiya.

3.4.2 Molawana wa Bjale le maemo a melaotheo

Balaodi ba Ditirelo tša Meetse ba ka kgetha Baabi ba Ditirelo tša Meetse go aba ditirelo tša dikelatšhila go ya ka Molaotheo wa Rephabliki ya Afrika Borwa (Molawana 108 wa 1996), Molawana wa Ditirelo tša meetse le melawana ya Balaodi ba Ditirelo tša Meetse le go ya ka maemo a a itšego ao a beilwego ke Taolo ya Ditirelo tša meetse ka gare ga kontraka.

SFWS e bontšhitše gore moabi wa ditirelo tša meetse wa selegae e be e le yo a abago ditirelo tša meetse go (goba legatong la) taolo ye tee fela ya ditirelo tša meetse, mola moabi wa ditirelo tša meetse e le baabi ba ditirelo tša meetse bao ba sepetšago infrastraktšhara ya tikologo (go fetiša ditekanyetšo tša ditirelo tša meetse) le go aba ditirelo tša meetse go (goba legatong la) taolo ye e fetago ye tee ya ditirelo tša meetse.

Molawana wa Mananeo a Mmasepala (No. 32 wa 2000) o aba, ka gare ga Karolo 77, mmasepala ka taelo ya go sekaseka le go tšea sephetho sa mokgwa wo o swanelago go aba ditirelo tša mmasepala. Ka tshepedišo yeo e bontšhitšwego go Karolo 77 le Karolo 78 ya Molawana, mmasepala o ka tšea sephetho go mokgwa wo o swanelago w aka gare; goba go tšea sephetho sa go aba tirelo ka mokgwa w aka ntle. Mekgwa ye ya ka ntle e ka akaretša go šomiša Moabi wa Ditirelo tša Meetse.

3.4.3 Maemo a pholisi

WSP e na le Mešomo le Maikarabelo a a latelago ka gare ga mokgatlo wa ditirelo tša meetse:

- Go aba ditirelo tša meetse go ya ka Molaotheo, molawana wa ditirelo tša meetse, molawana wa lenaneo la mmasepala le melawana ya wona ya taolo ya ditirelo tša meetse le go ya ka maemo afe le afe ao a beilwego ke taolo ya ditirelo tša meetse ka gare ga kontraka.
- Go aba ditirelo tša meetse ka tsela yeo e šomago gabotse le go lekana, go ikemišetša go fitlhelela le go fetiša mekgwa ye mebotse yeo e tsebjago ya go bapetša.
- Phatlalatša tumelelano ya bareki yeo e bego e sepedišana le melawana ya mokagtlo le melawana ye mengwe, yeo e dumeletšego ke taolo ya ditirelo tša meetse le yeo e a akaretšago mešomo le maikarabelo a bobedi bja moabi wa ditirelo tša meetse le moreki, go akretša le maemo a ditirelo tša dikelatšhila le tefo.
- Go boledišana ka dikagare tša molao wa bareki le bareki ka moka bao ba abelwago ditirelo.
- Bareki ba bjale bao diakhaonte tša bona di kwagalago le go ba boleta go di kwešiša.
- Go tšweletša polane ya kgwebo ya ditirelo tša dikelatšhila.

Go aba tshedimošo mabapi le ditirelo tša Kabo ya kelatšhila ka bothakga ka fao go kgopetšwego ke mebušo ya Seprofense le Setšhaba, bašomiši le/ goba mekgatlo

Fao Moabi wa Ditirelo tša meetse w aka ntle a palelwago ke go fitlhelela boikarabelo bja gago ba ka gare ga kontraka, ditlamorago le ditokišo di swanetše go abjwa go ya ka kontraka ya WSA. Nakong ya tharollo ya tharagano ditirelo tša dikelatšhila ga se tša swanelwa go šitišwa.

Fao Moabi wa Ditirelo tša meetse a palelwago ke go fitlhelela boikarabelo go ya ka mošomiši, mošomišo o na le kgetho ya Molaodi wa Ditirelo tša Meetse. Fao se se sa šomago gabotse, mošomišo o na le kgetho ya molaodi wa ditirelo tša meetse wa setšhaba.

3.5 Maemo 10: Boikarabelo bja Afrika Borwa bja Kelatšhila ya Bosetšhabatšhaba

3.5.1 Mathata

Dinepo tša Nako tša Tšwetšopele (MDGs) tšeo di lego ka fase ga United Nations (UN) di lebagantše mengwaga ye 25 go tloga ka 1990 go fihla ka 2015. Nepo ke go fokotša go se phethwe ga mošomo ka gare ga meetse le kelatšhila ka nako yeo. Nepo ya bošupa e be ele “go netefatša tshwarelelo ya tikologo” le go ba le tebanyo (nomoro 7.C) go “fokotša, ka 2015, palo ya batho bao ba tlhokago tshwarelelo ya khwetšo ya meetse a go nwea le motheo wa kelatšhila” sešupi ka tšwelopele ya kelatšhila e latetšwe gore malapa a be a “šomiša bokgoni bja kelatšhila”. Palo ya setšhaba seo se kaonafaditšego kabo ya meetse go tloga ka 1990 ke 36%, yeo e bontšhago gore MDG ya kabo ya meetse e fitlheletšwe (UNICEF le Mokgatlo wa tša Maphelo wa Lefase, 2015). Le ge go le bjalo, 31% fela ya setšhaba e fitlheletše bokgoni bja kelatšhila yeo e kaonafaditšwego, yeo go ya ka UNICEF le Mokgatlo wa tša Maphelo wa Lefase (2015) o lekanetše tshapedišo ya pele go iša go kopano ya tebanyo ya MDG ye. Ka gona Afrika Borwa e fitlheletši MDG efela ga se ya fitlhelela tebanyo ya kelatšhila.

3.5.2 Molawana wa Bjale le maemo a melaotheo

Molawana ga bjale o lekaneditšwe go boitlemo kelatšhila bja lefase ka bophara. Le ge go le bjalo, tshwarelelo ke selo seo se tšhošago SFWS (2003), ka leano la go bontšha gore:

- Ditirelo le tšhomišo ya mothopo wa meetse di swanetše go swarelela go netefatša gore re tšwelapele go dira tšwelopele le go netefatša gore mašika a holega go tšwa go tšwelopele ye.
- Ke nako ya go gatelela tshwarelelo ya mothopo (ka poloko le taolo ya nyakego) le infrastraktšhara le mekgatlo yeo e nago le maikarabelo a go aba ditirelo (ka go netefatša tirišo ya tšhelete).
- Kabo ya ditirelo tša meetse yeo e lekanego le go malapa, mekgatlo, dikgwebo le diintasteri di bohlokwa go thekga tšwetšopele ya ikonomi. Ka nako ye tee, meetse a a tlhokega ebile go bohlokwa gore meetse a šomišwe gabotse le gore go swanetšwe go lebelewa poloko le nyakego ya taolo.
- Kgatelelo ye kgolo e beilwe go tshwarelelo, bokgoni bja tšhelete le tekanyo.

Tšwelopele ye e lekanego go ya ka UNICEF le Mokgatlo wa tša Maphelo wa Lefase (2015) ge phetogo go kakaretšo magareng ga 1990 le 2015 ke 1/3 go iša go 2/3 ya tebanyo.

3.5.3 Maemo a molawana

Maemo a setšhaba a kelatšhila a tla tšweletšwa go bontvha dikagare tša molao tša tokelo ya batho ya kelatšhila. Maemo a tla latela ditlhatlo tša bosetšhabatšhaba bjalo ka bao, elago tlhoko maemo ao a lego gona a tirelo le bokamorago bja selegae bjalo ka mehuta ya madulo le bogona bja methopo ya meetse.

Maemo a setšhaba a kelatšhila a swanetše go netefatša gore motheo wa kelatšhila o ka šomišwa ka polokego le go aba ditebanyo tva kokotletšo, tlhwekišo le go latlwa goba tšhomišo yeo e bolokegilego ya kelatšhila le ditšhila tša mantle.

Afrika Borwa e tla tšwetšapele phitlhelelo ya diSDG, go lebedišiša kabo ya ditirelo tša dikelatšhila go netefatša tshwarelelo. Di SDG tša kelatšhila di thekgilwe, go akaretša:

- Go fitlhelela kelatšhila le tlhwekišo yeo e lekantšwego ya batho ka moka le tšhomišo ya manaeo a kelatšhila, go ela tlhoko dinyakwa tša basadi le banenyana le bao ba lego seeming sa botlhoki
- Go kaonafatša boleng bja meetse ka go fokotša tšhilafatšo, go fokotša tšhilafatšo le go fokotša go lokollwa ga dikhemikhale tše di kotsi le go fokotša palo ya meetse a ditšhila ao a sego a tlhwekišwa le mphsafatšo yeo e oketšegago kudu le tšhomišo gape ya lefase ka bophara
- Koketšo ye kgolo ya tšhomišo ye botse ya meetse mafapheng ka moka le go netefatša gore go ntšhwa le kabo yeo e swarelelago ya meetse a go nwea go fokotša tlhokego ya meetse le go fokotša palo ya batho bao ba tlhokago meetse
- Tirišano yeo e oketšegago ya bosetšhaba le thekgo ya kago ya bokgoni go dinaga tšeo di elego gona di tšwelela go mediro yeo e nyalelanego le meetse le kelatšhila le mananeo, ao a akaretšago go kga meetse, go tlhwekiša, tšhomišo ye botse ya meetse, tlhwekišo ya meetse a ditšhila, mphsafatšo le ditheknolotši tša tšhomišogape.
- Go thekga le go matlafatša go kgatha tema ga meetse ya selegae ka go kaonafatša meetse le taolo ya kelatšhila

Tshedimošo ya maemo le ditebanyo tšeo di beilwego ke mebušo ya selegae le ya setšhaba, ka mokgwa wo o hwetšagalago le polelo yeo e kwešišegago.

Maano a kelatšhila a beakantšhitšwe go fitlhelela batho bao ba tlhokago kudu le dihlopha le go tloša ditlwaedi tša kgethologanyo.

Mmušo wa Afrika Borwa o tla tšwelapele go dira boitlamo le maitlamo a bosetšhaba go WASH.

Mmušo wa Afrika Borwa o tla tšwelapele go phethagatša maitlamo a wona a bosetšhaba, ao a akaretšago Dinepo tša Tšwetšopele yeo e Swarelelago, dithekgo tša Kopano ya Lefase ka ga Tšwetšopele yeo e Swarelelago le Lenaneo la Madulo la United Nations.

3.6 Maemo 11: Mehola le Maikarabelo a diCBO/diNGO le Setšhaba

3.6.1 Mathata

Go kgatha tenma ga diCBO le dingo ka gare ga ditirelo tša kabo ya kelatšhila go tšwele taolong kudu. Se se dirilwe ka lebaka la mmušo wa selegae wo o akantšego mošomo wa diWSA-WSP le tikologo ya mošomo wo olego bothata wo o fetogilego mo nakong ye. Go bile le mehlala fao diCBO le bašomi ba setšhaba ba tlhotšego pono ya go tšwetšapele mešongwana ya nakwana, go tlhola kgatelelo ya gore batho ba ba ithutiloe go tšwa go sebopego sa mokgatlo wa WSA.

Maemo a Tshekatsheko ya Naga ya AMCOW a thuto ya Afrika Borwa a bontšhitše gore le ge Afrika Borwa e e na le maitemogelo a mabotse le ditshepedišo tšeo elego tša setšhaba tša mananeo a kabo ya meetse ya segaeng, go bonala go bile le setlwaedi sa mebasepala go itirela ditshepedišo tše ka noši. Ka mo go sa kwagalego, thomelo ya taolo ya kabo ya ditirelo go mebasepala e bontšha e be e thekgwa ke 'mokgwa wataolo ya mokgatlo ka fase ga bolaodi bjo tee' magareng ga mebasepala ka noši (WSP, 2010).

3.6.2 Molawana wa Bjale le maemo a melaotheo

Maikemešetšo a Molawana le SFWS e be e le gore mekgatlo yeo elego ya setšhaba (diCBO) e laole mananeo a mannyane a meetse meetse magaeng ya naga (DWAf, 2003). SFWS e tlhalošitše diCBO tše bjalo ka mekgatlo yeo e sa dirigo poelo yeo elego gona ka gare ga setšhaba seo se tlhalošitšwego seo se bego se laeletšwe ke setvhaba seo go aba ditirelo tše di itšego tša mmasepala go setšhaba seo legatong la mmasepala. Fao ditirelo tša meetse di abilwego ka mabnaneo a mannyane a selegae, SFWS e bontšhitše gore go be go ka swanela gore ditirelo tše di laolwe ke setšhaba sa selegae ka thekgo go tšwa go taolo ya ditirelo tša meetse goba dietšente tša ditirelo tša meetse (DWAf, 2003). Kgoro ya Meetse le Kagodikgwa e filwe taelo ya go dirišana le dikgoro tša setšhaba go boloka tokelo ya balaodi ba ditirelo tša meetse go šomiša baabi ba ditirelo tša meetse bao elego ba setšhaba ka ntle le tlhokego ya go phadišana ka thentara (DWAf, 2003). Ge di amane, diCBO go swana le diWSP ka moka di kgopetšwe go tšweletša polane ya kgwebo go tlhahla mešomo ya tšona (DWAf, 2003). Go kgatha tema ga setšhaba go kabo ya ditirelo tša meetse go letetšwe go akaretša go swara Thuto ya Tlhwekišo setšhabeng (DWAf, 2003).

3.6.3 Maemo a molawana

- Go kgatha tema le tšhomišo ya diCBO le diNGO ka gare ga Kabo ya kelatšhila go tlhotleleditšwe
- Go tlhatloša kamano ya setšhaba se se kwanago, diCBO le diNGO ka gare ga kabo ya ditirelo tša dikelatšhila tšeo di rekegago le go swarelela, go nyakišišo le mediro ye mengwe. Se se tla dirwa ka:
- Mekgatlo ya kamano ya setšhaba se se kwanago, nyakišišo ya dingo le dicbo le taolo, le go thuša ka dipolane, tšweletšo le taolo ya mananeo le diphrotšeke maamong a setšhaba;
- Go thekga tšwetšopele ya bokgoni go mekgatlo ya setšhaba se se kwanago ya dingo le dicbo;
- Go tlhotleletša mekgatlo ya setšhaba se se kwanago, dingo le dicbo go thuša mešomo ya lefapha maamong ka moka;
- Go dikirišana le mekgatlo ya setšhaba se se kwanago, dingo le dicbo ka go dira kamano magareng ga mmušo le meetse ya selegae;
- Go dirišana le mekgatlo ya bokgoni yeo elego ya setšhaba go laola diphrotšeke tša ditirelo tša meetse maamong a selegae, mo go swanelago; le
- Go thuša ka tshepedišo ya tšhelete ya thušo ya mekgatlo yeo esego ya mmušo le yeo elego ya setšhaba mo go kgonegago.

3.7 Maemo 12: Mokgobo wa Kelatšhila ya Infrastraktšhara le Tšweletšo le Mešomo ya Meetse a Tikologo le Didirišwa tša Kelatšhila

3.7.1 Mathata

Dipeakanyo tša bjale tša mekgatlo wa taolo ya meetse di lekaneditšwe ka gare ga tšwetšopele yeo e šonago gabotse le taolo ya Mokgobo wa Infrastraktšhara ya Tikologo. Makgotla a Meetse, ao go tšga mathomong a bego a bonetšwepele ke Tlhako ya Leano la Ditirelo tša Meetse la 2003 go fitlhelela mohola wo, e etšwe tlhoko kudu go ba baabi ba ditirelo tša meetse ba tikologo.

Hlago ya go feta tekanyetšo ya tikologo ya kelatšhila ya infrastraktšhara e thibela taolo ya infrastraktšhara ye ka WSA ye tee. diWSA le tšona ga di na le goba bokgoni bjo bo lekaneditšwego bja go laola le go tšweletša Mokgobo wa Infrastraktšhara ya Tikologo.

3.7.2 Molawana wa Bjale le maemo a molaotheo

Tshekatsheko ya Molawana Wa Meetse wa Setšhaba ya 2013, e tsebišitše maemo a molawana ao a latelago le go nyaelana le Didirišwa tša Meetse a Tikologo:

- Tona e na le maikarabelo a Mokgobo wa Infrastraktšhara ya Tikologo, go akaretša le go dira dipolane tše dikgolo le go šoma ga tšona.
- Mešomo ya sedirišwa se bohlokwa sa Meetse a Tikologo e tla ba go dira polane, go aga, sepediša, thekga le go tlhokomela Mokgobo wa Infrastraktšhara ya Tikologo.
- Sedirišwa se Bohlokwa sa Meetse a Tikologo sa dipeakanyo tša mokgatlo di tla lokela lefelo la tshepedišo.
- Sedirišwa se Bohlokwa sa Meetse a Tikologo se swanetše go tšweletšwa go ya ka melawana yeo e kwagalago bjalo ka tshwarelelo ya tšhelete le mokgwa wa go thekga ka tšhelete wo o kwešišegago le go kwagala gabotse go dinyakwa tša koketšo ya thekgo ya tšhelete go aga, sepediša le go tlhokomela Mokgobo wa Infrastraktšhara ya Tikologo lefelong leo le tlhokago.
- Tona e tla fana ka taelo ya Sedirišwa se Bohlokwa sa Meetse a Tikologo go lebedišiša tšwetšopele meetse a infrastraktšhara le/ goba tlhokomelo ya dinyakwa lefelong.

Leano la Tlhako ya Ditirelo tša meetse (SFWS) la 2003 le bontšha gore mafelong a mangwe a naga ye ditirelo tša meetse di ka abjwa ke moabi wa ditirelo tša tikologo, yo a tlhalošwago bjalo ka moabi wa ditirelo yo a sepetšago infrastraktšhara ya tikologo (go feta ditekanyetšo tša bolaodi bja crossing ditirelo tša meetse) and provide ditirelo tša meetse go (goba legatong la) taolo yeo e fetago ye tee ya ditirelo tša meetse. SFWS e bontšha magoro a mabedin a baabi ba ditirelo tša meetse ba tikologo, elego makgotla a meetse le didirišwa tše bohlokwa tša tikologo.

3.7.3 Maemo a molawana

Go bušeletša Maemo a Molawana a gore Tona e na le maikarabelo a Mokgobo wa Infrastraktšhara ya Tikologo, go akaretša le dipolane tše dikgolo le ka fao infrastraktšhara e šomago. Mokgobo wa kelatšhila ya infrastraktšhara o tlhalošwa bjalo ka infrastraktšhara ya tikologo, go akaretša mafelo a magolo le go boledišana le WSA ya go feta e tee.

Tona e swanetše go laela Mokgobo wa didirišwa tše bohlokwa tša Tikologo go aba aba tše dingwe goba mokgobo ka moka wa kabo ya ditirelo tša dikelatšhila lefelong la tvona la taolo. Mešomo ya Meetse a Tikologo le sedirišwa se bohlokwa sa kelatšhila e ka akaretša Mogobo wa Ditirelo tša Dikelatšhila

3.8 Maemo 13: Komiti ya Dikeletšo le Meetse le Kelatšhila tša Setšhaba

3.8.1 Mathata

Ditirelo tša kabo ya dikelatšhila ka mo Afrika Borwa di akaretša palo ye kgolo ya bagathatema le mekgatlo. Maiteko a kelatšhila a bagathatema ba le mekgatlo gantšhi ga di kopanywe, ga di swane ebile makgeng a mangwe tharagano, e tlhola kabo ya ditirelo ya maemo a fase mafelong a naga. Mohola wa go tlhatla le go laola lefapha le ke wa DWS. Le ge go le bjalo, DWS ga e ke e ba le botsebi ka dinako ka moka le bokgoni bja go lekodišiša tharagano ya dinyakwa tša kabo ya ditirelo tša dikelatšhila. Go tlhokega mokgatlo wa keletšo ka gare ga lefapha la kelatšhila go thuša Lefapha la Meetse le Kelatšhila, mohlala, go lenaneo leo le swanelago la ditheknolotšo tša kelatšhila. Tšweletšo ya Komiti ya Dikeletšo ya Setšhaba e ka boledišana ka tlhokego ye.

Komiti ya Dikeletšo ya Setšhaba ga se ya letelwa go šoma legatong la NSTT eupša e ka šoma bjalo ka komiti ya setsebi yeo e kgethilwego ke Tona, yeo e tla dirago mešomo ye e itšego ya setsebi go diriša kabo ya ditirelo tša dikelatšhila ka mo nageng

3.8.2 Molawana le Maemo a Molawana

Letlakala le le Šweu mabapi le Kabo ya Meetse le Kelatšhila (1994) le bontšha gore Lekgotla la Tona ya Merero ya Meetse le Kagodikgwa go ka netefatša gore Karolo sehlopha sa setšhaba sa MaAfrika Borwa, leo e emelago bašomiši ba meetse ka moka, ba na le sebaka sa go boledišana le go eletšana ka dintlha ka moka tša meetse ka mo nageng. Tebelelo ya lekgotla la Dikeletšo tša Meetse a Setšhaba e be e le ka ga methopo ya meetse, ka go lebeledišiša ditirelo tša dikelatšhila.

Karolo ya bosenyane ya Molawana wa Meetse wa Setšhaba (No. 36 wa 1998) o matlafatša Tona go tšweletša komiti ya dikeletšo. Komiti ye nngwe le ye nngwe ya dikeletšo e tšweleleditšwe mabaka a a itšego, ebile go a kgonega gore phapaphapano ya dikomiti tša dikeletšo e tšweletšwe ka meholo le mešomo yeo e fapafapanego. Le ge e le ya dikeletšo tše bohlokwa ka hlago, Molawana e dira kabo gore komiti e diriše maatla ao e a laeletšwego.

3.8.3 Maemo a molawana

Tona e ka tšweletša Komiti ya Dikeletšo le Meetse le Kelatšhila ya Setšhaba go aba, magareng ga tše dingwe, keletšo ya molawana; go netefatša gore tekanyo e a fitlhelelwa go ditirelo tša dikelatšhila, go eletša go ditheknolotši tšeo di swanelago le go amogelega tša kelatšhila ka go šomiša lenaneo le le swanelago la theknolotši, go abela maano go kelatšhila le go tlhatloša maemo le ditlwaedi tša kelatšhila ya setšhaba.

Komiti bjalo ka karolo ya maloko e tla swanela ke, botsebi bja kelatšhila, batho bao ba tšwago mafelong ao a sego a abelwa le bao ba kwešišago mathata a tšwetšopele yeo e swarelelago, setšhaba, dikemedi tša seprofense le n mmušo wa selegae, diNGO, Setšhaba seo se kwanago le batho ba bangwe bao ba lego bohlokwa ka gare ga lefapha la kelatšhila.

KGATHO YA TEMA GO DITIRELO TŠA KELELATŠHILA

4 GO KGATHA TEMA GO DITIRELO TŠA DIKELATŠHILA

4.1 Maemo 14: Thuto ya Tlhwekišo

4.1.1 Mathata

Ka ntle go ba le tsebo ye kgolo ya bohlokwa bja Thuto ya Tlhwekišo ya Kelatšhila ka mo Afrika Borwa le go ba le didirišwa le mekgwa ye e itšego ya lefapha go thekga mananeo a, dinyakišišo le ditshekatshekotša mananeo a kelatšhila a bontšhitše gore Thuto ya Tlhwekišo ka mo nageng e fase ebile gantši ga e go. Thuto ya Tlhwekišo gantši e dirwa ka tsela ya go tlhoka molawana wa mekgatlo, le ka tebelelo ye nnhyane le go dira dipolane.

Mola mebasepala e aba mananeo a temošo ya tlhwekišo bjalo ka tseno gare yeo e dirwago gatee nakong ya tšwetšopele ya motheo wa infrastraktšhara ya kelatšhila, ga e akaretše Thuto ya Tlhwekišo yeo e tšwelagopele bjalo ka karolo ya FBSan. Nyakišišo e bontšhitše gore ditiragalo tšeo di tlogo gatee goba diketelo tša ka malapeng ga di some gabotse go tšweletša nepo ya phetogo ga mekgwa ya ditlwaedi tša maemo a fase a kelatšhila.

Dikgoba tša bjale tša molawana gotee le kgakanego ya mekgatlo go Mešomo le Maikarabelo, di šupa gore dintlha ye ya kelatšhila e phaetšwe thoko. Go kgonthišiša Mešomo le Maikarabelo go Thuto ya Tlhwekišo yeo e tšwelagopele e bohlokwa go netefatša gore tlhokomelo e beilwe go lefelo le (Tissington, 2011).

4.1.2 Molawana wa Bjale le maemo a melaotheo

Go ya ka Molawana wa bobedi wa Maemo a Setšhaba a Kgapeletšo a phatlaladitšwe go ya ka Molawana wa Ditirelo tša Meetse, maemo ao a lekanego a motheo wa ditirelo tša dikelatšhila a akaretša “kabo yeo e swanelago ya thuto.”

Tlhalošo ya motheo wa ditirelo tša dikelatšhila ka gare ga Leano la Tlhako ya for Ditirelo tša meetse gape e akaretša “poledišano ye botse ya kelatšhila, tlhwekišo le ditlwaedi tšeo di nyalelanego.”

Thuto ya Tlhwekišo e bohlokwa go tlhalošo ya ditirelo tša dikelatšhila ka mo Afrika Borwa (lebelela tlhalošo ya motheo wa bokgoni bja kelatšhila). Letlakala le le Šweu go Kabo ya Meetse le Kelatšhila (1994) le bontšha gore maikarabelo a setšhaba ke go thekga maiteko a selegae le a tikologo, e tlhoka tšwetšopele le phatlalatšo ya mananeo ao a swanelago a tlhalošo, thuto, le bophelo gammogo le Thuto ya Tlhwekišo. Maemo a selegae setšhabeng le maamong a tikologo a tla lebedišiša bokamorago bja ditemogo tše di itšego.

Letlakala le le Šweu mabapi le Motheo wa Kelatšhila ya Malapa (2001) le laetša gore go na le temošo ye nnyane ya setšhab ya nyalelano ye nnyane magareng ga kelatšhila le bophelo. Se se swanetše go lokišwa ka mananeo a phatlalatšo ya tshedimošo ao a ikemešeditšego tšhatloša temošo ya mohola wa kelatšhila mo maphelong. Tshedimošo ya tlhwekišo, thuto le mananeo a temošo di swanetše go tšweletšwa ka tebanyo le diphrotšeke tšeo di direlago. Mananeo a a nepile go tšweletšo ye botse ya mekgwa ya tlhwekišo a swanetše go thoma kago e thoma le go tšwelapele go feta karolo ya kago. Phetogo ya mekgwa ga se poelo ya tshedimošo yeo e itiragalelago (tsebo) goba temošo. Se ke kelelo ya dikakanyo tšeo di tlhokago poledišano moragonyana.

Ka 2004, Molawana wa tša Maphelo wa Setšhaba 61 wa 2003 o fetilwe, ka go tlhaloša maikarabelo a ditirelo tša maphelo tša mmasepala go tikologo le mebasepala ya toropokgolo.

Polane yeo e kopantšwego ya mananeo a Thuto ya Tlhwekišo le diphrotšeke tša Kabo ya Meetse le Kelatšhila ke dinyakwa tša diphrotšeke tša Kabo ya Meetse le Kelatšhila.

4.2.3 Maemo a molawana

Thuto ya Tlhwekišo e swanetše go ba modiro wo o tšwelago pele nakong ya tšweletšo ya lenaneo la motheo wa kabo ya ditirelo tša dikelatšhila, go akaretša le maemo ao a lekanego, ketelo go malapa a kago ya pele; nakong ya kago le phetšo ya kabo ya bokgoni bja kelatšhila.

Thuto ya Tlhwekišo e swanetše go ba lenaneo leo le tšwelago pele, kago ya ka morago le go lebelela tlhatlošo ya mokgwa wo mobotse wa tlhwekišo. Melaetša ya tlhwekišo, tshedimošo le thuto di swanetše go tšweletšwa ka tebanyo le bokgoni bja Kabo ya kelatšhila ebile e swanetše go lebantšetšwa maamong ka moka bjalo ka:

- Tlhwekišo ya motho ka noši: bjalo ka go hlapa diatla ka morago ga go šomiša pshamare goba go fetola maleiri a bana le pele o lokiša dijo.
- Tlhwekišo ya ka Lapeng: go tlhwekiša ka gae, kudukudu mafelo ao dijo di bolokwago le go lokišwa le go netefatša gore dijo le meetse ago nwa di dula di khopeditšwe le go se šilafatšwe.
- Tlhwekišo ya Tikologo: bjalo ka bobolokelo bjo bo bolokegilego le go latlha ga ditšhila tšeo di tiilego.
- Tlhwekišo ya Setšhaba: difekethara ga di hlomphe ditekanyetšo tša ka malapeng. Go fihlelela bophelo bjo bo kaonafaditšwego bja malapa, setšhaba ka moka se swanetše tlhotletšwa go šomišana go kaonafatša maphelo le tikologo yeo e tlhwekilwego.
- Go kgatha tema ga Setšhaba: go tšea karolo ga setšhaba le dibopego tša ketapele tša selegae go dintlha ka moka tša mananeo di bohlokwa go netefatša bohlokwa le kamogelo ya tšona.

Thuto ya Tlhwekišo ya Kelatšhila e tla akaretša mafelo a segaeng, lefelo leo nkego sekgoweng le a sekgowenga ka mo nageng.

WSA e swanetše go amana le Bašomi ba tša Maphelo ba Tikologo ba kabo ya Thuto ya Tlhwekišo.

Thuto ya Tlhwekišo e swanetše go lebedišiša ka tsela ye bohlokwa go batho le dihlopha tšeo di tlhokago tšeo di amilego ke malwetši ao a sa alafegego.

4.2 Maemo 15: Thuto ya Mošomiši

4.2.1 Mathata

Mananeo a thuto ya mošomiši a tlhokwa go setšhaba, sephrofense le maemo a selegae ao a thekgwago ke mananeo ao a tiilego a tlhatlošo. Tšwetšopele le tšhomišo ya mekgwa ya go kgatha tema go swanetše go tlhatlošwa le go tlhotletšwa. Kaonafatšo ya kabo ya meetse le ditirelo tše dingwe go lefelo leo le tlhotletšwego ditšhaba go tlhokomela dikaonafatšo tšeo di tlhokegago, bjalo ka kelatšhila.

4.2.2 Molawana wa Bjale le maemo a melaotheo

Molawana ga o lebedišiša Thuto ya Mošomiši ka tebanyo, efela o akanya gore Thuto ya Mošomiši ke karolo ya Thuto ya Tlhwekišo. Bašomiši le malapa ba tla amogela maikarabelo le bong go lenaneo la kelatšhila ge ba amega ka gare ga polane ebile ba tla boela go tšwa go lenaneo.

4.2.3 Maemo a molawana

Bašomiši ba na le maikarabelo a:

- Maitshwara a bona malebana le setlwaedi se se botse sa tlhwekišo; le
- Tshepedišo le tlhokomelo ya infrastraktšhara ya kelatšhila, ka gare ga tlhako ya Motheo wa Ditirelo tšeo di sa Lefswego.

Ke maikarabelo a motse wo mongwe le wo mongwe go tlhokomela tlhwekišo le go fitlhelela tumelelo le lenaneo la kelatšhila, ka gare ga mothopo wo olego gona wa WSA yeo e rekegago le go amogelwa ke ba bantšhi.

Kaonafatšo yeo e ka dirwago go maemo ao a lego gona e tla tlhatlošwa bjalo ka karolo ya tshepedišo ya thuto, le kelatlhoko e swanetše go fiwa go kgetho yenngwe le ye nngwe yeo e tlhatlošwago.

Bašomiši ba swanetše go tšea karolo ka gare ga kgopolo, dipolane, tlhama, tšweletša ditirelo tša dikelatšhila, tshepedišo le tlhokomelo ya diphrotšeke ka moka tša kelatšhila, go akaretša le maemo a mokgatlo.

Tšhelete ya kelatšhila e swanetše go abelwa go netefatša khwetšo yeo e lekanego ya motheo wa kelatšhila wa bašomiši ka moka. Temošo ya kabo e swanetše go abjwa.

Temošo ya taolo ya meetse a ditšhila e swanetše go abelwa bašomiši

Tšwetšopele le tšhomišo ya mekgwa ya go kgatha tema e a tlhotleletšwa.

Tokelo ya bašomiši go hwetša motheo wa ditirelo tša dikelatšhila e tla le maikarabelo ao a nyalelanago, elego, go šomiša ditirelo tša dikelatšhila gabotse le ka tlhokomelo le go lefa ditirelo tšeo di abilwego ka godimo ga ditirelo tšeo di abilwego go ya ka melawana ya Motheo wa Ditirelo tšeo di sa Lefswego.

Tlhwekišo le thuto ya bašomiši le temošo di swanetše go ba karolo ya lenaneo leo le kwešišegago la thuto ya bašomiši ka dikgokagano go netefatša poloko ya meetse le taolo ya nyakego, tshekatsheko ya bong, tshekatsheko ya HIV le AIDS le dikgetho tša go lahla ditšhila ka tebelelo ye e itšego ya taolo ya ditšhila tša tšhilafalo ya basadi di bohlokwa ebile di swanetše go tšweletšwa bjalo ka dinyakwa tša tšeo di sepedišanago le mokgatlo wa phrotšeke ya kelatšhila phrotšeke goba lenaneo.

4.3 Maemo 16: Go ba Mong wa Ditirelo tša dikelatšhila

4.3.1 Mathata

Bašomiši ka malapeng le mekgatlo ga ba na maikarabelo ao a lekanego a go tlhokomela dipshamare tša bona gomme seo se tlhola mananeo ao a sa tlhokomelwego le go sepetšwa gabotse. Bašomiši le malapa ba tla amogela maikarabelo le go ba beng bja lenaneo la kelatšhila ge ba akareditšwe ka gare ga dipolane ebile ba tla holega ka tebanyo go tšwa lenaneong.

4.3.2 Molawana wa Bjale le maemo a melaotheo

Molawana wa Kabo ya Meetse le Kelatšhila wa 1994 o laela gore setšhaba seo se abelwago ke mananeo se swanetše go ba beng ba mananeo ao le go tšea maikarabelo a wona.

Letlakala le le Šweu go Motheo wa Kelatšhila ya Malapa la 2001 le diriša Maemo ao a:

- Mola le tlhatloša go ba mong go ka tšwelela go fokotša kabo, ge nako e sepela tshwarelelo yeo e okeditšwego ya tshwarelelo e ka fetiša dipoelo tšeo di dirilwego go tšwa go kabo yeo e tlilego pele.
- Meetse le malapa e tla amogela maikarabelo le go ba beng ba lenaneo la kelatšhila ge ba holega ka tebanyo go tšwa go lenaneo.

4.3.3 Maemo a molawana

Bašomiši ba swanetše go abelwa bokgoni bja kelatšhila, ka mananeo a kerante, go ba mong le go ba le maikarabelo a bašomiši ka moka go swanetše go amantšhwa le kabo ya ditirelo tša kelatšhila, kabo ya ditirelo tša kelatšhila e swanetše go akaretša mananeo a temošo ya go ba mong le tshepedišo ya lenaneo ya lebaka le le telele

4.4 Maemo 17: Bong, Baswa le Bagolofadi ka gare ga Ditirelo tša Dikelatšhila

4.4.1 Mathata

Go bohlokwa gore diphapaphapano go dinyakwa le dilo tše bohlokwa tša basadi, banna, banenyana le bašemane tšeo di tšwelelago go tšwa go mediro yeo e fapafapanego le maikarabelo; le go se lekanywe go khwetšo le taolo ya methopo ya meetse le khwetšo go ditirelo tša dikelatšhila e elwa tlhoko nakong ya tšweletšo le diphrotšeke tša kelatšhila.

Dihlopha tšeo di tlhokago le setšhaba seo se tlhokago khwetšo go motheo wa maemo a kelatšhila di swanetše go tšweletšwa. Ka gona mananeo a tšwetšopele a ka se hole setšhaba ka moka ka nako e tee. Go aba maemo a motheo a kelatšhila go dihlopha tšeo di tlhokago le setšhaba seo se lebanego le dikotsi tše dikgolo tša bophelo ka lebaka la kelatšhila yeo e sa lekanego go swanetše go ba selo se bohlokwa. Go oketša tirišano ya mekgatlo, bo bea dihlopha tšeo di tlhokago pele le setšhaba go swanetše go sepedišana le mafelo a go lebedišiša mešomo yeo esego ya phethwa ka ntle le ditirelo tša dikelatšhila tšeo di bontšhotšwego ke Balaodi ba Ditirelo tša meetse.

4.4.2 Molawana wa Bjale le maemo a melaotheo

Molawana wa bjale o bolela ka bong, baswa le bagolofadi ga se wa ata.

Go akaretša basadi, gotee le banna, ka gare ga taolo ya kelatšhila go lemogwa bjalo ka selo se bohlokwa setšhabeng le bosetšhaba. Basadi ke batho ba bohlokwa go kabo, taolo le go tšhireletša ditirelo tša dikelatšhila. Nyakišišo ya lefase ka bophara e bontšha ditsenogare tša kelatšhila tšeo di tlhamilwego le go laolwa ga go kgatha tema go go feletšego go ka šoma gabotse le go swarelela.

Ka 1994 Molawana wa Kabo ya Meetse le Kelatšhila o bontšha gore tebelelo ye e itšego e tla lebišwa go Mmušo go netefatša gore ditharagano mabapi le bong di a rarollwa go ya ka thuto ya yeo e bontšhago dipalo tšeo di bontšhitšwego mo setšhabeng ka kakaretšo. Molawana le ona o bontšha gore mekgatlo ka moka ya molao mo lefapheng la meetse e swanetše go eleletšwa go akaretša tekanyo ya 30% ya bassadi. Se se ka akaretšwa mo maamong ka moka, kudukudu go taolo ebile se swanetše go tsebišwa mo mengwageng ye mehlano.

Ka mo go swanago, SFWS e boledišana ka mathata ka tsela yeo e lekaneditšwego, ka go bontšha gore Thuto ya Tlhwekišo yeo e sego ya tlhokomollwa e tla swarwa le gore mekgatlo ya ditirelo tša meetse mekgatlo e swanetše go ba boleta go bong. SFWS e tsebiša tebanyo ya boiteko go dumelela basadi go raloka karolo ye bohlokwa maamong a dipoledišano, go polana, go dira dipheho le tshepedišo gammogo le taolo ya ditirelo tša meetse.

4.4.3 Maemo a molawana

Kabo ya ditirelo tša kelatšhila e swanetše go lebedišiša go dumelala basadi go raloka karolo ye bohlokwa maamong a poledišano, go polana, go dira diphetho le ka gare ga tshepedišo le taolo ya ditirelo tša meetse.

- Go lemoga basadi bjale ka batho ba bohlokwa go kabo, taolo le tšhireletšo ya ditirelo tša dikelatšhila
- Dinyakwa tše di itšego tša basadi le batlhoki di swanetše go elwa tlhoko ka gare ga kabo ya ditirelo tša dikelatšhila.
- Go aba khwetšo ya kelatšhila ka tebanyo go bohlokwa go polokego le maemo a basadi le banenyana.
- Mekgwa ya tekanyo ya bong e tlhotleletšwa go dipolane tša kelatšhila le kabo ya ditirelo tša dikelatšhila.
- Tlhamo le lefelo la mananeo a kelatšhila e swanetše go ela tlhoko dinyakwa tša basadi le dihlopha tša bahloki.
- Tšhomišo ya mekgatlo ya basadi ya selegae ka gare ga tshepedišo le tlhokomelo ya ditirelo tša dikelatšhila e tlhotleleditšwe.
- Go kopanya basadi goba tshepedišo yeo elego gona ya kelatšhila tšwetšopele ka go lebanya dinyakwa tša bona go bohlokwa. Tirišano magareng ga mmušo wa selegae, dihlopha tša basadi tša selegae le lefapha leo le ikemetšego di swanetše go gapeletša go fenywa dilo tše di šitišago tša tšhelete go basadi bao ba hwetšago kelatšhila ya sekgoweng.
- Ditirelo tša dikelatšhila di swanetše go bolokega, hwetšagala, go tlhweka le go lokela bagolofadi le batho bao ba tlhokago.

DIKHAPHASITHI LE DIDIRIŠWA TŠA PHIHLIŠO YA DITIRELO TŠA KELELATŠHILA

5 BOKGONI LE METHOPO YA KABO YA DITIRELO TŠA KELATŠHILA

5.1 Maemo 18: Didirišwa tša Batho le Bokgoni bja Ditirelo tša Dikelatšhila

5.1.1 Mathata

Go tlhoka tsebo le dikgoba tša bokgoni ka gare ga lefapha la kelatšhila e sa le tlotlo. Go bile le dipego tše mmalwa tšeo di bontšhago bokgoni bjo bo se a tiyago bja lefapha go dira Mešomo le Maikarabelo ao a laeletšego. Go ya ka Karata ya Pego Infrastraktšhara ya 2011 yeo e tšweleditšwego ke Mokgatlo wa Entšiniering ya tša Moago (SAICE) wa Afrika Borwa, go infrastraktšhara ya meetse a ditšhila- yeo e nago le dipolante tša mmasepala tša tlhwekišo tše 850 ka bophara bja Afrika Borwa, go be go na le matshwenyego go tlhokego ya taolo ya meetse a ditšhila dipolanteng tše dintšhi ka lebaka la go tlhoka batho bao ba rutilwego. Ka mo go swanago, SALGA le WRC (2014) pego ya go bapetša ka maemo go go bontšhitšego gore palomoka ya setšhaba ya 0.26 ya dientšiniere ka tsela ya motho o tee ya 100 000 (118 WSA) e tšweleditšwe, ka go bontšha tlhaleleleo yeo e sa felego ya diintšeniene tša mmasepala ka mo Afrika Borwa. Thuto ye e swanago e bontšhitše gore 53% yeo e fetolago diWSA e bontšhitše gore ga go na molaodi yo a phagamego wa mediro yo a nago le dithuto tšeo di swanelago, 49% ya mebasepala yeo e fetolago e bontšhitše e se na palo yeo e swanetšego ya bašomi (SALGA le WRC, 2014). Lekgotla la Pharoroganyo la Mmasepala le begile gore kopanyo le maemo a dithuto a fase kudu mo maamong a mmušo wa selegae. Go tlhoka thuto le bokgoni go bohlokwa kudu go ditirelo tša Kabo ya kelatšhila.

Tlhako ya Bokgoni bja Setšhaba e aba tlhalošo yadikarolo tše dintlha tše tharo ya bokgoni yeo e akaretšag batho, mekgatlo le bokgoni bja tikologo (CoGTA, 2008). Kago ya bokgoni ka gare ga lefapha la kelatšhila e swanetše go napa kago ya bokgoni bja batho, mekgatlo le tikologo yeo e thekgago ya lefapha la kelatšhila.

Tsela yeo e kwagalago ya go lebagana le dikgoba tša bokgoni le dinyakwa ka gare ga lefapha di a tlhokega. Thuto, tšwetšopele ya bokgoni le go hwetša tsebo go tlhokega go lekola tšwetšopele le go laola kago ya lefapha la Kabo ya Meetse le Kelatšhila leo le nago le didirišwa tšeo di lekanego.

Ka ntle le bokgoni bjo bogolo bjo bo lemogilwego le tlotlo ya tsebo ka gare ga lefapha, dibaka tša thuto go swaragana le tlotlo ye ke tše dinnyane.

5.1.2 Molawana wa Bjale le maemo a melaotheo

Nepo ya bone ya SFWS yeo e bontšhitšego gore balaodi ba ditirelo tša meetse ka moka ba na le maikarabelo a badudi ba bona, ba na le bokgoni bjo bo lekanego go ka dira dikgetho tša maleba (tšeo di nyalelanego le Baabi ba Ditirelo tša meetse) ebile e kgona go tliša molaong kabo ya ditirelo tša meetse gabotse.

SFWS e bontšhitše gore kago ya bokgoni ka thuto, le tšwetšopele ya botsebi di tla dira karolo ye kgolo ya go thekga lefapha (DWAF, 2003). Leano la tšwetšopele ya thuto ya lefapha le tla ela tlhoko tshwanelo ya go godiša le go potlakiša thuto ya semmušo le yeo e beakantšwego ka gare ga mananeo a thuto, kudukudu ao a nyalelanago le go dira polane, tšweletšo, tshepedišo le tlhokomelo ya infrastraktšhara ya ditirelo tša meetse; tsebo ya setsebi e a tlhokega ka gare ga lefapha le taolo ya dinyakwa tša bokgoni. SFWS e laeletše maikarabelo go DWAF, gotee le Mmušo wa Selegae, Meetse le ditirelo tšeo di nyalelanego le Lefapha a Taolo ya Thuto (LGWSETA), go aba bolaodi le kopanyo ya thuto, kago ya thuto le bokgoni ka gare ga lefapha la ditirelo tša meetse (DWAF, 2003).

SFWS e bonetšepile mekgatlo ya thuto, bjalo ka diyunibesithi, ditheknikhone, dikoletšhe le Mokgatlo wa Thuto ya Setšhaba wa Meetse le Kelatšhila (NCWSTI), mekgatlo yeo esego ya mmušo le mekgatlo yeo e ikemetšego, go aba dithuto tšeo di nyalelanego le meetse, thuto e tlhoka tshekatshoko, tirišo ya nyakišišo, tšwetšopele ya morero wa thuto le didirišwa tša thuto, le tšweletšo ya kago ya bokgoni, thuto le mediro ya thuto (DWAF, 2003).

Kgoro ye e Phagamego ya Thuto e na le maikarabelo a go kaonafatša go šoma ga Lefapha la Thuto le Balaodi ba Thuto bjalo ka ge go tšweleditšwe ka Molawana wa Tšwetšopele ya Botsebi.

5.1.3 Maemo a molawana

Melawana ya dithuto tša kelatšhila le botsebi bja lefapha la kelatšhila di tla tšweletšwa ke Tona.

Mafapha ka moka a mmušo atla tšweletša dipolane tše di šomago gabotse tša mafapha a tlhokomelo ya bašomi a ditirelo tša dikelatšhila, go akaretša le polane ya katlego. Go tlhotleletšwa maano a go boloka ao a tla matlafatšwago le tsebišo ya ditsebi tšeo di sa tšwago go fihla. Maemo a tsebo ya kelatšhila a tla godišwa ka gare ga lefapha la setšhaba go tlhotleletša kago ya bokgoni le botsebi bja tikologo ya kelatšhila. Thuto ya kelatšhila, tšwetšopele ya thuto le botsebi bjo bo tla abjwago ka gare ga Tlhako ya Matshwanedi a Thuto a Setšhaba. Kago ya bokgoni ka thuto, tšwetšopele ya thuto le botsebi e swanetše go bopa karolo ye kgolo ya thekgo go lefapha. Leano la tšwetšopele ya botsebi bja lefapha le tla ba le maikarabelo a tlhokego ya go potlakiša le go godiša mananeo a thuto ao a beakantšwego le go ba semmušo.

Go kgonagatša diNGO, diCBO le ditšhaba go swara thuto ya tlhwekišo le mošomiši go tlhotleleditše dikgoro tša Setšhaba le seprofense go tla go thuša ka thuto le theko ya barutiši ba tlhwekišo bao elego ba setšhaba ba ditirelo tša dikelatšhila.

5.2 Maemo 19: Nyakišišo le Phetolo ya Ditirelo tša dikelatšhila

5.2.1 Mathata

Ditoropo tše dintšhi di šetše di fihlile go tekanyetšo mabapi le meetse ao alego gona. Taolo ya nyakego ya meetse le ditsenogare tšeo di beago ditekanyetšo tša mafapha di a laola. Go thekga se ke tlhokego ya go kaonafatša le go tlhatloša ditlhamo le ditšweletšwa tša lenaneo la kelatšhila. Molawana o tlhokega go šušumeletša lefapha la kelatšhila go šomela go fihlelela dipono tša mohuta wo. Nyakišišo le phetolo ka gare ga lefapha la kelatšhila di bohlokwa go fihlelela bobedi bja dinyakwa tša setšhaba le bosetšhaba tša poloko ya meetse le taolo ya nyakego, poloko ya meetse le dikholego tša maphelo a setšhaba tša kelatšhila.

5.2.2 Molawana wa Bjale le maemo a melaotheo

Molawana wa 1994 o bontšha gore Molawana wa Mmušo ke go šutiša kgatelelo ya nyakišišo go hwetšeng ga kwešišo ye kgolo ya dinyakwa tša setšhaba le mathata ao a nyalelanego le go fihlelela dinepo tša kakaretšo ya motheo wa ditirelo tša lefase ka bophara ka mo nageng, mola o netefatva gore mafelo a bohlokwa a nyakišišo ao a sa lego tseleng a tšwetšwapele.

5.2.3 Maemo a molawana

Nyakišišo le phetolo ka gare ga lefapha la kelatšhila e a thekgwa

Tebelelo e tla ba go tšwetšapele dithuto le bokgoni go dira nyakišišo le phetogo yeo e tlhokegago go boledišana ka dinyakwa tša bjale le tša bokamosong tša kelatšhila bokgoni bja R&I bo tla lebedišiša go fokotša tšhomišo ya mothopo le ditutuetšo le go godiša phokotšo, mphsafatšo le poetšosekeng ya R&I ya theknolotši yeo e swanelago ya ditirelo tša kelatšhila e tla matlafatšwa

5.3 Maemo 20: bokgoni bja Setšhaba go Kgatha tem aka gare ga Ditirelo tša dike-latšhila

5.3.1 Mathata

Go kgatha tema ga setšhaba ka gare ga lefapha la ditirelo tša dike-latšhila ga go na maatla. Leano e be e le mokgwa wa go rarolla mathata go tloga leemong la fase go ya godimo ka gare ga lefapha la kelatšhila, ka tebelelo ya mekgwa ya go lebedišiša mathata go tloga leemong la fase go iša godimo.

5.3.2 Molawana wa Bjale le maemo a melaotheo

SFWS e laetva gore thuto le bokgoni ga di nyakegi fela maemong a setšhaba. Batho bao ba nago le tsebo yeo e fapafapanego ba a tlhokega. Magoro a thuto a akaretša temošo ya setšhaba ka ga meetse le kelatšhila, le ditaba tšeo di nyalelanego, go akaretša le go aba diphuthelwana tša tshedimošo le didirišwa tša thuto dikolong;

5.3.1 Maemo a molawana

Kamano ya mošomiši e bohlokwa ka gare ga lefapha la ditirelo tša dike-latšhila.

Balaodi ba Ditirelo tša Meetse ba swanetše go tšweletša bokgoni go tla go kgona go akaretša mošomiši ka gare ga ditshepedišo tša go dira diphetho ka gare ga kelatšhila.

Bokgoni bo swanetše go agwa ka gare ga mmušo wa selegae, NGO, CBO le setšhaba go kgatha tema ka gare ga Kabo ya ditirelo tša kelatšhila.

Tšhomišo ya botsebi bja selegae ka gare ga ditirelo tša Kabo ya kelatšhila e tlhotleleditšwe.

DiWSA di swanetše go go netefatša gore bokgoni bo tšweletšwa go aba Thuto ya Tlhwekišo.

Fao go šetšego go e na le bokgoni, se se swanetve go tšweletšwa pele go sepedišana le dinyakwa tša lenaneo le le itšego.

Go kgatha tema ga bong, thuto le kago ya bokgoni ka gare ga ditirelo tša dike-latšhila di swanetše go abaganywa ke batho.

Nepo e swanetše go ba ka kago ya bokgoni le botsebi maemong a taolo le mekgwa ye e itšego.

GO PHETHAGATŠA MATLOTLO LE GO DIRA KA GO PHETHAGALA DITIRELO TŠA KELELATŠHILA

6 DITIRELO TŠA DIKELATŠHILA TŠA TŠHELETE TŠEO DI LEKANEGO LE GO ŠOMA GABOTSE

6.1 Maemo 21: Ditirelo tša kelatšhila yeo e swarelelago tša tšhelete le ikonomi

6.1.2 Mathata

Tshepedišo ya go boetša sekeng ga theko yeo e feletše go ya tšhelete le ikonomi ya ditirelo tša meetse e tlhotše metšhelo ya meetse yeo e sa bontšhego theko ya ditirelo tša meetse. Se ga se sa fetola mekgwa ya bašomiši ba meetse i.e. ditefo ga se tša tlhola gore malapa a fokotše goba go laola nyako ya wona ya meetse.

Pego ya tshekatsheko ya ditirelo tša meetse ka DWA (2013) e laeditše gore mebasepala ye mentšhi e tsebišitše lenaneo la motvhelo la go thibela ditefo tša meetse tša segae, intasteri le kgwebo. Nyakišišo ka DBSA e bontšhitše gore go tloga ka 2001, DWAF e tlišitše molaong tshepedišo ya lenaneo la go thibela koketšo ya motšhelo go tlhatloša khwetšo yeo e lekanetšego ya meetse go bohle (Smith, 2009). Ka 2006, DWAF e dirile tshekatsheko ya lenaneo la go thibela motšhelo go mebasepala ye 236; dipoelo tša tshekatsheko e bile gore (78%) ya mebasepala ye 183 e be e šetše e tšweleditše mananeo a mararo goba go feta a go thibela koketšo ya motšhelo (DWAF, 2008). Le ge go le bjalo, mebasepala ye mentšhi e be e sa bege go lenaneo leo le šomišwago go beakantšha metšhelo ya yona.

Thuto ya Tshekatsheko ka papetšo ya maemo ya SALGA le WRC (2014) e thekgile se, ka go bontšha gore mebasepala ye mentšhi e be e se na metšhelo yeo e šomago gabotse ka gona go lefa metšhelo ga go akaretše ditefo tša tshepedišo le tlhokomelo le/ goba tirelo ya dikoloto le go fokotša ditefo (go bontšha gore mmasepala o na le bokgoni bja go beeletša go infrastraktšhara ka ntle le go fiwa tšhelete ke mmušo). Yona thuto ye e bontšhitše gore ka fase ga 30% ya WSA e be e ikwa gore motšhelo wa meetse o akareditše 100% ya tefo ya kabo ya meetse lefelong la yona la taolo (SALGA and WRC, 2014).

6.1.2 Molawana wa Bjale le maemo a molaotheo

SFWS e na le morero wa go gatelela tshwarelelo, lefapha la ditirelo tša meetse leo le lekanego le kgonagalo ya tšhelete (DWAF, 2003). Se ga se tlhoke fela tšweletšo ya mokgatlo wa ditirelo tša meetse wo o swarelelago efela le kabo ya ditirelo tša meetse ka tsela yeo e bego e swarelela ya tšhelete, ikonomi, mokgatlo le setšhaba (DWAF, 2003).

Ka gare ga boteng bja SFWS e be e le nepo ya go šušumetša modiro wa ikonomi le tšwetšopele ya bophelo ya gore e be e swarelela. Pono ya go akaretša ditaemenšene tše dintšhi e be e tlhokega go sekaseka nepo ye, go akaretša go tlhola mešomo, tšhomišo ya methopo ya selegae, kaonagfatšo ya dijo le bophelo, tšwetšopele ya botsebi le kabo ya bophelo bja nako ye telele bja malapa a mantšhi. Mo bokamoragong bja ikonomi bja gore pono ya ditaemenšene tše dintšhi e etše tlhoko go rekega, tekano, boleng, tshwarelelo le go lekanela, mo ditlhalošo tše di itšego di tlhalošetšwego bjalo ka:

- Go rekega: Go ba maamong ao a kgonegago a tšhelete, ga bjale le nako ya lebaka leo le swarelelago.
- Go lekanela: palo ya ditšweletšwa tša tshepedišo yeo e filwego yeo e nyalelanego le enetši goba methopo yeo e šomišetšwego go fihlelela ditšweletšwa tšeo.
- Go ba le boleng: palo ya ditšweletšwa tšeo di tlhokwago kgahlanong le ditšweletšwa tšeo di sa tlhokwego tša nako yeo e filwego.
- Tshwarelelo: bokgoni bja gore selo se tlhokomelwe goba se swarelele ka noši.
- Tekanyo: phatlalatšo ya maleba ya didirišwa le ditirelo magareng ga bareki le bašomiši ba bantšhi.

Balaodi ba Ditirelo tša Meetse ba na le maikarabelo a go bea metšhelo ya bona ka gare ga maemo le ditlwaedi. Metšhlelo ya kelatšhila e swanetšwe go tlhakantšhwa go bolumu ya tšhomišo ya ditirelo go fapana le palo ya dipshamare ka lelapa ka lelapa (DWAF, 2003).

Molawana wa Maemo a Mamasepala le Molawana wa Taolo ya Tšhelete ya Mmasepala o beile tlhako ye e tiilego ya tšhelete ya mmušo wa selegae, wo o šomago ka taolo ya tšhelete le dipalo, motšhelo, tshenyagalelo le taolo ya sekoloto, maikarabelo a batlhankedi ba tshepedišopatlotlo le dimeyara, le tebelelo ya tšhelete ka mebušo ya setšhaba le seprofense (de Visser, 2009). Tlhotlo ye kgolo ya mekgatlo ye mentšhi ye meswa ya mmušo wa selegae ke bokgoni bja go aba go melawana ya Karolo 53 ya Molaotheo yeo e bolelago gore (Powell, undated):

- 'mmasepala o swanetše go beakantšha le go laola taolo ya wona le go beeletša tšhelete le ditshepedišo tša go polana go ela tlhoko motheo wa dinyakwa tša setšhab, le go tlhatloša the social and economic tšwetšopele ya setšhaba le ikonomi ya setšhaba, le go kgatha tema ka gare ga mananeo a tšwetšopele a setšhaba le seprofense'.

6.1.3 Maemo a molawana

Temogo ya gore kelatšhila e na le boleng bja ikonomi

Molawana wa mošomiši le motšhillafatši o swanetše go lefa o tla tšweletšwa, go tlišwa molawong le go matlafatšwa.

Melawana, ya setšhaba le selegae, e swanetše go tšweleletšwa molawana wa motšhilafatši o a lefa.

Tlhwekišo le Thuto ya Mošomiši e swanetše go ba karolo ya motheo wa motšhelo wa kelatšhila le tšweletšo ya tšhelete e swanetše go laolwa.

Dikabo tša motšhelo wa kelatšhila di swanetše go ba dilo tše bohlokwa tša kabo ya ditirelo tša dikelatšhila. Molawana wa ikonomi o tla dirišwa ka ga re ga mokero wa boleng bja meetse le kelatšhila. Balaodi ba Ditirelo tša meetse ba na le maikarabelo a go netefatša gore kabo ya ditirelo tša kelatšhila e maemong ao a swarelellago a tšhelete (go dumelela tshepedišo yeo e tšwelago pele ya ditirelo le tlhokomelo yeo e lekanego le tsošološo ya dilo tše bohlokwa).

DiWSA di swanetše go netefatša maemo a mabotse a tšhelete ka poetšosekeng ya ditheko tša ditirelo tša dikelatšhila. Tekanyo ya setšhaba e swanetše go elwa tlhoko ge go tlhalošwa mekgwa ya poetšo sekeng ya ditheko.

6.2 Maemo 22: Go aba tšhelete ya Ditirelo tša dikelatšhila

6.2.1 Mathata

Kabo ya ditirelo tša kelatšhila, kudukudu meetse magaeng ka mo nageng, e gola kudu ka lebelo. Theko ya go aba motheo wa VIP e oketšegile kudu magareng ga 1994 le 2015. Se se okeditše morwalo go mokotla wa tšhelete wa setšhaba go dira kabo ya motšhelo le tšhelete yak abo ya motheo wo wa ditirelo tša dikelatšhila.

Setlwaedi e bile phokotšego ya tšhelete ya moneelo ya Lefelo la Bodulo la Batho ya infrastraktšhara ya ka gare, go akaretša le kelatšhila. Bjalo ka ge, tebelelo yeo e fokotšegilego e go kabo ya ditirelo tše ka mananeo a dintlo.

6.2.2 Molawana wa Bjale le maemo a melaotheo

Molawana wa 1994 o bonetše pele tšwetšopele ya mekgwa ya motšhelo yeo e tla holago bao ba o tlhokago (go akaretša malapa ao a lego mafelong ao a dutšego ka makatana, kudukudu ao a abelwago ke mananeo a manyane a selegae le dihlopha tše di tlhokago bjalo ka basadi goba bana le malapa ao a amilwego ke HIV/Aids).

SFWS e abile tlhako ye mpsha ya tšhelete ya karolo ya ditirelo tša meetse. Tlhako e laelela mmušo wa setšhaba ka maikarabelo a go phatlalatša ditšhelete tše di fapafapanego tva go thekga lefapha la ditirelo tša meetse. Maikarabelo a tšhelete a mekgatlo ye mengwe a akareditšwe:

- WSA: e na le maikarabelo a go netefatša peeletšo yeo e lekanego ya infastraktšhara ya ditirelo tša meetse, go bea pele khwetšo ya lefase go motheo wa ditirelo le gore ditšhelete tša peeletšo di a swarelela ge nako e dutše e sepela. Tšhelete ya moneelo ya infrastraktšhara ya mmasepala (MIG) e bontšhitšwe bjalo ka mokgwa wa tšhelete wa go boledišana ka dilo tše bohlokwa tša khwetšo ya lefase ka bophara (DWAf, 2003). SFWS e be e na le maikemišetšo a gore sebopego sa tšhelete sa taolo ye nngwe le ye nngwe ya ditirelo tša meetse di tla tšweletšwa ka tšwetšopele ya polane ya tšhelete bjalo ka karolo ya polane ya tšwetšopele ya ditirelo tša meetse. Dilo ka moka tše bohlokwa tša ditirelo tša meetse di be di, ka ditumelelo tše mmalwa, tla ba tša WSA ebile WSA e be e tlhokega go boloka boingwadišo bja dilo tše bohlokwa. Le ge go le bjalo, go ba mong wa dilo tše bohlokwa tša ditirelo tša meetse e ka ba matsogong a motho yo elego mong wa lefelo leo modiro wa moago meetse goba kelatšhila o abetšwego lelapa gona.
- WSP: maikarabelo a bohlokwa a baabi ba ditirelo tša meetse e be e le go sepetša ditirelo tša meetse ka tshwanelo, go ba go kgona go dirwa ka tšhelete le go phethagatša tumelelano le balaodi ba ditirelo tša meetse.

SFWS e bontšha gore go na le tokologo ya selegae ya go kgetha seo se swanetšego go dirwa (maemong a bolaodi bja ditirelo tša meetse) a tšweletšo ya tlhako ya motšhelo wa selegae wa ditirelo tša meetse. Tlhako ya motšhelo e swanetše go lebanya go hloga ga setšhaba go go abilwego ke motšhelo, go go lebagana le batlhoki ebile go swanetše go lekanetšwa, go swarelela, go lekana le go bonagala.

6.2.3 Maemo a molawana

DiWSA di swanetše go sekaseka maemo a motšhelo (palomoka) di kgona go aba go motheo wo o swarelelago le go tšwela pele wa kelatšhila. Ditharollo tša maleba di swanetše go ba ka maemo a metšhelo ye, mola di ela tlhoko mohuta wa tulo le tekanyetšo ya mothopo.

Tlhako ya motšhelo wa selegae e swanetše go lebanya kholego ya setšhaba ka motšhelo, lebanya batlhoki ebile e swanetše go bay a maleba, go lekanyetšwa le go bonala.

Mmotlolo le mekgwa ya phetolo ya phatlalatšo le tšhomišo ya motšhelo wa kelatšhila e tla itemogelwa. DWS, ka kopanyo le Tša Matlotlo tša Setšhaba le CoGTA, e tla aba mmotlolo le mekgwa ya motšhelo wa kelatšhila.

6.3 Maemo 23: Go aba Tšhelete ya Tshepedišo le tlhokomelo of Ditirelo tša Dike-latšhila

6.3.1 Mathata

Tshenyagalelo ya fase go tlhokomelo le peeletšo ya fase ya tsošološo ka gare ga lefapha la kelatšhila ke tlhotlo ye kgolo ka mo Afrika Borwa. Se se tlhotše phokotšego ya dilo tše bohlokwa ge nako e sepela le go palelwa ka gare ga kabo ya ditirelo.

Kabo ya ditirelo tša dikelatšhila ka mo nageng e swanetše go mabapi le melawana yeo e bolokegilego ya kgwebo ka gare ga tlhako ye e bolokegilego ya motšhelo. Melawana ye e bolokegilego ya kgwebo le tlhako ya motšhelo e akaretša go šomiša tšhelete yeo e lekanego go tlhokomelo le go bea legatong la dilo tše bohlokwa le tšhelete (go akaretša le metšhelo) yeo e akaretšago ditshenyagalelo.

Bohlatse bo bontšha gore mebasepala ye mentšhi le diWSA ga di na ditshepedišo le dipolane tša tshepedišo le tlhokomelo ya mananeo ao a lego lefelong la mošomo a kelatšhila. Se se akaretša kabo ya kokotletšo ya dipolane tša tshwarelelo ya lebaka le le telele ya meago ya kelatšhila (Mjoli, 2010). Leano la tshekatsheko ya kelatšhila ka SALGA le hweditše gore WSA tše 69 ya tše 169 le re le tla tloša mananeo ao a lego lefelong la mošomo. Le ge go le bjalo, ke tše 25 fela tšeo di nago le molawana wa mediro ye (tše dingwe tše šupa di na le sethalwa sa melawana) melawana le dipeeletšo di tlhokega go tlhokomelo yeo e tšwelago pele ya ditirelo tša motheo wo olego lefelong la mošomo wa kelatšhila ka gare ga tshenyagalelo ka mo nageng.

6.3.2 Molawana wa Bjale le maemo a melaotheo

SFWS ya 2003 e bontšha gore taolo ya ditirelo tša meetse mafelelong e ba le maikarabelo a go netefatša gore kabo ya ditirelo tša meetse e a swarelela mo tšheleteng (go dumelela tshepedišo yeo e tšwelago pele ya ditirelo le tlhokomelo ye e lekanego gammogo le tsošološo ya dilo tše bohlokwa. Mokgatlo wa ditirelo tša meetse o swanetše go tšweletša bohlokwa bja tšhelete bja go tlhokomela tshepedišo yeo e swarelelago le go kgonagala tšheleteng ge nako e sepela , ka go ela tlhoko metšhelo efe goba efe yeo elego gona ya tshepedišo.

6.3.3 Maemo a molawana

Motheo wa Ditirelo tšeo di sa Lefswego o tlhatloša khwetšagalo yeo e swarelelago ya motheo wa ditirelo tša dikelatšhila ka go dira metšhelo ya tshepedišo le tlhokomelo ya ditefo tša ditirelo tša dikelatšhila.

DiWSA di swanetše go bonagala ka ga kabo ya tšhelete ya tshepedišo le tlhokomelo ya mananeo a kelatšhila le go bega ka ga tšweletšo go motheo wa ngwaga.

Balaodi ba ditirelo tša meetse ba swanetše go aba tlhokomelo yeo e lekanego go tlhokomela infrastraktšhara ya ditirelo tša dikelatšhila le mananeo ao a nyalelanego gabotse. Go polana ditshenyagalelo tša tšhelete go swanetše go kopanywa le dinyakwa tšeo di nyalelanego tša tshepedišo le tlhokomelo.

DiWSA di swanetše go dira didirišwa tša tšhelete dilo tše bohlokwa tšeo di tlhokegago go tloša didirišwa tša kelatšhila ka polokego le botlhweki lefelong la mošomo.

DITIRELO TŠEO DI SWARELELAGO TŠA KELELATŠHILA

7 DITIRELO TŠA KELATŠHILA YEO E SWARELELAGO

7.1 Maemo 24: Ditheknolotši tšeo di swanelago tša Kelatšhila

7.1.1 Mathata

Mehuta le mekgwa ya madulo e na le ditutuetšo tše bohlokwa tša mohuta wa dithekonolotši tša kelatšhila tšeo di swanelago, rekegago le go swarelela go lefelong leo le filwego la tulo.

Disenthara tša theknolotši tšeo di nyalelanego le tšeo go ngangišanwego ka tšona go iša go tšeo di swanelago kudu go mehuta ya tulo, maitemogelo a kgale ka ditheknolotši tšeo di sa swanelago, go tlhoka mekgwa ya semmušo ya tumelelo le netefatšo ya theknolotši ya maleba, go ba boima go tšweletša go swanela go go ithekgilego ka lefelo le le itšego le setlwaedi sa bosetšhaba se se kaone sa bjale sa dithekonolotši tšeo di swanelago tša kelatšhila. Ga bjale, kegetho ya dithekonolotši tša kelatšhila tša lefelo leo le ithekgilego kudu go ditlhatlo tša maemo a ditirelo ka mo nageng, ka mananeo tshepedišo ya kelatšhila elego setlwaedi go tulo yeo elego ya semmušo le mananeo ao a lego lefelong la mošomo ao a omilego a go abjwa meetse magaeng ka mo nageng. Le ge go le bjalo, maitemogelo a bontšhitše gore dikgetho tše tša theknolotši gantšhi ke tšona di sego maleba go lefelo leo di abjwago gabjale.

Molawana o swanetše go boledišana ka taba ya theknolotši ya maleba le phetogo yeo elego polelo yeo e beilwego ya kelatšhila go tšwa go meetse ditoropong le mananeo ao a omilego meetse magaeng go iša go lefelo leo theknolotši ye ntšhi e abjwago. Kgetho ya theknolotši e swanetše go ba mabapi le khwetšagalo ya mothopo go lefelo la tulo.

7.1.2 Molawana wa Bjale le maemo a molaotheo

SFWS e na le pono ya gore batho ka moka bao ba dulago ka mo Afrika Borwa ba hwetše meetse le ditirelo tša dikelatšhila tšeo di lekanego, bolokegilego, swanelago, le go rekega, go šomiša meetse gabotse le setlwaedi sa kelatšhila yeo e bolokegilego. Le ge go le bjalo ga e oketši go seo se bonwago se swanela goba ka fao WSA e swanetšego go tšweletša meetse ao a swanelago le ditirelo tša dikelatšhila.

Go oketša se, SFWS e aba tlhahlo go dikgetho tša theknolotši yeo e ka dirwago ke mmušo wa selegae, go bontšha gore tlhalošo ya kelatšhila ga e tlhalošē theknolotši yeo e tla šomišwago go aba tirelo ya mohuta wo. Sephetho se, se se dirilwego ke talolo ditirelo tša meetse, ke katlego ye kgolo go aba Motheo wo o sa Lefswego wa Ditirelo tša Dikelatšhila ka tsela yeo e swarelelago. Kgetho ya thekonolotši e ithekgile kudu go maemo a tulo.

7.1.3 Maemo a molawana

Lenaneo la thekonolotši ya maleba ya kelatšhila le tla tšweletšwa ebile le tla elwa tlhoko go tirišo ya tumelelo ya tšhomišo ya meetse.

Setšhaba, mmušo wa selegae le kgoro ya setšhaba (bjalo ka Kgoro ya Mafelo a Bodulo a Batho) e tla rerišwa ebile e tla kgatha tema ka gare ga tshepedišo ya go tšwetša pele lenaneo le.

Dithekonolotši tša maleba tša Lefelo la Bodulo la Batho tšeo di fokotšago tšhomišo ya mothopo wa hlago le ditutuetšo tše di šele di tlhotleleditšwe.

Khwetšagalo yeo e lekaneditšwego ya mothopo wa meetse e swanetše go tsebiša kgetho ya maleba ya thekonolotši. Tšweletšo ye nngwe, thekonolotši ya maleba e tla ba go ditekanyetšo tša setšhaba, tikologo le ikonomi.

Madulo le maemo a lefelo le ona a tla elwa tlhoko.

Thekonolotši ya maleba ya kelatšhila e swanetše go tlhokomelwa go batho bao ba sa itekanelago, bana, batho ba bagolo le basadi. Thekonolotši ya melaba ya kelatšhila e swanetše go akaretša mananeo a taolo ya ditšhila.

Mananeo a kelatšhila ao a rometšwego go mmušo wa selegae a tlhotleleditšwe. Tshepedišo ya semmušo ya kgonthišešo le tumelelo ya dithekonolotši tša maleba tša kelatšhila di tla tšweletšwa.

Tona e tla, ka kopanyo le tša Matlotlo tša Setšhaba, aba dikgothaletšo tlhotleletša tšhomišo ya infrastraktšhara ye e lekanego ya kelatšhila go mafelo a Lefelo la Bodulo la Batho.

Tona e tla ba le melawana yeo e tšwetšwego pele ya tšwetšopele ye mpsha yeo e tla šomišago meetse a ditšhila go lenaneo leo le tlhotšego ke kelatšhila ya meetse, go fokotša ditutuetšo go mothopo ya meetse.

7.2 Maemo 25: Taolo ya meetse a ditšhila go kabo ya ditirelo tša kelatšhila

7.2.1 Mathata

Taolo ya meetse a ditšhila ke karolo ye bohlokwa ya dikeleo tša ditšhila ka malapeng. Meetse a ditšhila ke meetse ao a sego a tlhwekišwa a ka gae a go tšwa go dipafo, shawara, khitšhi, le peiseni ya go hlapela matsogo le hlatswa l (i.e. dilo ka moka tšeo di sa šomišwego mpshamare). Go se boloke gabotse, tšhomišo le go ntšhwa ga meetse a ditšhila go ka tlhola phapaphapano ya ya malwetši, go akaretša le go ba gona ga menang (go tšwa go kelelo ya of meetse a ditšhila); tšhilafatšo ya dilo tšeo di abago meetse a go nwa le go nka go tšwa go meetse ao a sa šutigo.

Tšhomišo gape ya meetse a ditšhila e dumelela motho tsela ya go tloša kgatelelo go dikabo tša meetse a maswa. Taolo yeo e bolokegilego ya meetse a ditšhila, yeo e tlhotleletšago tšhomišo gape le mphsafatšo ya mothopo e swanetše go tlhotleletšwa ka gare ga naga yeo e tlhokago meetse, mola ka nako ye tee e nepile go netefaletša tšhomišogape le mphsafatšo.

7.2.2 Molawana wa Bjale le maemo a molaotheo

Melawanaya bjale ga e boledišane ka maemo a molawana go meetse a ditšhila. Se ga se reference ye e itšego ka gare ga Molawana wa Meetse wa Setšhaba (NWA) No. 36 wa1998 (Rephapliki ya Afrika Borwa. 1998) le ge dikarolo tšeo di amanago le taolo ya mothopo wa meetse di dirišwa.

7.2.3 Maemo a molawana

Taolo ya meetse a ditšhila a akareditšwe ka gare ga kabo ya ditirelo tša dikelatšhila. Tona e tla bea mananeo ka gare ga taolo ya tšhomišo ya meetse go netefatša taolo ye botse ya meetse a ditšhila.

Thuto ya Tlhwekišo e swanetše go akaretša taolo ya meetse a ditšhila. Mphsafatšo ya Meetse a ditšhila ka mananeo a thomelo ya taolo go mmušo wa selegae le taolo ka fase ka bolaodi bjo tee e tlhotleleditšwe.

Tona e tla aba maemo le ditlwaedi tša taolo ya meetse a ditšhila. Tšhomišo le taolo ya meetse a ditšhila ka tsela yeo e bolokegilego le go swarelela e a tlhokega. Taolo ya meetse a ditšhila go ditekanyetšo tša phrophathi ke maikarabelo a mong wa phrophathi, mola taolo ya meetse a ditšhila ka ntle ga ditekanyetšo tša phrophathi e le maikarabelo a WSA.

DWS e tla aba ditlhatlo tša taolo ya meetse a ditšhila.

7.3 Maemo 26: Phokotšo, tšhomišo gape, mpshafatšo le go boetša sekeng ka gare ga lefapha la dikelatšhila

7.3.1 Mathata

Melawana ya Afrika Borwa ya kelatšhila e a fetogafetoga ebile ka gona e nepile go boledišana ka mošomo wo o se wa phethwago wa kelatšhila ka mo nageng. Mokgwa wa phokotšo, tšhomišogape, mpshafatšo le poetšo sekeng ka gare ga lefapha la kelatšhila ga se tša lebedišwa.

Mokgwa wa 'phokotšo' ka gare ga lefapha la ditšhila o tlhoka gore palo yeo ya ditšhila yeo e tšweletšwago e fokotšwe. Mantle a batho, le moroto, di ka se fokotšwe efela didirišwa tšeo di šomišitšwego go kgoboketšo, poloko le tlhwekišo ya se e ka fokotšwa. Ditirelo tša dikelatšhila di swanetše go netefatša gore tšhomišo didirišwa tša hlago, kudukudu meetse, a bolokwa ka tekano yeo e se nago maemo. Ka mo go swanago, mpshafatšo ya methopo ye e swanetše go oketšwa (mohlala tšhomišo gape ya meetse a ditšhila, go boetša morago dinutrientse le ditšweletšwa tša diphedi tšeo di bodilego go temo) le tšhireletšo ya methopo yeo e sa mpshafatšwego, mohlala. Ka tšweletšo ya dienetši tšeo di mpshafatšwago (bjalo ka payogase).

Poetšosekeng le tšhomišo ya mantle a batho ke setlwaedi seo di golago go lefapha la kelatšhila. Mananeo a kelatšhila a ka mpshafatša methopo ya mantle ka polokego (dinutrientse tša dibjalo le ditšweletšwa tša diphedi tšeo di bodilego) go buna tšweletšo ka tsela yeo tšhomišo ya methopo yeo e sa mpshafatšwego e fokoditšwe. Ge e tlangwa le go sepetšwa gabotse, mananeo a kelatšhila a ka aba lenaneo leo le tlhwekilego, la ikonomi le tshepedišo yeo e itaolago go fetola mantle a batho go ba dinutrientse tšeo di tla boetšwago mmung le meetseng le nageng. Ditlhotlo tša temo lefaseng ka bophara di bontšhitše diholego tšeo di lekaneditšwego tša go šomiša mantle ao a tlhwekišitšwego go temo bjalo ka monontšha wa mabu. Se se direga kudukudu go tšhomišo ya moroto. Ntliha ye nngwe ke tlhaelelo ya fosforase lefaseng ka bophara, mothopo wo o lekaneditšwego wo o tlhokegago go tšweletšo ya monontšha. Poloko ya letlapa la menerale wo o tsebjago wa fosfeiti, kudukudu, di thoma go tlhaelela ebile di a bitša gore di ntšhwe. Tšhomišo ya mantle a batho, kudukudu moroto, o aba mothopo wo mobotse wa fosforase.

Batho bao ba dumago go šomiva ditšhila tšeo di tlhwekišitšwego tša mehola ya temo, go ya Karolo 21 ya Molawana wa Meetse wa Setšhaba (Molawana 36 wa 1998), o tlhokega go kgopela laesense ya tšhomišo ya maemo a meetse ka fase ga Molawana. Kgoro ya Merero ya Meetse le Kagodikgwa (DWAF) e sepetša dikgopeleo tša tšhomišo gape efe goba efe ya ditšhila tšeo di tlhwekišitšwego. Ge tšhomišo gape yeo e nepilwego e akaretša ditaba tša maphelo a setšhaba bjalo ka tšweletšo ya dijo, meago ya dipapadi yeo e tlhatlošago tirišano yeo e kgonegago ka mafelo ao a nošeditšwego ka meetse a ditšhila ao a tlhwekišitšwego, Dikgoro tša Maphelo tša seprofense (Departments of Health (DOH) di akareditšwe (Steyn le Jagals, 2000).

7.3.2 Molawana wa Bjale le maemo a melaotheo

Sethalwa sa Molawana wa Kelatšhila wa Setšhaba (2012) ga se thekgi gore fao go kgonegago le go swarelela ikonoming, seela, seela seo se tiilego le dikarolo tša kgase tša meetse a ditšhila le ditšweletšwa tša mafelelo tša mantle di swanetše go mpshafatšwa gore di tle di šomišwe gape le go hola tikologo (mohlala monontšha wo o bodilego, payofuwele, nošetšo bjalo bjalo). Poetšo ya meetse a ditšhila ao a tlhwekišitšwego go mokero wa meetse e etšwe tlhoko bjalo ka selo se bohlokwa le go tloga go mokgwa wo go tlhoka tlhotleletšo ye bohlokwa.

Molawana wona woo o tšea go maemo a diWSA o swanetše go dira taolo ya leraga go ya ka Dinyakwa tšeo di Lekanego tša Tatelo ya Taolo ya Meetse (bešene ya bobedi: 2008) bjalo ka tšwetšopele ka Kgoro ya Merero ya Meetse. Dientšensi tša Kgoboketšo ya Meetse di tla akaretšwa ka gare ga ntlha ye.

Molawana yeo e nyalelanego le Maemo a Kgapeletšo a Setšhaba le Magato a go Boloka Meetse (DWAf, 2001), yeo e nyalelanego le tvhomišo ya ditšhila:

- 1) Mokgatlo wa ditirelo tša meetse o swanetše go netefatša gore tšhomišo ya ditšhila ya mošomo ofe goba ofe ga e dire kotsi maphelong pele e dumelelwa.
- 2) Pompi efe goba efe goba mokgwa wa go ntšha ka fao ditšhila goba meetse ao a sa nwewego a ka hwetšwa, o swanetše go swaywa ka tsebišo yeo e sa phomogegeo ya go bontšha gore meetse a ditvhila goba ao a sa nwegego ga a swanela go šomišwa go nwa.
- 3) tsebišo yeo e tlhamilwego ka gare ga molawana (2) e swanetše ba ka maleme a semmuvo ao a fetago le tee le go akaretša leswayo la PV5 meetse ao a sa nwegego bjalo ka ge go tlhalošitšwe ka gare ga SABS 1186: Maswayo ao a Emelago Polokego: Karolo ya pele: Maemo, Maswao le Kakaretšo ya Dinyakwa.

7.3.3 Maemo a molawana

Kabo ya kelatšhila e swanetše go gatelela tlhokego ya poloko ya methopo ya meetse le tšhomišo ye maleba ya dithekonolotši tšeo di swarelelago tša tikologo.

Ditirelo tša dikelatšhila di swanetše go abjwa ka melawana ya go fokotša tšhomišo le ditutuetšo go methopo ya hlago.

Fao go swarelelago le go kgonagalo go ikonomi, seela, selo seo se tiilego le dikarolo tša kgase tša meetse a ditšhila le ditšweletšwa tva mafelelo tša mantle di swanetše go šomišwa, go šomišwa gape le go mpshafatšwa go hola tikologo kudukudu go phatlalatša enetši.

Go boetša meetse a ditšhila ao a tlhwekišitšwego go mothopo esego mothopo wa meetse wo o tlhokago tutuetšo ye bohlokwa. Se se tla tlhoka taolo ya tšhomišo ya meetse.

Tona e tla tšweletša melawana ya tšhomišo, mphsafatšo ya tšhomišo gape le poetšosekeng ya seela, selo seo se tiilego le dikarolo tša kgase tša meetse a ditšhila a batho le mantle. Se se ka tlhoka tumelelo mabapi le Molawana wa taolo ya Meetse wa Tikologo ya Setšhaba (No. 59 wa 2008).

Tona e ka kgomaretša phokotšo, tšhomišo gape, mphsafatšo le/ goba maemo a poetšosekeng go kgopelo ya laesense. DiWSA di swanetše go tšea taolo ya leraga go ya ka Dinyakwa tšeo di Lekanego tša Tatelano ya Taolo ya Meetse (bešene ya bobedi: 2008) bjalo ka ge go tšweleditše ke Kgoro ya Meetse le Kelatšhila.

Dinyakwa tša molawana taolo ya leraga di swanetše go latelwa. Mafelo a Bodulo a Batho a swanetše go ikemešetša diperesenete tše 100 tša go latlwa go go bolokegilego ga ditšhila go motheo wo o swarelelago.

Tšhomišo gape le mpshafatšo ya dikgopelo tšeo di sa dumelelwago go šomišwa tša mafelo a bodulo a batho e swanetše go tšweletšwa fao go kgonegago. Fao go lego maleba, selo se bohlokwa se swanetše go fiwa dithekonolotši tša kelatšhila tšeo di fokotšago tšhomišo ya methopo ya hlago.

7.4.3 Maemo a molawana

Molawana wa motšhilafatši o a lefa, kudukudu wo o nyalelanego le ditšhila go tšwa go mediro ya tlhwekišo ya meetse a ditšhila a mmasepala. Ka mo go swanago, molawana o dirišwa go meetse a ditšhila go tšwa go intasteri, temo, mebaene le mafapha a mangwe ka mo nageng.

Taolo ya infrastraktšhara ya ditšhila le theknolotši e swanetše go fihlelela lenaneo la theknolotši ya maleba bjalo ka ge go tšweleditšwe ka maemo le ditlwaedi. Ditheknolotši di swanetše go dumelelwa pele ga ge di lokollwa ka gare ga mmaraka wa kelatšhila.

DiWSA di ka bea maemo a temo ya intasteri, ditšhila tša mebaene tšeo ba di amogelago.

Maemo a ditšhila a swanetše go matlafatšwa. Bokgoni le dithuto tša go tšweletša le go matlafatša maemo a swanetše go tšweletšwa le go thekgwa.

Kamano ya selegae ka go taolo yeo e bolokegilego le tlhwekišo go sedirišwa sa go tloša kelatšhila seo selego lefelong la mošomo le go sepetša leraga go tlhotleditšwe.

7.5 Maemo 28: Tshepedišo le tlhokomelo

7.5.1 Mathata

Tshekatsheko ya bjale ya lenaneo la tšhelete ya mmušo wa selegae ka tša Matlotlo tša Setšhaba (tša Matlotlo tša Setšhaba et al, 2014) e bontšhitše gore ditaba tše mmalwa di tšweleditšwe bjalo ka taolo yeo e tšealago fase infrastraktšhara ya mmasepala ya dilo tše bohlokwa tšeo di lekanego, bjalo ka go tlhoka taolo ya dipolane tša dilo tše bohlokwa le go se dire gore mpshafatšo le tlhokomelo ya tshenyagalelo di be bohlokwa. Mo tabeng ya mpshafatšo go lemogilwe gore se se nyalelana le lenaneo la tšhelete: go tloga mola tšweletšo ya lenaneo la bjale la mmušo wa selegae, tšhelete ya krante e nepile kudu go koketšo ya motheo wa ditirelo go badudi ka moka bjalo ka Pili ya Ditokelo ya Molaotheo. Kgatelelo go go tlošwa ga mošomo wo o se wa phethwago, ka mabaka a mabotse, go tlhotletša peeletšo ya mmasepala ka gare ga infrastraktšhara ye mpsha yeo e kopanyago mafelo ao a bego e sa mpshafatšwe a meetse, kelatšhila, mohlagase goba dineteweke tša tsela. Le ge go le bjalo, maemo a dikrante tše dintšhi a ganetša peeletšo ya mmasepala go infrastraktšhara ya meago ye meswa go feta go dira dipeeletšo tša tšhelete tšeo di sepelelo gabotse go tsošološo, tlhatlošo goba go bea legatong la infrastraktšhara yeo elego gona. Koketšo ye ya dilo tše bohlokwa ya mmasepala e ka tšeela fase ditlwaedi tša taolo ya dilo tše bohlokwa kudukudu ge go se na peeletšo yeo e lebantšwego ya infrastraktšhara ya ikonomi yeo e thekgago theko ya mathomo. Peeletšo ya infrastraktšhara ya setšhaba e ka swantšhwa ka koketšo yeo e sepedišanago le metšhelo ya yona, ka metšhelo le ditefo⁷, go neela tšhelete go ditshepedišo le ditlhokomelo tša dilo tše bohlokwa tša infrastraktšhara ye mpsha.

Go feta moo, entšiniering yeo e fetišago ya diphrotšeke tšeo di neetšwego tšhelete le yona e nyatša tshwarelelo ya infrastraktšhara ya mmasepala.

Bokgoni bja go swara bo tlhalošitšwe bjalo ka tekano ya godimo ya tšhomišo ya mothopo le go ntšha ditšhilao go go ka swarelelago ka ntle le šitišega maamong ao a šomago gabotse le tšweletšo ya tikologo (Nadkarni, 2004)

Ke tekano ya malapa a dimilione tše 3.2 million tša (26%) ya MaAfrika Borwa ao a setšego a swere didirišwa gampe (The Presidency le DHS, 2012). Didirišwa tša kelatšhila tše di agilwego gampe goba go sepetšwa ka mokgwa woe sego wa tshwanelo (O&M) di tlhola phuhlamo ya tikologo, yeo e tutuetšago go maitemogelo go le phatlalatšo ya diphathotšene tša mantle. Se ke seo se bego se direga ge tikologo e fetile bokgoni bja yona bja go swara 2 go kopantšha ditšhila le go di sepediša (Nadkarni, 2004). Ditutuetšo tša tikologo tša kabo ya ditirelo tša meetse yeo esego ya tlhokomelwa gabotse e lemogwa ka tutuetšo maphelong a batho.

7.5.2 Maemo a bjale a molawana

Gabjale molawana o tlhoka maatla go tshepedišo le tlhokomelo, kudukudu go dintlha tša O&M ka ntle le dikelatlhoko tša tšhelete.

7.5.3 Maemo a molawana

WSA e swanetše go tšweletša leano la go laola dilo tše bohlokwa, tlhokomelo le leano la tsošološo le go ngwadišwa ga dilo tše bohlokwa tša ditirelo tša dikelatšhila le go bea madulong lenaneo la go laola dilo tše tše bohlokwa. Leano le le swanetše go ba mabapi le molawana wa tlhokomelo ya go thibela go netefatša gore, tshenyo ya dilo tše bohlokwa e thibelwa pele e ka dirwa.

WSA e swanetše go netefatša methopo yeo e lekanego go netefatša tshepedišo yeo e šomago gabotse, tlhokomelo nako le nako, mpshafatšo le tlhatlošo ya mananeo a kelatšhila mafelong a yona a taolo.

WSA e swanetše go netefatša gore tlhokomelo le leano la tsošološo ke karolo ya Polane ya Ditirelo tša meetse Tšwetšopele le gore polane ye e a diragatšwa. Dilo tše bohlokwa di swanetše go tsošološwa le/ goba go šomišetšwa legatong pele di se sa ba bohlokwa mo ikonoming le ditšhelete tše bohlokwa tša sekhwama di swanetše go abelwa mohola wo.

Ditirelo tša dikelatšhila ka moka di swanetše go tlangwa go ela tlhoko dinyakwa tša tshepedišo le tlhokomelo le go fokotša tutuetšo ya tikologo ya meetse a ditšhila ao a sa laolwego, mantle a batho le go tšhollwa ga meetse a ditšhila.

Ditirišano tša setšhaba le tše di ikemetšego (Public-private partnerships (PPPs) di tlhotlelleditšwe tshepedišo le tlhokomelo yaditirelo tša dikelatšhila. Maemo le ditlwaedi ka gare ga kontraka ya PPP di tla abjwa ke DWS.

Dikarolo ka moka tša modumo, tshepedišo le tlhokomelo ya infrastraktšhara yeo e swarelelago, go lekana le go šoma gabotse di swanetše go lebedišiwa.

Tšhomišo ya methopo ya selegae go swara ditshepedišo le tlhokomelo maamong a malapa e tlhotlleditšwe.

Maikarabelo a go dira mpshafatšo le tlhokomelo ya ditirelo tša dikelatšhila go mekgatlo ya setšhaba le yeo e ikemetšego ke a mekgatlo.

7.6 Maemo 29: Mošomo wo o Tlhokago Bašomi ba Bantšhi wa Kabo ya Ditirelo tša dikelatšhila

7.6.1 Mathata

Kabo ya ditirelo tša dikelatšhila e nepile go kabo ya didirišwa tša kelatšhila go fihlelella ditebanyo tša mohuta woo bjalo ka ditebanyo tša kelatšhila tša setšhaba le diMDG. Se se tlhotše gore diWSA di palelwe ke go goba go lakatša (mo maamong a mangwe) go aga bokgoni go setšhaba seo se hlegago go ba le kabo ya ditirelo tša dikelatšhila tša mošomo wo o tlhokago bašomi ba bantšhi wa selegae Bjalo ka ge, setšhaba sa selegae se se sa hlegaga go ditsenogare tše.

7.6.2 Maemo a Bjale a Molawana

Mmušo wa setšhaba o na le kabo ya infrastraktšhara yeo elego bohlokwa ya mošomo, bjalo ka ge go bontšhitšwe ke Lenaneo la Mešomo ya Setšhaba leo le Okeditšwego. Molawana wo bohlokwa wa A key principle of the 1994 Kabo ya Meetse le Kelatšhila wa 1994 ke mokgwa wo olego wa mošomo go mananeo a kaonafatšo ya kelatšhila, kudukudu go tlhola mešomo, go tšhomišo ya didirišwa tša selegae le ditšweletšwa, go šomiša dikotraka tša selegae le go šomiša mekgwa ya mošomo wo o tlhokago bašomi ba bantšhi.

7.6.3 Maemo a molawana

Kabo ya ditirelo tša dikelatšhila tša Mošomo wo o tlhokago bašomi ba bantšhi go mafelo a bodulo a batho e tlhotleleditšwe.

Tshepedišano le tša Mešomo ya Setšhaba tše di Okeditšwego le mananeo a Mešomo ya Meetse e swanetše go tšwetšwapele go thekga kabo ya ditirelo tša dikelatšhila ya mošomo wo o tlhokago bašomi ba bantšhi.

Tšhomišo ya mošomo wa selegae, didirišwa le ditharollo ka gare ga Kabo ya kelatšhila di tlhotleleditšwe.

MELAWANA YA DITIRELO TŠA KELELATŠHILA

8 MELAWANA YA DITIRELO TŠA DIKELATŠHILA

8.1 Maemo 30: Maemo le Ditlwaedi tša ditirelo tša dikelatšhila

8.1.1 Mathata

Maemo le ditlwaedi tša ditirelo tša dikelatšhila a tlhokega ka gare ga lefapha. Se se tla tšea lebaka le le telele go kgonthišiša palo ya dintlha tše bohlokwa tša kabo ya ditirelo tše.

8.1.2 Molawana wa Bjale le maemo a melaotheo

Karolo 146 ya Molaotheo wa Rephapliki ya Afrika Borwa (Molawana 108 wa 1996) o aba sekoupu sa mmušo wa setšhaba go tšweletša maemo le ditlwaedi, le ditlhako le melawana yeo e abago tekanyo nageng ka bophara go mafelo ao a šomago gabotse ao a lego ka fase ga Lenaneo la bone la Molaotheo wa Rephapliki ya Afrika Borwa (Molawana 108 wa 1996). Balaodi ba ditirelo tša meetse ba swanetše go romela bohlatse bjalo ka karolo ya Dipolane tšeo di Kopantšwego tša Tšwetšopele tšeo di laetšwego tša maemo le ditlwaedi tša setšhaba tšeo di lekanego di fitlhelletšwe ebile di tla tšwelapele go fitlhelwa.

Tona ya Merero ya Meetse erile ka fase ga Karolo ya lesome Kgaolo ya bobedi ya Molawana wa Ditirelo tša Meetse (Molawana 108 wa 1997) o laetše maemo le ditlwaedi a metšhelo ya ditirelo tša dikelatšhila. Tona e laetše gore motšhelo wo o beilwego ke mokgatlo wa ditirelo tša meetse wa Kabo ya ditirelo tša dikelatšhila go malapa o swanetše go:

- Thekga kgonagalo le tshwarelelo ya ditirelo tša dikelatšhila go bao ba tlhokago;
- Go lemoga khoelego yeo e lekanego go setšhaba le ditirelo tša dikelatšhila yeo e swarelelago; le
- Go gateletšwa ga ditlwaedi tšeo di ka phutlhamišago tikologo ya hlago.

Balaodi ba Ditirelo tša Meetse ba na le maikarabelo a go bea metšhelo ya bona mo maamong le ditlwaedi tše.

8.1.3 Maemo a molawana

Tona e tla re, ka kopanyo le Kgoro ya Mafelo a bodulo a batho, ya aba maemo le ditlwaedi tša mothopo wo o lekanego wa efficient dikelatšhila infrastraktšhara ya dikelatšhila ya ditšwetšopele go mafelo a Lefelo la Bodulo la Batho.

Tona e tla aba maemo le ditlwaedi:

- Go motheo wa ditirelo tša dikelatšhila go malapa a lefelo leo le ikemetšego.
- Go motheo wa ditirelo tša dikelatšhila go malapa go tulo yeo esego ya semmušo.
- Go ditirelo tša dikelatšhila go mekgatlo ya setšhaba.
- Go tšhireletša dikgatlhegelo tša setšhaba le ikonomi tša bašomiši ka moka, kudukudu batlhoki le malapa ao a tlhokago le go tšhireletša tikologo.
- Go metšhelo ya dikelatšhila.
- Go ditheknolotši tše dingwe le tše di swanelago.
- Go tšhepedišo le tlhokomelo ya mananeo a dikelatšhila go mehuta ya madulo.

Mmušo, , setšhaba se se kwanago, mekgatlo ya setšhaba le yeo e ikemetšego le setšhaba se tla tšweletša maemo a le ditlwaedi ka mokgwa wa tirišano, go šomiša mokgwa wa bothata bjo bo thomago fase go ya godimo wo o elago tlhoko dinyakwa, ditetelo le bokagare bja bašomiši.

Maemo le ditlwaedi ka moka tša ditirelo tša dikelatšhila a swanetve go latelwa.

8.2 Maemo 31: Melawana ya Ditirelo tša Dikelatšhila yeo Tlhotleletšago

8.2.1 Mathata

Nyakišišo e laeditše ka 2011, gore kelatšhila, e bile le go tlhoka molawana maamong ka moka a mmušo (Tissington, 2011).

Maamong a setšhaba, palo ya mananeo a molawana ao a tlhotleletšago a šomišwa ka gare ga lefapha la ditirelo tša dikelatšhila. Mananeo a ke sedirišwa seo se šomago gabotse sa go tlhotleletša diWSA go netefatša mošomo wa ditirelo tša dikelatšhila le maikarabelo a molaotheo.

8.2.2 Molawana wa Bjale le maemo a melaotheo

Mola mmušo wa selegae o laetšwe go aba meetse le ditirelo tša dikelatšhila, mmušo wa setšhaba wa meetse le kelatšhila o na le maikarabelo a go dira mošomo wa molaodi wa setšhaba, ka kopanyo le bakgathatema ba maleba, go akaretša le badudi. Karolo 155(7) ya Molaotheo e fa mmušo wa setšhaba taelo ya go tliša molaong ditirelo tša meetse.

Palomoka ya pono ya molawana ke go tšhireletša mošomiši le kgatlhegelo ya setšhaba ka:

- Go netefatša tatelo le maemo le ditlwaedi tšeo di lekanego tša setšhaba;
- Go netefatša mošomo wo mobotse le tšhomišo ye e lekanego ya methopo; le
- Go netefatša mokgwa wo mobotse wa kontraka.

Mmušo wa setšhaba o na le maikarabelo a go matlafatša molaotheo (mošomo wa molao). Ka go dira mešomo ye, mmušo wa setšhaba o swanetše go diriša melawana ya mmušo wa tirišano.

Kgoro ya Meetse le Kelatšhila e na le taelo ya go laola, go bega le go phatlalatša modiro wa Balodi ba Ditirelo tša meetse mabapi le kabo ya ditirelo tša Kabo ya Meetse le Kelatšhila.

Taolo ya Ditirelo tša Meetse ke taolo ya selegae ya ditirelo tša dikelatšhila. E tšweletša melawana le maemo a selegae (ao a swanetšego go latela tekano ya maemo le ditlwaedi tša setšhaba), go phatlalatša melawana ya tšona, go polana Kabo ya ditirelo tša Kelatšhila / Ditirelo tša Polane ya Tšwetšopele ya Meetse, go tšweletša ka fao dipeeletšo go ditirelo tša dikelatšhila di dirwago le go bea metšhelo. Fao Taolo ya Ditirelo tša Meetse elego Moabii wa Ditirelo tša Meetse, go na le molawana wo o itaolago. Maikarabelo a Taolo ya Ditirelo tša Meetse go batho bao ba kgethago ba selegae ka mokgwa wo o šomago gabotse wa go tliša molaong Kabo ya ditirelo tša dikelatšhila mo tabeng ye.

Leano la Setšhaba la Molawana wa Ditirelo tša Meetse (NWSRS) (Janeware 2010) o lebantše go bontšha taolo ya setšhaba ya lefapha la ditirelo tša meetse, ka Karolo E ya tokomane yeo e tlhalošago mokgwa wa molawana wa kelatšhila. Tše di latelago ke lenaneo la kakretšo ya dikabo tše dingwe tše bohlokwa tšeo di lego gona ka gare ga Karolo E ya NWSRS (yeo e tšwago go Tissington, 2011).

- Go polana: NWSRS e tlhaloša seo se swanetšego go ba ka gare ga WSDP, kudukudu go amana le kelatšhila. DWS e laola tatelo go WSDP.
- Go lefela: DWA e laola dikgopelo tša diphrotšeke ka moka tša kelatšhila ebile e swanetše go laola tatelo ya maemo a MIG go dira diphrotšeke. Fao diWSA goba diWSP di bontšhwago di le go se dirišwe ga tšhelete, DWA ga e na taelo thwi ya go tsena gare efela e ka dira dikgopeleo le ditaello. Maatla a swanetše go fiwa DWA go tsena gare ka gare ga maemo a mohuta wo.
- Tlhamo le kago: infrastraktšhara ya Kelatšhila e swanetše go latelana le melao ya setšhaba, melawana le melaotheo, gammogo le melawana yeo e laolago ditirelo tša meetse tša selegae.
- Tshepedišo le tlhokomelo: WSA e swanetše go retšistara yeo elego nakong le polane ya taolo ya dilo tše bohlokwa ya infrastraktšhara ya kelatšhila. WSP e swanetše go tlhokomela dilo ka moka tše bohlokwa gabotse mohlala. Ka go tlhwekiša dikelatšhila nako le nako le tlhokomelo ya mafelo a go pompa le go fetola go mafelo ao a robegilego le go tšholloga nako le nako. DWA e swanetše go laola seo se diregago, le go tsena gare go kgopela mokgwa wa go boetša sekeng mo o tlhokegago.
- Tlhokomelo le kelatšhila yeo elego lefelong la mošomo: WSA e swanetše go bea mekgwa ya go laola madulong go mananeo a kelatšhila ao a lego lefelong la mošomo le maemo a tikologo. DWA e tla laola diWSA go netefatša gore go latelwa lenaneo le la taolo.
- Taolo ya meetse a ditšhila fao go nago le kelatšhila yeo elego lefelong la mošomo: diWSA di na le maikarabelo a go netefatša gore ditlhatlo tša meetse a ditšhila tša setšhaba di a latelwa ebile DWA e laola tatelo ye.

Bophelo le thuto ya tikologo: go ya ka Maphelo le Leano la Thuto ya Tlhwekišo la Ditirelo tša Meetse, WSA e na le maikarabelo a go netefatša gore thuto ya bophelo e tšweleditšwe go setšhaba kelatšhila phrotšeke ya setšhaba ya kelatšhila, gotee le motheo wo o tšwelago pele. DWA e laola tatelo ya WSA mo tabeng ye.

Bophelo bja tikologo le thuto: Go ya ka bophelo le leano la thuto ya hlwekišo go ditirelo tša meetse, WSA e na le boikarabelo bja go kgonthiśiša gore thuto ya bophelo e hlohlomiśitšwe go ditšhaba ge protšeke ya kelelatšhila e dirilwe, gammogo le tšwelopele ya theo. DWA e lekola go kgoramela ga WSA go taba ye.

8.2.3 Maemo a molawana

Molawana wa setšhaba wa ditirelo tša dikelatšhila o tla oketšwa go:

- Molawana wa maemo le ditlwaedi: go laola tatelo ka (le mošomo wo o nyalelanego mabapi le) melawana ya setšhaba le maemo le ditlwaedi tša setšhaba tšeo di lekanego. Tše ke maemo a theknikale fela.
- Molawana wa ikonomi: akaretša tumelelo ya dipolane tša peeletšo le metšhelo.
- Molawana wa kontraka: go netefatša gore dikontraka ka moka di tšweleditšwe magareng ga Balaodi ba Ditirelo tša meetse le Baabi ba Ditirelo tša Meetse ba latela melawana ya setšhaba. Go palelwa ga taolo le matlafatšo ya dikontraka, go akaretša le thekgo yeo e nyalelanego le tharollo ya mathata le ditsenogare go ya ka kontraka.
- Melawana yeo tlhotleletšago: go tlhotleletša le go thekga mmušo wa selegae go dira mošomo wa wona wo o laetšwego wa go hwetša ditirelo tša dikelatšhila tša lefase ka bophara ka tsela yeo e tlhwekilego, yeo e lekanego, yeo e šomago gabotse le go swarelela.

Dikgokagano magareng ga melawana ya ditirelo tša dikelatšhila le melawana ya methopo ya meetse ke go aba laesense le molawana wa go ntšha meetse ditšhila.

Sediriśwa sa matlafatšo go netefatša tatelo le phetolo ya molawana go Melawana yeo e Nyalelanego le Maemo a Setšhaba a Kgapeletšo le Magato a go Boloka Meetse (Tsebišo Kakaretšo 22355 ya 8 June 2001) yeo e phatlaladitšwego go ya ka Karolo ya senyane ya Molawana wa Ditirelo tša Meetse, e tla tšweletšwa ka Kgoro ya Meetse le Kelatšhila.

Kgoro ya Meetse le Kelatšhila e tla tlhatloša molawana wo o tlhotleletšago le go dumela eboleng ka gare ga taolo ya kelatšhila go mokero ka moka wa boleng.

Balaodi ba Ditirelo tša Meetse ba na le maikarabelo go badudi ba bona go kabo ye e šomago gabotse ya ditirelo tša dikelatšhila.

DiWSA di swanetve go netefatša gore ditirelo tša dikelatšhila di abelwa lefelong la tšona ka go kgonthiśiša le melao ya setšhaba, maemo le ditlwaedi.

Balaodi ba Ditirelo tša Meetse ba swanetše go tliša molaong dikarolo ka moka tša kabo ya ditirelo tša dikelatšhila selegaeng. Kudukudu, sekoupu sa molawana seo se oketšegago go:

- Melao yeo elego ya mokgatlo yeo e beyago ditokelo kakaretšo, mešomo le maikarabelo a bommaditsela ba baabi ba ditirelo tša meetse, dietšente tša ditirelo tša meetse le bašomiši go ya ka ditirelo tša dikelatšhila. Balaodi ba ditirelo tša meetse ba swanetše go phatlalatša le go matlafatša melawana ya mokgatlo yeo e abelago molawana wa intasteri (kgwebišano) meetse a ditšhila (dibolumu le boleng) bo bo ntšhieditšwego ka gare ga mananeo a mmasepala, dipolante tša go beakanya, mananeo a tlhokomelo le taolo, ditšhila tša tanka ya tlhwekišo le dilo tšeo di tšholletšwego ka gare ga tikologo.
- Fao dikontraka tša taolo ya ditirelo tša meetse le moabi wa ka ntle wa ditirelo tša meetse, taolo ya ditirelo tša meetse e tla tliša molaong moabi wa ditirelo tša meetse ka kontraka. Dikontraka di swanetše go sepedišana le maemo le ditlwaedi tša setšhaba. Dikontraka ka moka di sepedišana le molawana wa setšhaba wa go palelwa.
- Taolo ya ditirelo tša meetse e swanetše go laola modiro wa baabi ba ka ntle ba ditirelo tša meetse lefelong la yona la taolo go netefatša tatelo go maemo le ditlwaedi tša setšhaba ka kontraka..
- Balaodi ba ditirelo tša meetse ba swanetše go tliša molaong (go ya kontraka) dipeeletšo, motšhelo le tshepedišo yeo e lekanego ya baabi ba ditirelo tša meetse ba selegae (molawana wa ikonomi).

Palomoka ya pono ya molawana ke go tšhireletša mošomiši le kgatlhegelo ya setšhaba ka:

- Go netefatša tatelo ka maemo le ditlwaedi tša setšhaba tveo di lekanego;
- Go netefatša mošomo wo mobotse le tšhomišo yeo e lekanego ay methopo; le
- Go netefatša tšhomišo ye botse. Melawana ya kelatšhila ya tšhoganetšo e tla tlangwa.

Tona e tla aba maemo a taolo ya ditšhila, melawana, maemo le ditlwaedi.

Melawana ya mošomiši o swanetše go lefa e tlo tšweletšwa le go matlafatšwa.

8.3 Maemo 32: Molawana ka Tlhokomelo le Tshekatsheko le Mananeo a Tshedimošo

8.3.1 Mathata

Gabjale, taolo le tshekatsheko ya dipelo e šomišwa go bega, ka tirišo ye nnyane ya tshedimošo ye le tshedimošo yeo e šomišitšwego ya molawana wa lefapha, se ke go palelwa go go golo kudu ka gare ga lefapha la kelatšhila.

Tatelo ya mošomo wa go laola e be e se ya tšweletšwa gabotse magareng ga 2003-2013. Se ke nnete go taolo yeo e tšwelago pele le go bega ga dinepo le ditebanyo tša SFWS le taolo ya tšweletšo ya tlhwekišo ya kelatšhila mekgatlo ya tšhomišo ye botse ya meetse ka mo nageng. Senyakwa sa go bega go diWSA se dumelwa go ba morwalo le tlhotlo ka gare ga lefapha la ditirelo tša meetse.

8.3.2 Molawana wa Bjale le maemo a melaotheo

SFWS e bontšhitše gore lefapha la ditirelo tša meetse ka Kgoro ya Merero ya Meetse le Kagodikwa e tla ba le mešomo ye mebedi:

- 1) go laola mošomo wa lefapha: taolo ya tatelo le (mošomo wo o nyalelanego mabapi le) melawana ya setšhaba le maemo le ditlwaedi tša setšhaba tšeo di lekanego. Tše e be e se maemo a theknikhale fela. (Ka gare ga sengwalwa sa bosetšhaba, se gantšhi se be se bitšwa molawana wa theknikhale) le
- 2) go tsena molawana gare (go kaonafatša mošomo le/ goba go netefaletša tatelo).

SFWS e abile tlhako ya go laola lefapha la ditirelo tša meetse, ka go bontšha gore taolo ya lefapha e be e tlhokega (DWAf, 2003):

- Go theko yeo e tlhokegago le go šoma gabotse ka gare ga lefapha;
- Go molawana wa lefapha;
- Go tsebiša molawana wa setšhaba le tšwetšopele ya leano; le
- Go tsebiša ka ga go polana.

SFWS e bonetšepele taolo ya lefapha la ditirelo tša meetse yeo e diregago maamong a selegae, tikologo le setšhaba le go akaretša batho bao ba dirago mešomo ye bohlokwa bao ba fapafapanego go akaretša (efela esego go lekanetšwa go) baabi ba ditirelo tša meetse, bababi ba ditirelo tša meetse, dietšensi tša taolo ya kokotletšo, mebušo ya profense le molaodi wa ditirelo tša meetse. Taolo e be e le mabapi le melawana yeo e loketšego mošomo (ka mantšu a magwe go tlangwa ka dipono tše di itšego le tšeo di tlhalošetšwego ka kgopolong) dilo tšeo di tlhamilwego tša mokgwa wa bothata go tloga fase go ya godimo (ka mantšu a mangwe tshedimošo yeo e kgobokeditšwego tikologong ya selegae e swanetše go ba bohlokwa selegaeng, le setšhaba go kgatha tema ka gare ga taolo go šwanetše go tlhotlletšwa).

8.3.3 Maemo a molawana

Molawana wo o šomago wa lefapha la kelatšhila o swanetše go matlafatšwa ka tatelo ye maatla ya taolo le matlafatšo ya bokgoni.

Lenaneo la Tshedimošo yeo e Kopantšwego ya Kelatšhila ya Setšhaba e tla tšweletšwa le go tlhokomelwa go laola, bega, go sekaseka le go tliša molaong lefapha ka moka kelatšhila la setšhaba.

Lenaneo la Tshedimošo la Setšhaba le tla aga go mananeo ao a lego gona a pego.

Lenaneo la Tshedimošo la Setšhaba le tla kopanywa le go sepedišana le mananeo a taolo ya tshedimošo a DWS, lefapha la Matlotlo la Setšhaba CoGTA le dietšensi tše dingwe tša mmušo.

Lenaneo la Tshedimošo la Dirirelo tša Meetse tša Setšhaba, magoro a a latelago a phatlalalo le tshekatsheko go tšwa go Balaodi ba Ditirelo tša Meetse le Dikgoro:

- Tšweletšo ya mananeo a kabo go tloša kelatšhila yeo e se ya phethwago;
- Tatelo go maemo le ditlwaedi ka gare ga kago, tshepedišo le tlhokomelo ya didirišwa tša kelatšhila;
- Kabo, tirišo le taolo ya tšhelete ya sekhwama;
- Tirišano ya setšhaba, dingo le dicbo, tšhomišo ya methopo ya selegae le mekgatlo ya go tlhola mešomo;
- Tutuetšo ya mananeo a kaonafatšo a kelatšhila go maphelo a setšhaba;
- Kakaretšo ya basadi le mekgatlo ye mengwe yeo e tlhokago; le
- Tatelo le mokgwa wa taolo ya tikologo yeo e kopantšwego le ditutuetšo tša tikologo tša ditirelo tša dikelatšhila.

Tona e tla aba melawana ya ditheknolotši tšeo di swanelago tša kelatšhila.

8.4 Maemo 33: Matlafatšo ya Melawana ya Kelatšhila

8.4.1 Mathata

Kelatšhila e na le tutuetšo yeo e golago go methopo yameetse ya naga ye, ka maemo ao a oketšegilego a nutrientse ka matamong le dinokeng tše dintšhi. Melawana ya kelatšhila e swanetše go lebedišiša ditlhotlo tše di golago ka mo nageng.

8.4.2 Molawana wa Bjale le maemo a melaotheo

Molawana ga bjalo ga se wa tia go matlafatša maemo a ditirelo tša kelatšhila. Le ge go le bjalo SFWS, e bontšha sedirišwa sa go matlafatša tatelo ya WSA go dinyakwa tša setšhaba tša molao.

8.4.3 Maemo a molawana

Tona, ka poledišano le CoGTA le SALGA, e tla tšweletša sedirišwa seo se šomago gabotse sa go bega sa semmušo sa mošomo wa ditirelo tša meetse go tšwa go mmušo wa selegae, wo o dumelelago Tona go kgona ka gare ga tlhako ya molao go tšea kgato yeo e lego maleba ge g ka se dirišwe gabotse goba go se tlhokomele tutuetšo yeo e amago taolo ya mothopo wa meetse ka mo nageng

Tona e tla diriša mokgwa wa taolo ya tšhomišo ya meetse go bea maemo a taolo ya meetse a ditšhila. E tla matlafatšwa kudu go netefatša tšhomišo ya ditharollo tša maleba tša mothopo wa fase wa kelatšhila mafelong a tšhelete ya fase, godimo, le a magareng.

Go lefišwa ga meetse a ditšhila go go šišintšwego le tefo ya mothopo wa meetse a ditšhila go molawana wa “motšhilafatši o swanetše go lefa” go tla matlafatšwa.

Didiršwa tša maleba di tla dirwa go netefatša gore go na le tshepedišo yeo e lekanego go diphethe ka moka tša tshepedišo le tšwetšopele ya tharollo ya tharagano ya maleba e tla netefatša gore mokgwa wo moswa o fihlelela dinyakwa ka moka tša taolo ya toka.

Fao taolo ya ditirelo tša meetse e latelago dinyakwa tša molawana, DWS o swanetše go:

- Kgopela tatelo: ge kgopelo e palelwa ke go fihlelela tatelo ya WSA, go palelwa go ka phatlalatšwa (“leina le kgobošo”) goba DWS (gotee le tša Matlotlo tša Setšhaba, CoGTA le mmušo wa profense ka mo o swanelelago) o ka diriša taolo ya ditirelo tša meetse ka go swara goba go boloka tšhelete ya sekwama (bjalo ka ge go letetšwe ka gare ga Molawana wa Taolo ya Tšhelete ya Setšhaba le Molawana wa Karoganyo ya Motšhelo).
- Fao se se palelwago goba fao se bonwago se e na le bonnete bja go fana ka tebanyo ya tsenogare, DWS e ka tsena gare (gotee le tša Matlotlo tša Setšhaba, CoGTA le mmušo wa profense bjalo ka mo go kgonegago).
- Ge, ka ntle le maiteko ka moka, balaodi ba selegae ba sa dumeli go latela (goba ba gana tatelo), DWS e na le kgetho ya magato a semolao.

DWAF e tla tšweletša leano la go tsena gare leo le latelago Molawana

Go sepedišana le NEMA, tshepedišo ya ka pela, ya go se bitše le go bonagala ka go rarolla diphapaphapano goba go se dumelelane go tla boelanywa.

Tona e ka kgetha sehlopha seo se ikemetšego, go ya ka maemo a gore a ka bonwa a le bohlokwa, go eletša mabapi le ditharagano.

Fao mmoelanyi a sa rarollego bothata, mekgatlo e ka iša bothata go rarollwa.

MOKGWA WA GO YA

PELE WA MAEMO A KA MOSO A PHOLISI

9 GO TŠWELAPELE

9.1 Maemo a Molawana a Bokamoso:

- Tšwetšopele ya taolo, tshekatsheko le polane ya matlafatšo ya maemo a molawana. Go bohlokwa go maano a bokamosong a kelatšhila go tšweletša tshekatsheko ya molawana wo ka taolo ya tšwetšopelele tlhako ya go bega. Tlhako e swanetše go kgona go bega, nako efe goba efe, tšwelopele le mošomo wa lefapha ka go swaragana le leano la ditaelo le maikemišetšo.
- Bolaki bja Meetse bja Kelatšhila: lefapha la kelatšhila le sepediša ka molawana wa 'sepetša kelatšhila le go lebala', ka go šomiša dibolumu tša godimo tša meetse go šomana le ditšhila tša batho. Bana ga ba na maikarabelo a tšhomišo ya bona ya meetse a kelatšhila. Go na le tlhokego ya batho go laola le go tlhokomela meetse ao a šomišwago ka gare ga lefapha la kelatšhila. Bolaki bja Meetse bja kelatšhila ka mokgatlo wo moswa wo o tlhokago go lebeletwa pele ga ge maemo a molawana wo o ka tšweletšwa.
- Phetogo ya boemo bja legodimo: ditutuetšo tša lebaka le le telele go phetogo ya boemo bja leratadima ka gare ga lefapha la ditirelo tša dikelatšhila di swanetše go kwešišwa le mekgwa ya go phema, go fokotša ditutuetšo tše go ba molao le molawana. Phetogo ya boemo bja leratadima e ka oketša phapaphapano go methopo ya meetse yeo e amago maphelo a batho le go iphediša. Tebelelo e swanetše go lebišwa go phokotšo go kaonafatša bokgoni bja setšhaba go diriša ditheknolotši tša go ba le maatla tša dikgetho tša kelatšhila.

DIREFERENTSE

10 DREFERENCE

CSIR (2011). Municipal waste management - good practices. Edition 1. CSIR, Pretoria.

DE VISSER J (2009). Developmental Local Government in South Africa: Institutional Fault Lines. *Commonwealth Journal of Local Governance*, 2: 7-25 DWA (2010). Free Basic Sanitation Implementation Strategy. [Online]. Available: <https://www.dwaf.gov.za/Documents/FBW/FBWImplementStrategyAug2002.pdf>

DWA (2010). National Water Services Regulation Strategy (NWSRS) (January 2010). Department of Water Affairs: Pretoria, South Africa DWA (2011). Policy Document Water Services On Privately Owned Land October 2011 DWA (2012). Draft National Sanitation Policy. Department of Water and Sanitation: Pretoria, South Africa DWA (2013). Strategic Overview of the Water Sector in South Africa, DWA, Pretoria DWAF (1994). White Paper on Water Supply and Sanitation. Government Printer: Pretoria, South Africa DWAF (1997). White Paper on a National Water Policy of South Africa. Government Printer: Pretoria, South Africa DWAF (2001). Regulations Relating to Compulsory National Standards and Measures to Conserve Water. Department of Water

Affairs: Pretoria, South Africa DWAF (2001). White Paper on Basic Household Sanitation. Government Printer: Pretoria, South Africa DWAF (2002). Draft White Paper On Water Services. Water Is Life, Sanitation Is Dignity. Draft for Public Comment DWAF (2003). Strategic Framework for Water Services. Government Printers, Pretoria. DWAF (2003). Strategic Framework for Water Services. Government Printer: Pretoria, South Africa DWAF (2008). Draft Sanitation Strategy. [Online]. Available: <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:>

59O3Nc2SrVYJ:https://www.dwa.gov.za/dir_ws/wspd/userControls/DownloadImportFiles.aspx%3FFileID%3D64+&cd=2&hl=en&ct=clnk&gl=za

DWS (2015). MEDIA STATEMENT National Sanitation Indaba. [Online]. Available: MJOLI N, SYKES G AND JOOSTE T (2009). Towards the Realization of Free Basic Sanitation: Evaluation, Review and Recommendations" Report to the Water Research Commission. [Online]. Available: <http://www.wrc.org.za/Knowledge%20Hub%20Documents/Research%20Reports/TT%20422-09%20Water%20Policy.pdf>

MJOLI NP (2012). Evaluation of Sanitation upgrading Programmes – The Case of the Bucket Eradication Programme. WRC

Report No. 2016/1/12, ISBN 978-1-4312-0326-0. Water Research Commission: Pretoria, South Africa NADKARNI M. (2004). The meaning of sanitation: an ecosystem approach. Centre d'économie industrielle Ecole Nationale Supérieure des Mines de Paris: France

POWELL D (uDATED). Imperfect transition – local government reform in South Africa 1994-2012 [Online]. Available: www.africansunmedia.co.za

Presidency (2012). National Development Plan 2030. The Presidency, South Africa. SAICE (2011). Infrastructure Report Card for South Africa 2011. [Online]. Available: http://www.csir.co.za/enews/2011_jun/download/infrastructure_report_card_sa_2011.pdf

SALGA (2013). Local Government Position on Municipal Response and Backyard Dwellings. Draft Policy Proposal. SALGA: Pretoria, South Africa. SALGA and WRC (2014). The Municipal Benchmarking Initiative. SALGA: Pretoria, South Africa

SANS (2012). SANS 10400: National Building Regulations. Online. Available: [https://www.sabs.co.za/SMITH L \(2009\). Municipal compliance with water services policy: A challenge for water security. Development Planning Division. Working Paper Series No.10, DBSA: Midrand, South Africa.](https://www.sabs.co.za/SMITH L (2009). Municipal compliance with water services policy: A challenge for water security. Development Planning Division. Working Paper Series No.10, DBSA: Midrand, South Africa.)

South Africa (1996). South African Constitution. Government Printer: Pretoria, South Africa South Africa (1997). Building Standards Act (No. 103 of 1977). Government Printer: Pretoria, South Africa South Africa (1998). White Paper on Local Government. Government Printer: Pretoria, South Africa South Africa (1998b). Local Government: Municipal Structures Act (Act 117 of 1998). Government Printer: Pretoria, South Africa South Africa (2000). Local Government: Municipal Systems Act (Act 32 of 2000). Government Printer: Pretoria, South Africa South Africa (2002). Disaster Management Act (No. 57 of 2002). Government Printer: Pretoria, South Africa Tissington (2011). Basic sanitation in South Africa: A Guide to Legislation, Policy and Practice. SERI, South Africa. WHO (2006) Guidelines for the safe use of wastewater, excreta and greywater. [Online]. Available: http://whqlibdoc.who.int/publications/2006/9241546824_eng.pdf?ua=1 UNICEF and World Health Organization (2015). Progress on sanitation and drinking water – 2015 update and MDG assessment. WHO Library Cataloguing-in-Publication Data

MELAWANA YEO E

TSWALANAGO LE APHENDIKSE, DIPHOLISI, MAANO LE
METHALOTLHATLHI

11 LEMETLETŠO LA PELE: MELAWANA YEO E NYALELANEGO, MELAWANA, MAANO LE DITLHATLO

Dikarolo tše dintšhi go tshwarelelo ya ditirelo tša kabo ya kelatšhila di bušwa ke meetse ao a lego gona, bophelo, tikologo, motheo wo o sa lefswego le melawana ye mengwe yeo e nyalelanego. Ka gona, tokomane ya molawana wo e swanetše go balwa ka kopanyo le melawana ye e latelago ya setšhaba, melao, maano le ditokomane tše di fapafapanego tša lefapha la tlhatlo:

- Molaotheo wa Rephapliki ya Afrika Borwa (Molawana 108 wa 1996);
- Molawana wa Meetse wa Setšhaba (Molawana 36 wa 1998);
- Molawana wa Ditirelo tša Meetse (Molawana 108 wa 1997);
- Molawana yeo e Nyalelanego le Maemo a Kagpeletšo a Setšhaba le Magato a go Boloka Meetse (Tsebišokakaretšo 22355 ya 8 June 2001) go ya ka Karolo ya bosenyane ya Molawana wa Ditirelo tša Meetse;
- Leano la Tlhako ya Ditirelo tša Meetse 2003;
- Mmušo wa Selegae: Molawana wa Mananeo a Mmasepala (Molawana 32 wa 2000);
- Mmušo wa Selegae: Diboepo tša Molawana wa Mmasepala (Molawana 117 wa 1998);
- Molawana wa tša Maphelo tša Setšhaba (Molawana No. 61 wa 2003);
- Molawana wa Taolo ya Ditšhila wa Tikologo ya Setšhaba (NEMWA) (Molawana 59 wa 2008);
- Molawana wa Taolo ya Tikologo ya Setšhaba (NEMA), Molawana 107 wa 1998;
- Tlhako ya Molawana wa Batlhoki wa Mmasepala 2005;
- Ditlhatlo tša tšweletšo ya Molawana wa Batlhoki wa Setšhaba go Meetse, Kelatšhila, Mohlagase/ Enetši le go Tlošwa ga Ditšhila ka Mabasepala 2006;
- Infrastraktšhara ya Mmasepala: Mešomo le Maikarabelo a Setšhaba, Lefapha la Dikgoro, Badirišani ba Profense le Mabasepala (Kgoro ya Pušo ya Tirišano, 2006);
- Leano la Methopo ya Meetse ya Setšhaba (2004);
- Molawana wa Dintlo (Molawana 107 wa 1997);
- Leano la Tšwetšopele la Motheo wa Meetse wo o sa Lefswego wa Kgoro ya Merero ya Meetse 2007;
- Leano la Tšwetšopele la Motheo wa Ditirelo tše di sa Lefswego wa Kgoro ya Merero ya Meetse 2009;
- Letlakala le le Šweu ka ga Tšhilafatšo yeo e Kopantšwego le Taolo ya Ditšhila ya Afrika Borwa;
- Ditlhatlo tša Taolo ya Ditšhila ya Setšhaba ya Afrika Borwa;
- Taolo ya Boleng bja Meetse bja Ditlhatlo tša Setšhaba go Tulo yeo e Pitlaganego;
- Tlhako ya Taolo ya Boleng bja Meetse a go Nwa ya Afrika Borwa;
- Maemo a Kagpeletšo a Setšhaba a Boleng bja Meetse a go Nwega (2001, Molawana wa bohloko wa Karolo ya senyane ya Molawana wa Ditirelo tša Meetse);
- Go Netefatša Ditirelo tša Meetse go Badudi Lefelong le Ikemetšego: Tlhatlo ya Mabasepala;
- Tlhatlo ya Tlhalošo ya Mmaditsela ya Kgoro ya Merero ya Meetse le Ditirelo tša Meetse;
- Mmušo wa Selegae: Molawana wa Ditefo tša Phrophathi ya Mmasepala 2004;
- Molawana wa Kgoro ya go Tlhokomela Bašomi go Megolo yeo e Lekanego ya Bašomi ba Dipolase;
- Molawana wa bafaladi (Molawana 130 wa 1998);
- Letlakala le le Šweu ka ga Taolo ya Dikotsi 1999;

- Molawana wa Kabo ya Meetse le Kelatšhila go Letlakala le le Šweu – Nofemere 1994;
- Letlakala le le Šweu la Molawana wa Meetse – Aporele 1997;
- Letlakala le le Šweu la Phetogo go Mananeo a Maphelo– Aporele 1997;
- Letlakala le le Šweu go Mmušo wa Selegae – Matšhe 1998;
- Letlakala le le Šweu go Molawana wa taolo ya Tikologo– Aporele 1999;
- Molawana wa Phetogo wa Mmušo wa Selegae (Molawana 97 wa 1996);
- Molawana wa Dikamano tšeo di Nyalelanego le Motšhelo wa ka gare ga Mmušo (Molawana 97 wa 1997);
- Molawana wa Tlhako ya Dikamano tšeo di Nyalelanego le Motšhelo wa ka gare ga Mmušo, 2005 (Molawana No. 13 wa 2005);
- Mmušo wa Selegae: Molawana wa Demarcation ya Mmasepala (Molawana 27 wa 1998);
- Molawana wa Taolo ya Tšhelete ya Setšhaba (Molawana 1 wa 1999);
-

[illegible]

NOTES

[illegible]

[illegible]

